

Монголын хил судлалын академи, ДХИС-ийн Хилийн албаны сургууль,
Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв

ХИЛ СУДЛАЛ

ШИНЖЛЭХ УХААН, ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУРГАЛТ, АРГА ЗҮЙ, ТАНИН
МЭДЭХҮЙН УЛИРАЛ ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ

Хил судлал

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Доктор, профессор Ц.Ганболд

ОУМА-ийн академич

Сэтгүүлийн ерөнхий редактор:

Докторант, хурандаа Г.Галбадрах

Хилийн албаны сургуулийн захирал,
хилийн цэргийн 0345 дугаар ангийн
захирагч

Хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга:

Докторант,
Хошууч Т.Баяр-Эрдэнэ

Хилийн албаны сургуулийн Инженер
техникийн тэнхимийн профессор

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ:

ОУМА-ийн академич, доктор, тэргүүлэх профессор, хурандаа Г.Дагважамц

РЕДАКЦЫН ГИШҮҮД:

Доктор, дэд профессор, хурандаа М.Баярсайхан

Доктор, хурандаа Х.Асхар

Доктор, хурандаа Ц.Одонгэрэл

Доктор, дэд хурандаа Б.Мөнхбат

Докторант, дэд хурандаа М.Баттулга

Докторант, хурандаа М.Мөнхбаяр

Докторант, дэд хурандаа Г.Одон-Ертөнц

ГАДААД ГИШҮҮД

Шинжлэх ухааны доктор, профессор Филиппов Станислав Александрович

Доктор, профессор Жулак И

Доктор, профессор Жеймс Б.Паттисон

Доктор, дэд профессор Хармаев Юрий Владимирович

Дугаарыг эрхэлсэн:

Докторант,
Хошууч Т.Баяр-Эрдэнэ

Хэвлэлийн хуудас:

Хянан тохиолдуулсан:

Доктор, профессор, хурандаа Ц.Ганболд

Редакцын хаяг: Монгол Улс, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг, VIII хороо, Хилчний гудамж, ДХИС-ийн хичээлийн III байр, 518 тоот

Утас: 976 86008998

Цахим шуудан: hilsudlal@gmail.com

Эрхлэх байгууллага: Монголын Хил Судлалын Академи, ДХИС-ийн Хилийн албаны сургууль, Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв

ХИЛ СУДЛАЛ

МОНГОЛЫН ХИЛ СУДЛАЛЫН АКАДЕМИ, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ
СУРГУУЛИЙН ХИЛИЙН АЛБАНЫ СУРГУУЛЬ, ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
ХҮРЭЭЛЭНГИЙН ХИЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ СУДЛАЛЫН ТӨВИЙН ОНОЛ-
МЭДЭЭЛЛИЙН СЭТГҮҮЛ

27 ДАХЬ ЖИЛДЭЭ

УЛИРАЛД НЭГ УДАА

ХИЛ СУДЛАЛ-ОНОЛ ПРАКТИК

Н.Наранжамц: Хил судлалын шинжлэх ухааны
хөгжлийн түүх, чиг хандлага

Ё.Хадхүү: Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн
үүсэл хөгжлийн түүх, тэдгээрийн ашиглалт,
туршлага сургамж

Ц.Ганболд: Манлайллын талаарх онол, үзэл
баримтлал

ХИЛИЙН ШАЛГАН НЭВТРҮҮЛЭХ АЛБА

А.Цэгмид, Х.Асхар: Хилийн боомтод нэвтэрч буй
шинэ технологи, олон улсын туршлага

Б.Мөнхбат: Хил дамнасан болон хилийн зурвас
дахь чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй
байдлыг хангах тогтолцооны загвар

ХИЛИЙН ЭРХ ЗҮЙ

П.Батбаатар: Боомтын үүсэл, хөгжил, гарч байсан
зөрчил, шийдвэрлэлт

Л.Оюунбат: Хил дамнасан гэмт хэрэгтэй тэмцэж
буй олон улсын туршлага

Д.Гэрэлтуяа: Эх оронч монгол-үндэсний үзэл

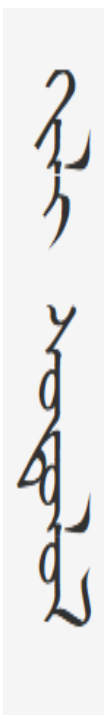
ХИЛИЙН ТҮҮХ

Ц.Ганболд: Мэргэн багшийнхаа мэдлэг дор мөргөм
үү, өлмий дор сөгд мүү (Дурсамж)

№04

2025 он

АГУУЛГА

ХИЛ СУДЛАЛЫН ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ХӨГЖЛИЙН ТҮҮХ, ЧИГ ХАНДЛАГА

Норов Наранжамц*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хүндэт профессор, тус их сургуулийн Удирдлагын академийн Хилийн албаны удирдлага, стратегийн тэнхимийн ахлах багш, Монгол Улсын Гавьяат багш, Цэргийн ухааны доктор, профессор, хурандаа

Түвшинсайхан Баяр-Эрдэнэ*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Инженер техникийн тэнхимийн профессор, Хил судлалын докторант, хошууч

Хураангуй: Хил судлалын шинжлэх ухаан нь улсын хил, түүний бодлого, хил хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдалтай холбогдох олон талт асуудлыг улс төр, эдийн засаг, нийгэм, хууль эрх зүй, цэрэг техник, аюулгүй байдал, хөгжлийн орчны хүчин зүйлийн хамт судална. Энэ шинжлэх ухаан нь геополитик, геостратеги, олон улсын харилцаа, түүх, хууль эрх зүй, хил хамгаалалтын онол, цэрэг хүчний байгуулалт, алба-байлдааны ажиллагаа гэх мэт олон чиглэлийг нэгтгэдэг.

Түлхүүр үг: Хил судлал, хилийн шинжлэх ухаан, хил хамгаалалтын онол, хил хамгаалах урлаг, Хил хамгаалах байгууллага.

Удиртгал

Өнгөрсөн зууны 1995 оны оны 12 дугаар сарын 06-ны өдөр “Хил судлалын шинжлэх ухаан”-ыг Олон Улсын Оюуны бүтээлийн танхим (Международная палата интеллектуальной новизны)-д EIW 0001175 дугаартайгаар бүртгэн авсан нь олон улсын түвшинд Хил судлалын шинжлэх ухааныг хүлээн зөвшөөрсөн өдөр гэж тэмдэглэдэг.

Хил судлалын шинжлэх ухааныг манай хойд хөрш илүүтэй хөгжүүлж, тэргүүлж байгаа бөгөөд ОХУ-ын Холбооны аюулгүй байдлын албаны Хилийн албаны академи, Москвагийн хилийн дээд сургуулийн 50 гаруй хамтарсан эрдэмтэн судлаачид 1996 онд ОХУ-д Хил судлалын хүрээлэн байгуулж, энэ чиглэлийн судалгаа, шинжилгээний асуудлыг эрхлэн, хил судлалын эрдэмтдийг бэлтгэж эхэлсэн байдаг.

Монгол Улсад анх 1998 онд хил судлалын судлах зүйлийн хүрээнд бичигдсэн “Хилийн операц” бүтээлд хилийн шинжлэх ухааны үндсэн чиглэлүүдийг тодорхойлсон бөгөөд 2000 оны эхээр доктор Г.Дагважамц, тухайн үеийн Хилийн цэргийн штабын дарга, генерал С.Гүржав, түүний

орлогч, Хилийн хэлтсийн дарга (тухайн үед ОХУ-ын Хилийн албаны академийг төгсөөд удаагүй байсан) Н.Наранжамц нартай доктор, генерал П.Дашийн өгсөн чиглэлийн дагуу уулзаж, хил судлалын тухай санал солилцож, улмаар Хил судлалын нийгэмлэг байгуулах, тухайн үеийн нэр хүнд бүхий иргэний төлөөлөл, эрдэмтдийг оролцуулах, дүрэмтэй байх гэх мэт асуудлаар тодорхой зөвшилцөлд хүрснээр 2000 онд Хил судлалын үндэсний нийгэмлэг байгуулагдаж, улмаар 2001 оны 10 дугаар сарын 12-ны өдөр “Мэдээлэлжүүлэлтийн Олон Улсын Академи” (цаашид МОУА)-ийн ерөнхийлөгч, академич Александр Григорьевич Харитоновтой Москва хотноо Ш.Арвай, П.Даш нар уулзаж, “Монголын Хил Судлалын Үндэсний Нийгэмлэг”-ийг түшиглэн “МОУА”-ийн салбар байгуулж болох тухай тухайн үеийн Нийслэлийн засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын захирагч М.Энхболдын албан бичгийг гардуулж, хамтын ажиллагааны тунхаглалд гарын үсэг зурснаар Мэдээлэл Судлалын Монголын Академи байгуулагдах үндэс тавигдсан болно.

Энэ ажиллагаанд Цэргийн шинжлэх ухааны доктор, Ш.Арвай, доктор П.Даш, доктор Д.Нямдорж, доктор П.Баттогтох нар тэргүүлэх байр суурьтай оролцсон байдаг.

“МОУА” нь Хил судлалын шинжлэх ухааныг хөгжүүлэхэд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн бөгөөд хил судлалын ухааныг хөгжүүлэх, төлөвшүүлэхэд тэргүүлэх байр суурьтай оролцож байсан зарим эрдэмтэн, мэргэдийг МОУА-ийн “Академич”, “Жинхэнэ гишүүн”, “Сурвалжлагч гишүүн” гэх мэт зэрэг, дэв олгож байсан болно.

Хил судлалын шинжлэх ухааны агуулга, бүрэлдэхүүн хэсгүүд тодорхойлогдож системчлэгдэн, хил судлалын мэдлэгийн сан хөмрөг арвижин шинжлэх ухааны бие даасан салбар болж, Хилийн цэргийн дээд сургууль бие даан сургалт, судалгааны ажил эрхэлж, Хил судлалаар цэргийн ухааны магистрын зэрэг олгох сургалт явуулж эхэлсэн (ХЦДС-ийн Эрдэм шинжилгээний төв, Сургалтын алба). Улмаар Дотоод хэргийн их сургууль байгуулагдсанаар БСШУ-ны сайдын 2010 оны 235 дугаар тушаалаар “Хил судлал”-ын ухаанаар магистр, докторын сургалт эрхэлж, эрдмийн зэрэг, цол хамгаалах нөхцөл бүрдсэн юм.

Өнөөдрийн байдлаар Боловсрол, шинжлэх ухааны сайдын 2024 оны 03 дугаар сарын 20-ны өдрийн А/146 дугаар тушаалаар батлагдсан Мэргэжлийн, чиглэл, индексийн жагсаалтад Хил судлалын бакалавр, магистр, докторын зэрэг олгох чиглэл багтсан бөгөөд Хилийн албаны сургууль Хил судлалын бакалавр, магистр, докторын сургалтыг явуулж байна.

Үндсэн хэсэг

Хилийн шинжлэх ухаан нь 1990-ээд оны дунд үеэс янз бүрийн улсуудад төрөл бүрийн түвшинд харилцан

адилгүй хөгжиж эхэлсэн бөгөөд Монгол Улсад 30 шахам жил хөгжиж байна.

Хилийн шинжлэх ухаан гэж юу болох, түүний үүсэл, судлах ерөнхий зүйлийг хурандаа Н.Наранжамц (Хилийн цэргийн Штабын орлогч, Хилийн хэлтсийн дарга) 1998 онд бичсэн “Хилийн операци” бүтээлдээ дараах байдлаар тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

1.Улсын хил, түүний үүсэл хөгжил, хөгжлийн үе шатууд буюу түүхий салбар;

2.Улсын хилийн тодорхойлох, тогтоох, тэмдэглэх, олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээнд баталгаажуулах цогцолбор асуудлыг судлах хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлох;

3.Улсын хил хамгаалалтын онол, урлагийн мөн чанар, агуулга, бүрэлдэхүүн хэсгийг судлах;

4.Улсын хил хамгаалалт нь үндэсний болон улсын аюулгүй байдлын системд гүйцэтгэх үүрэг, эзлэх байрыг тодорхойлох;

5.Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогыг боловсруулах, тодотгох, өөрчлөх бусад төрийн бодлоготой уялдуулах;

6.Хилийн гадаад харилцааны үндсэн чиг шугамыг тодорхойлох, хилийн орон зайд тогтвортой аюулгүй байдлыг бий болгох үзэл баримтлал, арга замыг тодорхойлох;

7.Хилийн тухай олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, хууль тогтоомжийн үндсэн зарчмуудыг тодорхойлох, хилийн асуудалтай холбоотой бэрхшээлтэй асуудлыг шийдвэрлэх;

8.Улсын хилийг хамгаалахад улс төр, эдийн засаг, дипломатын, тагнуулын, цэргийн, дэглэмийн, хууль эрх зүйн, захиргааны, санхүү-эдийн засгийн, материал, инженер техникийн мэдээллийн эх сурвалжуудыг чиглүүлэх ерөнхий арга замыг

тодорхойлох зэрэг асуудлуудыг тодорхойлсон байдаг.

Монгол Улсад хил судлалыг жинхэнэ ёсоор хөгжүүлэх, түүнийг олон улсын жишигт хүргэх, ингэснээр эх орныхоо хил, хилчид, хязгаар нутагт аж төрж, хөдөлмөрлөж буй хүмүүсийн үйл ажиллагаа, үзэгдлийн мөн чанарыг судалж, харилцан мэдээлэх, мэдээллийн цоо шинэ орчныг буй болгож, төрийн хилийн бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэхэд туслах зорилгоор 2000 онд “Монголын Хил Судлалын Үндэсний Нийгэмлэг” төрийн бус байгууллагыг байгуулах анхны хурлаа хийж байжээ. Тус хурлаар Тэргүүнээр улс төр судлалын доктор, дэд профессор Г.Дагважамцыг, нарийн бичгийн даргаар Батлан хамгаалахын их сургуулийн Хилийн цэргийн сургуулийн Хил хамгаалалтын тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа Д.Нямдорж, эрдэмтэн нарийн бичгийн даргаар ШУА-ийн Олон улс судлалын хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, түүхийн ухааны дэд доктор Д.Шүрхүү нарыг тус тус санал нэгтгэйгээр сонгон баталж, удирдах зөвлөлийг 15 хүний бүрэлдэхүүнтэйгээр байгуулсан. Гишүүдэд ЦШУ-ны дэд доктор, дэд профессор, дэслэгч генерал Ш.Арвай, төрийн шагналт зохиолч Б.Догмид, З.Дорж, генерал Б.Цийрэгзэн, ХЦС-ийн захирал, дэд профессор, хошууч генерал Я.Пүрэвдорж, дэд захирал, дэд профессор хошууч генерал П.Даш, УГЕГ-ийн дэд дарга Ш.Цогтоо, ХЦС-ийн тэнхимийн эрхлэгч ЦШУ-ны дэд доктор, профессор хурандаа А.Муратхан, П.Баттогтох, “Сутай” хууль зүйн дээд сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч, дэд профессор Со.Бадарчи, МУИС-ийн багш, түүхийн ухааны дэд доктор, профессор И.Саруул, ХЦУГ-

ын Газрын дарга, хурандаа Б.Бат-Эрдэнэ, ХЦУГ-ын ССХХ-ийн орлогч дарга, дэд хурандаа А.Батсайхан нарыг томилов. (Хил судлал, 2000)

Хил судлалын шинжлэх ухааныг Монгол Улсад дэлгэрүүлэх, хилчид төдийгүй өргөн олон нийтийн хүртээл болгоход 2000 онд доктор, тэргүүлэх профессор Г.Дагважамцын үүсгэн санаачилсан, доктор, профессор Ц.Ганболдын одоо эрхэлж буй онол-арга зүй, танин мэдэхүйн “Хил судлал” сэтгүүл ихээхэн үүрэг гүйцэтгэв. Энэ сэтгүүл нь 921 тоот улсын бүртгэлийн дугаар, 14921 тоот индекс, ISBN: 978-99973-41-65-5 код бүхий бөгөөд 25 дахь жилдээ хэвлэгдэн, хилчдэд хил судлалын шинжлэх ухааны шинэ мэдлэг түгээж, оюуны хөрөнгө оруулж байна. (Ц.Ганболд, 2022-12-02)

Монгол улсын Их Хурлын 2002 оны 5 дугаар сарын 16-ны 20 дугаар тогтоолоор “Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого”-ыг Мэдээлэл Судлалын Монголын Академи, Монголын Хил Судлалын Үндэсний Нийгэмлэг, Хилийн Цэргийн Дээд Сургуулийн эрдэмтэн судлаачид Хил Хамгаалах Ерөнхий Газар, Газрын штаб, түүний Хилийн хэлтэс, Захиргаа удирдлагын хэлтэстэй хамтран боловсруулж батлуулан мөрдөж эхэлсэн.¹ (Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, 2002)

Хил хамгаалах байгууллагаас 1980-1990-ээд онд төрөн гарсан эрдэмтэд болох Б.Цэдэн-Иш, Ш.Арвай, Ц.Пүрэв, Д.Базарсад, А.Муратхан, Ц.Энхжаргал, Г.Дагважамц, П.Баттогтох, С.Гүржав, П.Сүндэв, Н.Осор, К.Анаргүль, Э.Лувсанбалдан нар хил судлалын шинжлэх ухаанаар эрдмийн зэрэг, цол хамгаалахад үлгэр дуурайлал болж, өөрсдийн үнэтэй хувь нэмрээ оруулсан байдаг.

¹ 2/ хил судлалын шинжлэх ухааныг хөгжүүлж, эрдэм шинжилгээ,

судалгааны ажлын үр дүнг хил хамгаалалтын бодлого, үйл ажиллагааны үндэс болгох;

Улмаар хилийн цэрэгт ажиллаж байсан олон офицерууд эрдэм судлалд шамдаж, хил судлалын үндсэн чиглэлээр судалгааны ажил бичиж, тухайн үед хил судлалын ухааныг хүлээн зөвшөөрч, хамгаалах эрх нээгдээгүй байсантай холбогдуулан Батлан хамгаалахын их сургуулийн дэргэдэх Цэргийн ухаанаар эрдмийн зэрэг хамгаалуулах зөвлөл дээр диссертациудаа хэлэлцүүлж хамгаалж ирсэн байдаг. Энэ нь 1990-ээд оны сүүлээс 2010 он хүртэлх хугацааг хамрах бөгөөд энэ хугацаанд Хилийн цэргийн дээд сургуулийн эрдмийн зөвлөлөөс багш нараа эрдэмжүүлэх хөтөлбөр хэрэгжүүлж 10 шахам багш нар эрдмийн зэрэг хамгаалсан байдаг. Тэдгээрийн тоонд Хошууч генерал П.Даш, Хурандаа Б.Бат-Эрдэнэ, Хурандаа Х.Жекей, Дэд хурандаа Л.Батжав, Дэд хурандаа Ц.Ганболд, Дэд хурандаа Д.Нямдорж, Хурандаа Хил судлалын шинжлэх ухааны бүрэлдэхүүн хэсгүүд тодорхойлогдож системчлэгдэн, бүрэн ойлгомжтой

Б.Лхагва, Хурандаа Н.Наранжамц, Хошууч генерал Ш.Лхачинжав, Хурандаа Ж.Өвгөнбүргэд, Хурандаа И.Сэржхүү, Хурандаа В.Жавхланцогт, Хурандаа М.Лхагвасүрэн, Хурандаа Д.Дашдаваа, Дэд хурандаа Н.Даваадорж, Хурандаа Д.Чойбаатар, Хурандаа Ц.Одбаяр, Дэд хурандаа Г.Хулан, Хурандаа Ж.Жамсрандорж, хурандаа Ц.Гансүх, хурандаа А.Ганбилэг зэрэг эрдэмтэд хил хамгаалалтын онолын асуудлаар докторын зэрэг хамгаалж, Хил судлалын шинжлэх ухааны хөгжилд томоохон хувь нэмэр оруулжээ.

Мөн бусад шинжлэх ухааны чиглэлээр доктор Бригадын генерал Д.Ганбаатар, О.Нэмэхханд, Ц.Батбаяр, Г.Лхагвамаа, Б.Эрдэнэ-Очир, Ц.Цэрэндорж, Д.Баттүшиг, Д.Алтангэрэл нар амжилттай хамгаалж, хил судлалын ухаанд зохих хувь нэмрийг оруулсан болно. мэдлэг хуримтлагдаж шинжлэх ухааны бие даасан салбар болсон гэж үзэж

D	E		86	12	00	Ар талын алба
D	E		86	13	00	Хуягт танкны алба
D	E		86	14	00	Химийн алба
D	E		86	15	00	Авто, гинжит машины алба
D	E		86	16	00	Холбооны алба
D	E		86	17	00	Звэсийн алба
D	E		86	18	00	Цэргийн инженерийн алба
D			86	19	00	Хилийн алба
D			86	20	00	Шалган нэвтрүүлэх алба
D			86	21	00	Хөгжмийн алба
D	E		86	22	00	Батальон /дивиз/-ы түвшний алба, бэлтгэл, мэргэжил дээшлүүлэлт
	E	F	86	23	00	Стратегик тактик, команд-штаб
	E		86	24	00	Хороо /бригад/-ны түвшний алба, бэлтгэл, мэргэжил дээшлүүлэлт
	E		86	25	00	Стратегик /дээд/ дамжаа
	E	F	86	25	00	Хил судлал
D			86	26	00	Криминалистикийн шинжилгээ-эрх зүй
D			86	27	00	Дотоодын цэргийн ажил-эрх зүй
D	E		86	28	00	Радио электрон тэмцэл
	E	F	86	29	00	Цэргийн зэвсэглэл, техник
	E	F	86	30	00	Цэргийн түүх
D	E		86	31	00	Цэргийн байр зүй

Зураг-1.БСШУ-ны Сайдын 2010 оны 235 дугаар тушаал
Эх сурвалж: (БСШУ-ны Сайдын тушаал, 2010)

“Хил судлал”-ын шинжлэх ухаанаар магистр, докторын зэрэг хамгаалах, Монгол Улсын Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны сайдын “Мэргэжлийн чиглэл индекс шинэчлэх тогтоох тухай” 2010 оны 05 дугаар сарын 20-ны өдрийн 235 тоот тушаал гарсан билээ.

Тушаал батлагдсанаар Хил судлалын ухаанаар магистр, докторын сургалтыг бие даан зохион байгуулах, энэ чиглэлийн эрдэмтэн судлаачдыг бэлтгэх нөхцөл бүрдэж, 2011-2012 оны хичээлийн жилээс элсэлт авч 2013 онд анхны 20 офицер Хил судлалын магистрын зэрэг хамгаалж, өнөөдрийн байдлаар 200 гаруй хилчин хил судлалын магистрын зэрэг хамгаалжээ. (М.Баярсайхан, 2019)

Хил судлалын ухаан 2010 он хүртэл дээрх байдлаар хөгжин, төлөвшиж ирсэн нь цаашид хил судлалын ухаанаар бие даасан эрдэм судлалын ажил эрхэлж, хил судлалын ухааны эрдэмтэн, судлаач төрүүлэн гаргах үндсэн нөхцөл бүрдсэн.

Хил судлалын чиглэлээр докторын сургалтыг 2013-2014 оны хичээлийн жилд эхлүүлж, нийт 72 докторант элссэнээс 2025 оны байдлаар 12 нь докторын зэргээ амжилттай хамгаалаад байна.

Дотоод хэргийн их сургуулийн дэргэдэх Эрдмийн зэрэг хамгаалуулах зөвлөлд Хил судлалын докторын зэрэг хамгаалуулах эрх олгогдсоноор 2019 онд хурандаа Ё.Хадхүү “Оперативын чиглэлд хилийн эрэл явуулах ажиллагааг боловсронгуй болгох нь” сэдвээр анхны Хил судлалын докторын зэрэг хамгаалсан. Ийнхүү хил судлалын ухаанаар бригадын генерал Ч.Сайнтөр, хурандаа В.Пүрэвбаасан, Ц.Эрдэнэ, А.Энхтөр, Х.Асхар, Б.Лувсанравдан, М.Баярсайхан, С.Энхсүх, Б.Амармэнд, Б.Мөнхбат, Е.Берикжан нар Хил судлалын ухаанаар докторын зэрэг амжилттай хамгаалсан бөгөөд хил судлалын докторантууд болох хурандаа Г.Ган-Эрдэнэ, Ж.Болдбаатар, Г.Гантулга, Д.Алтангэрэл, Г.Галбадрах, Л.Лхагвасүрэн, Т.Баяр-Эрдэнэ нар диссертациа шүүн хэлэлцүүлэх шатандаа явж байна.

График-1. Хил судлалын шинжлэх ухаанаар магистрын зэрэг хамгаалсан төгсөгчдийн тоо

Эх сурвалж: (М.Баярсайхан, 2019)

Хил судлалын ухаанаар эрдмийн зэрэг, цол хамгаалахад Дотоод хэргийн их сургуулийн удирдлага, эрдмийн хамт олон, түүний дотор академич Ж.Амарсанаа тэргүүтэй хамгаалуулах

зөвлөл, түүний гишүүдийн гүйцэтгэж байгаа үүрэгт Монголын нийт хилчид талархалтай хандаж байгааг тэмдэглэж байна.

Хил судлалын магистрын сургалтын хөтөлбөрийг 2013, 2015, 2018, 2025 онуудад тус тус шинэчлэн сайжруулалт хийж, 2022 онд Боловсролын магадлан итгэмжлэх үндэсний зөвлөлөөр 5 жилийн хугацаатай магадалсан.

Манай эрдэмтдийн бүтээл, туурвилд тоо, чанарын өөрчлөлт гарч

хил судлалын ухаанаар нэг сэдэвт болон судалгааны ном, бүтээл, туурвилууд хэвлэгдэн эрдэм судлалын онол, практикийн асуудлуудаарх эх сурвалжууд өсөн нэмэгдэж олон улсын болон бүс нутаг, улс орон, байгууллагын түвшний эрдэм шинжилгээний хурал, зөвлөгөөнүүд тогтмол зохион байгуулагдаж байна.

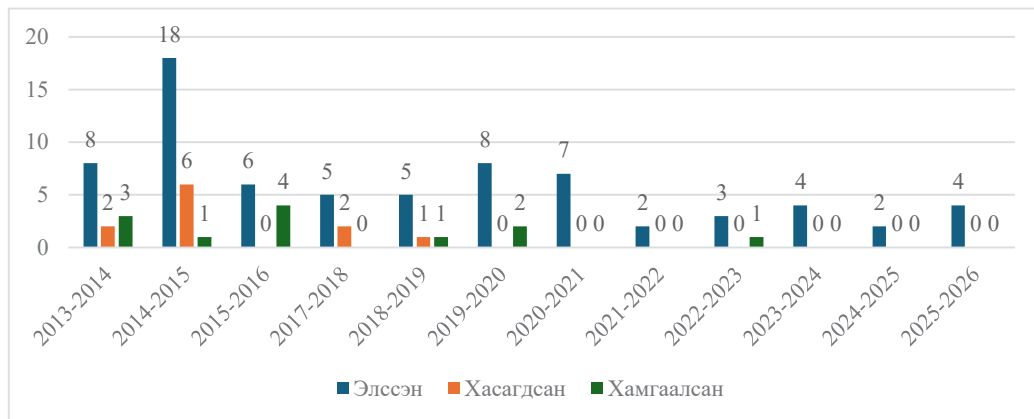

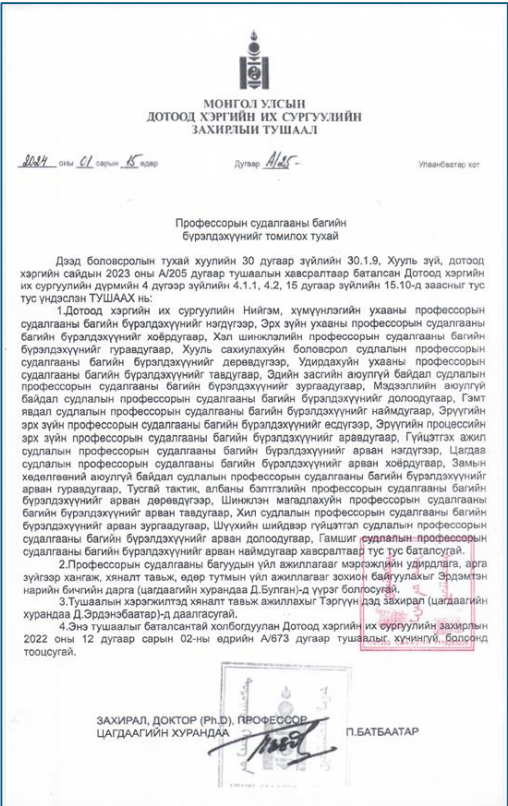
График-2. Хил судлалын докторын сургалтад элссэн, хамгаалсан докторантуудын тоо

Эх сурвалж: (М.Баярсайхан, 2019)

Ийнхүү хил судлалын шинжлэх ухааныг Монгол Улсад нутагшуулж, төлөвшүүлснээр Монгол Улсын Шинжлэх ухааны орон зайд Хил судлалын шинжлэх ухаан өөрийн гэсэн байр сууриа баттай олсон гэж үзэх бүрэн үндэстэй болно. Хил судлалын ухааныг хөгжүүлэхэд дор дурдсан байгууллага, нэгжүүд хувь нэмрээ оруулан ажиллаж байна.

Хилийн цэргийн дээд сургууль, Цагдаагийн академитай 2011 онд нэгдэн Дотоод хэргийн их сургууль байгуулагдаж, хил судлалын онол, улсын хил болон хилийн орон зайд өрнөж байгаа үйл явцын шинж

байдал, мөн чанар, энэ орон зайд хамаарагдах бие хүн, улс төрийн ашиг сонирхлыг хамгаалж буй төр, олон нийт, хүчний болон бусад байгууллагын үйл ажиллагааг харьцуулан судалгааны тэргүүлэх чиглэлээ болгон эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил явуулахаас гадна “Хил судлал” хөтөлбөрт суралцаж байгаа докторант, магистрантуудын ажлын явцыг хэлэлцэж зөвлөн туслах, санал шүүмж өгөх Хил судлалын судалгааны профессорын баг 2011 онд байгуулагдаж, одоог хүртэл үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

16. ХИЛ СУДАЛЫН ПРОФЕССОРЫН СУДАЛГААНЫ БАГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮНИЙ

№	Овог, нэр	Эрдмийн болон боловсролын зэрэг, цол	Тайлбар
Тэргүүлэх профессор			
1.	Норовын Наранжамц	Цэргийн ухааны доктор, профессор	
Тэргүүлэх профессорын өргөлч			
2.	Цэрэндоржийн Огбаяр	Цэргийн ухааны доктор	
Нарийн бичгийн дарга			
3.	Лхагвагийн Лхагвасүрэн	Докторант	
Зөвлөх профессор			
4.	Дондовын Ганбаатар	Техникийн ухааны доктор, профессор	
5.	Чойндаваагийн Сайтөр	Хил судлалын доктор, дэд профессор	
6.	Цагааны Ганболд	Цэргийн ухааны доктор, профессор	
7.	Аскарын Муратхан	Цэргийн ухааны доктор, профессор	
Гишүүд (Судалгааны ниглэл хариуцсан профессор, дэд профессор)			
8.	Ваанчигийн Жаахланцогт	Цэргийн ухааны доктор, дэд профессор	
9.	Борхүүгийн Лувсанрагдэн	Хил судлалын доктор	
10.	Жалдоржийн Бөгөнбүргэд	Цэргийн ухааны доктор, профессор	
11.	Намхайдоржийн Даваадорж	Цэргийн ухааны доктор	
12.	Милмарын Баярсайхан	Хил судлалын доктор	
13.	Цэрэндоржийн Гансүх	Аюулгүй байдлын доктор	
14.	Ёлоосны Хадхүү	Хил судлалын доктор	
15.	Гэрэлтийн Хулан	Аюулгүй байдлын доктор	
16.	Шархүүгийн Чупуунбат	Хууль зүйн доктор, дэд профессор	
17.	Балдандоржийн Буд	Боловсрол судлалын доктор	
Түшиглэх сургууль, танхим			
18.	Хилийн албаны захирал	Сургуулийн захирал	Саналын эрхтэй
19.	Хилийн албаны сургууль	ХАС-ийн болон АМСҮТ-ийн холбогдох тээврийн байрлах бүрэлдэхүүн	Хуралдаанд өргөтгөж оролцоно.

ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

Зураг-2. Хил судлалын профессорын судалгааны багийн бүрэлдэхүүнийг томилсон тухай тушаал

Эх сурвалж: (Дотоод хэргийн их сургуулийн захиралын тушаал, 2024)

Хил Хамгаалах Байгууллагаас төрсөн эрдэмтдийн санал санаачилгаар, Монгол Улсад Хил судлалын шинжлэх ухааныг хөгжүүлж, хил хамгаалалтад шинжлэх ухаанч хандлага төлөвшүүлэн, шинэ техник технологи нэвтрүүлж, хилийн аюулгүй байдалд хандах хандлага, түүнийг хангах үйл ажиллагааг мэдлэг, мэдээлэл, дүн шинжилгээнд суурилан зохион байгуулах зорилгоор 2000 онд байгуулагдсан “Хил судлалын үндэсний нийгэмлэг”-ийг “Монголын Хил Судлалын Академи” болгон өөрчлөн зохион байгуулж, 2016 оны 7 дугаар сарын 1-нд нээлтээ хийж анхны хуралдаанаа хийж, дүрмээ баталсан. (Д.Нямдорж, 2017)

Улмаар 2025 онд Хил судлалын академийн үйл ажиллагааг шинэ шатанд гаргах, хилчин эрдэмтдийн

судалгаа, бүтээл, туурвилуудыг практикт нэвтрүүлэх, хил хамгаалах бодлого, үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор нийт эрдэмтдийн уулзалт зохион байгуулж, зохион байгуулалт, удирдлага, үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаар санал солилцсон.

Хил хамгаалах ерөнхий газрын дэргэдэх эрдэм шинжилгээ, судалгааны нэгж нь хил судлалын шинжлэх ухаантай хамт зэрэгцэн хөгжиж, анх 1980 онд МАХН-ын Улс төрийн товчооны 174 дүгээр тогтоолоор “Улсын хилийн түүхийг судлах групп” нэртэйгээр байгуулагдаж байсан бол Хил хамгаалах ерөнхий газрын даргын 2021 оны 03 дугаар сарын 19-ний өдрийн тушаалаар “Хилийн цэргийн хил судлалын хүрээлэн” болгон өөрчлөн зохион байгуулагдаж үйл

ажиллагаагаа явуулж байна.
(М.Уранбайгаль, 2021)

Хил судлалын шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх, түүний онол, арга зүйн үндсийг боловсруулах, суурь судалгаа хийх зорилго бүхий эрдэм шинжилгээний бүтцийн нэгж нь Хилийн цэргийн дээд сургуульд Эрдэм шинжилгээний төв нэртэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байгаад Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрдмийн зөвлөлийн 2012 оны 10 дугаар тогтоолоор Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн бүтцэд Хил судлалын төв байгуулагдаж, Хилийн аюулгүй байдал судлалын хүрээлэн, Хилийн аюулгүй байдал судлалын төв болон өөрчлөгдөн хил судлалын ухааны түшиг төв болон ажиллаж байна. (ДХИС, 2024) Түүнчлэн Хил судлалын ахисан түвшний сургалтыг Дотоод хэргийн их сургуулийн Ахисан түвшний сургалт, судалгааны алба, Удирдлагын академийн Хилийн албаны удирдлага, стратегийн тэнхим, Хилийн албаны сургуулийн Хилийн албаны болон бусад мэргэжлийн тэнхимүүд эрхлэн явуулж байна.

Хил судлалын ухаанаар сүүлийн жилүүдэд онол, практикийн асуудал хөндсөн эрдэмтэн, судлаачдын бүтээлээс дурдвал:

Ш.Арвай – Хилчний сурах бичиг, Монгол Улсын тусгаар тогтнол ба улсын хил, Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, стратегийн онцлог, Улсын хилийн тухай дурсамж, үзэл бодол, Улсын хилийн тухай өвөг дээдсийн хайрласан сургамж;

П.Даш Хилийн харуул, Хил хамгаалалтын онол, Улсын хил хамгаалалтыг шинжлэх ухааны үндэстэй удирдъя, Телехяналтын өмнөх хилийн харуул;

С.Гүржав Хилчдийн сэтгэл зүйн бэлтгэлийг албанд харгалзан үзэх нь

Ц.Ганболд Хил судлал, Хилийн хамаарлын ухаан, Штабын сургалт бэлтгэл, Хилийн аюулгүй байдал, “Хаант Орос-Манж Чин улсын хилийн харилцааны түүхэн тойм (1689-1911 он);

Н.Наранжамц “Хилийн операци”, “Улсын хил хамгаалалтын онол-практикийн үндсэн асуудлууд”, “Бүс нутаг-хил хамгаалалтын үзэл баримтлал”;

Ш.Арвай, А.Муратхан, Д.Нямдорж, Н.Наранжамц нарын хамтын бүтээл Улсын хил судлал: онол, практикийн зарим асуудал;

Д.Ганбаатар “Хилийн заставын материал-техникийн хангалт”, “Системийн онолыг Хил хамгаалах байгууллага, хилийн цэргийн материал-техникийн хангалтад ашиглах нь”;

Д.Нямдорж “Улсын хилийн инженер техникийн хангалт”;

Х.Гөлгөө “Улсын хил хамгаалалтын орчин үеийн техник хэрэгсэл”;

Ж.Өвгөнбүргэд “Монгол улсын хилийн аюулгүй байдлын онолын үндэс”;

Ч.Сайнтөр “Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн хөгжлийн асуудал”;

А.Энхтөр “Монгол Улсын хилийн цэргийн байгуулалтын онол, практикийн асуудал”;

Ё.Хадхүү “Улсын хил, түүний тухай ерөнхий ойлголт”;

Х.Асхар “Хилийн боомтын үйл ажиллагааны онол, практикийн асуудал” зэрэг бүтээлүүдээс гадна бусад олон бүтээл, туурвилууд гарсаар байгаа нь хил судлалын шинжлэх ухааны мэдлэгийн сан улам бүр баяжсаар байна.

Дүгнэлт, санал

Монгол улсад хилийн шинжлэх ухааныг үүсгэн байгуулж, төлөвшүүлж, хөгжүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан эрдэмтэд, мэргэдээс Монгол Улсын шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн Ш.Арвай, А.Муратхан, гавьяат багш Н.Наранжамц, гавьяат холбоочин, доктор Ц.Цэрэндорж, Шинжлэх ухааны тэргүүний ажилтан 10 гаруй эрдэмтэд төрөн гарч, Шинжлэх ухааны академийн бага хурлын чуулганы гишүүнээр доктор, профессор Ц.Ганболд ажиллаж, Дотоод хэргийн их сургуулийн эмерит болон хүндэт профессороор 5, хүндэт доктороор 2 эрдэмтэн тус тус өргөмжлөгдөж, хил судлалын ухааны магистр, докторын сургалтад суралцахаар элсэгчдийн тоо өдрөөс өдөрт өсөн нэмэгдсээр байна.

Хил хамгаалах байгууллагын удирдлагын бодлогоор хил судлалын болон зарим шинжлэх ухааны чиглэлээр “Өдрийн доктор”-ын сургалтад элсүүлэн суралцуулж байгаа, оператив-тактикийн түвшний офицеруудыг Хил судлалын магистрын хөтөлбөрт тогтмол элсүүлэн суралцуулахын зэрэгцээ зарим төсөл, хөтөлбөрийг санхүүжүүлэх, дэмжин ажилладагт Хилчин-эрдэмтэд талархаж байдаг болно.

Нөгөө талаар хил судлалын ухааныг хөгжүүлэх, эрдэм судлалыг арвижуулахад ДХИС-ийн удирдлага, эрдмийн хамт олон хичээл зүтгэл гаргаж, тусалж дэмжиж, ахисан түвшний боловсрол олгоход мэргэжил арга зүйгээр чиглүүлж ажилладагт хилчид талархаж явдаг юм.

Хил судлалын шинжлэх ухааныг гүнзгийрүүлэн өргөжүүлж, хөгжүүлэхэд ХХЕГ, ДХИС, Хил судлалын хүрээлэн төвүүд, Хилчин-эрдэмтэд хүчин чармайлтаа нэгтэн ажиллах шаардлагатай бөгөөд “Хил судлалын шинжлэх ухааны тэмдэглэлт

өдөр”-тэй болох, Хилчин-эрдэмтдийн бүтээл, туурвилыг хөхүүлэн дэмжих, албан тушаал, зэрэг дэв ахихад Хил судлалын ухаанд оруулсан хувь нэмрийг нь харгалзан үзэх нь зүйтэй болно.

Энэ өдрүүдэд тохиож байгаа “Шинжлэх ухааны ажилтны өдөр”-ийг тохиолдуулан Монгол Улсын Хил хамгаалах байгууллагаас төрсөн нийт эрдэмтэд, залуу судлаачдад эрдэм судлалд нь өндөр амжилт хүсэж, Хил судлалын шинжлэх ухаанд хувь нэмрээ оруулан улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангахад онол, практикийн бүтээл, туурвилаа зориулан ажиллахыг хүсэн ерөөе.

Эх сурвалжийн жагсаалт

БСШУ-ны Сайдын тушаал. (2010). *Монгол Улсын Боловсрол, Шинжлэх ухааны яам*. https://moe.gov.mn/posts?page=6&category_id=11834

Д.Нямдорж. (2017). Монголын Хил Судлалын академи нээлтээ хийлээ. *Хил шинжлэл*, 1, 8.

Дотоод хэргийн их сургуулийн захиралын тушаал. (2024).

ДХИС. (2024). *Тусгаар тогтнолын дархлааг тогтоогчид. 2011-2024 оны түүхий альманах*.

М.Баярсайхан. (2019). *Хил судлалын магистр, докторын сургалтын хөтөлбөрийн танилцуулга*.

М.Уранбайгаль. (2021). Шинжлэх ухаанд суурилсан хил хамгаалалт. *Хилчин*, 02.

Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого. (2002). *Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем*. Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем: <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=203037>

Хил судлал. (2000). 3.

Ц.Ганболд. (2022-12-02). Хил судлалын шинжлэх ухааны үүсэл хөгжил, чиг хандлага. <https://www.uia.gov.mn/news/935-ээс>

НИСГЭГЧГҮЙ НИСЭХ ХЭРЭГСЭЛ (ДРОН)-ИЙН ҮҮСЭЛ ХӨГЖЛИЙН ТҮҮХ, ТЭДГЭЭРИЙН АШИГЛАЛТ, ТУРШЛАГА СУРГАМЖ

Ё.ХАДХҮҮ.

ХИЛ СУДЛАЛЫН ДОКТОР, ХУРАНДАА

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) гэдэг ойлголтын анхны сэдэл нь нисэх онгоц зохион бүтээгдэхээс ч өмнө тавигдсан гэвэл та итгэх үү? 19 дүгээр зууны сүүлээр суут зохион бүтээгч Никола Тесла алсын зайнаас радио долгионоор удирдах технологийн патентыг авч, "алсын зайнаас удирдах завь" бүтээж байв. Энэ бол яг одоогийн Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн технологийн "өвөг эцэг" нь байсан юм.

Хэдийгээр тэр үедээ хүмүүс үүнийг нэг их ойлгоогүй ч, хүнгүйгээр, алсаас ямар нэг зүйлийг удирдах боломжтой гэдэг санааны "оч" эндээс үүдэлтэй.

Харин нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) гэдэг нэрийн хувьд их сонирхолтой түүхтэй! "Drone" гэдэг нь англиар "эр зөгий" гэсэн утгатай үг гэнэ. Эр зөгий үүрэндээ ямар ч ажил хийдэггүй, зөвхөн нэг л үүрэгтэй байдаг шиг анхны нисгэгчгүй (дрон) онгоцнуудыг зөвхөн агаарын байг онох сургуулилтын "бай" болгож ашигладаг байжээ.

Тэдний нэгэн хэвийн дүнгэнэх чимээ, ямар ч ухаангүй мэт нислэгийг нь эр зөгийтэй зүйрлэснээр энэ нэршил үүссэн гэдэг.

Дэлхийн нэгдүгээр дайны үед анхны жинхэнэ "туршилтын" оролдлогууд хийгдэж, алсаас удирддаг "агаарын торпедо" бүтээхээр зорьж байсан ч төдийлөн амжилт олоогүй. Харин жинхэнэ утгаараа нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн анхны загвар дэлхийн хоёрдугаар дайны үед гарч ирсэн гэдэг. Америкийн "Radioplane OQ-2" хэмээх энэхүү жижиг онгоцыг агаарын

довтолгооноос хамгаалах зенитийн сургуулилтад ашигладаг байв.

Сонирхуулахад, энэхүү жижиг онгоц гэгдэх нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг үйлдвэрлэдэг байсан цэргийн үйлдвэрт нэгэн залуухан бүсгүй ажиллаж байсан нь хожмын Холливудын од, дэлхийн гоо үзэсгэлэнгийн бэлгэ тэмдэг болсон Мэрилин Монро байсан гэдэг. Энэ бол нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн түүхэнд өнгө нэмсэн нэгэн сонирхолтой баримт юм.

-Цэргийн нууц хүүхэд (Хүйтэн дайны үе). Дэлхийн дайн дууссаны дараа нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн хөгжил бараг 40-50 жилийн турш олон нийтийн нүднээс далд, зөвхөн цэрэг арми, тагнуулын байгууллагуудын хүрээнд "нууц хүүхэд" мэт хөгжсөн байна. Яагаад гэвэл энэ технологийн цаад зорилго нь хүний амь эрсдэлд оруулахгүйгээр дайсны байрлалыг тагнах, мэдээлэл цуглуулах явдал байсан юм.

-Тэнгэрийн нүд. Вьетнамын дайны үед АНУ тагнуулын зорилгоор анхны орчин үеийн нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-үүдийг өргөнөөр ашиглаж эхэлсэн байдаг.

Тэдгээр нь дайсны нутаг дэвсгэрийн гүнд нэвтэрч, зураг авч, мэдээлэл цуглуулдаг "Тэнгэрийн нүд" байлаа. Амьд хүн болох нисгэгчийн амиар дэнчин тавих шаардлагагүй болсон нь цэргийнхний хувьд асар том давуу тал болсон юм.

-Израилын нээлт. Гэхдээ цэрэг дайны зориулалтай жинхэнэ нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн эргэлтийн цэгийг 1980-аад оны үед Израилын зэвсэгт хүчин хийсэн. Тэд

нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг зүгээр нэг зураг авдаг төхөөрөмж биш, харин дайн тулааны талбарт юу болж байгааг шууд дамжуулдаг, удирдлагын төвтэй холбогдсон систем болгон хөгжүүлсэн. Энэ нь жанжнуудад тулааныг яг л шатрын хөлөг шиг харах боломжийг олгосон хувьсгал байлаа.

Энэ үеийн гол хөдөлгөгч хүч нь технологийн дэвшил, ялангуяа электроник, GPS болох хиймэл дагуулын байршил тогтоох систем байв. GPS-ийн ачаар нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-үүдийн хаана нисэж яваагаа өндөр нарийвчлалтай мэдэж, урьдчилан программчилсан замналаар бие даан нисэх хүчин чадвартай болсон.

-Ангууч-Аллагын эрин ба олон нийтийн тавцан. Хүйтэн дайн дуусаж, 2001 оны 9 дүгээр сарын 11-ний халдлагын дараа дэлхий нийт "Терроризмын эсрэг дайн"-д орсноор нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн түүхэнд цоо шинэ, басхүү хамгийн их маргаан дагуулсан үе эхэлсэн.

Энэ үеийн гол баатар бол Америкийн "Predator" (Ангууч) хэмээх нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) байв.

Өмнөх үеийн нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-үүд зөвхөн "нүд"-ний үүрэг гүйцэтгэдэг байсан бол "Predator" нь пуужингаар зэвсэглэж, "нүд" болон "гарын" үүргийг хослуулан гүйцэтгэдэг "Ангууч-Аллага" (Hunter-Killer) болж хувирсан. Энэ нь дайны түүхэнд гарсан хамгийн том өөрчлөлтүүдийн нэг байлаа. Дайныг мянга, мянган бээрийн цаанаас, аюулгүй удирдлагын өрөөнөөс хийх боломжтой болсон нь олон ёс зүйн асуудлыг хөндсөн юм.

Гэвч яг энэ үед цэргийн зориулалтаар хөгжүүлсэн технологиуд GPS, хөнгөн материал, хүчирхэг зай, бичил камер аажмаар хямдарч, олон нийтэд хүртээмжтэй болж эхэлсэн. Энэ бол нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-

ийг цэргийн нууц баазаас гаргаж, жирийн иргэдийн гарт хүргэсэн "Агаарын ардчилал" байлаа.

-Бүтээлч хувьсгал ба өдөр тутмын хэрэглээ (Өнөө үе). DJI гэх мэт компаниуд хэрэглэгчдэд зориулсан, ухаалаг, удирдахад хялбар нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-үүдийг үйлдвэрлэж эхэлснээр жинхэнэ тэсрэлт болсон. Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) гэнэт л дайны зэвсэг гэдэг ойлголтоос салж, бүтээлч сэтгэлгээ, бизнесийн шинэ боломжуудын талбар болон хувирсан юм.

Уран бүтээл: -Кино, клип, гэрэл зурагчид урьд өмнө хэзээ ч боломжгүй байсан өнцгөөс гайхалтай бүтээлүүд туурвих болов.

Хөдөө аж ахуй: -Тариаланчид нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ээр талбайгаа хянаж, бордоо цацаж, ургацын болцыг шалгадаг болов.

Дэд бүтэц: -Цахилгаан шугам, гүүр, өндөр барилгын эвдрэл гэмтлийг шалгахад хүний оролцоо, эрсдэл эрс багасав.

Аврах ажиллагаа: -Гамшигт нэрвэгдсэн, хүний очиход бэрх бүсэд эрэн хайх, эм тариа хүргэх ажилд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг ашиглаж байна.

Хүргэлт: -Амазон, Google зэрэг томоохон компаниуд бараа бүтээгдэхүүнийг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ээр хүргэх туршилтыг амжилттай хийсээр байна.

Ингээд бодохоор, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн түүх бол технологийн хөгжил бидний нийгэмд хэрхэн нөлөөлдгийн тод жишээ юм.

Цэргийн зэвсэглэлээс үүдэлтэй "нууц хүүхэд" байсан энэ технологи өдгөө бидний амьдралын салшгүй нэг хэсэг болохын наахнуур явна.

Цаашид хиймэл оюун ухаантай хосолсноор нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-үүд улам ухаалаг болж, бие даан шийдвэр гаргаж, бүр "сүрэг"

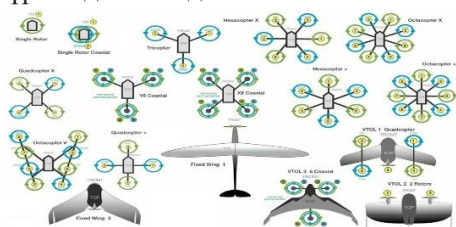
үүсгэн хамтарч ажиллах чадвартай болох нь дамжиггүй. Гэхдээ энэ бүхний цаана хувийн орон зайн нууцлал, аюулгүй байдал, зохицуулалтын асуудлууд үргэлж хамт яригдах болно.

Эцсийн дүндээ, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) бол зүгээр л нэг хэрэгсэл. Түүнийг бид дайны зэвсэг болгох уу, эсвэл хүн төрөлхтний сайн сайхны төлөөх бүтээлч хүч болгох уу гэдэг нь зөвхөн биднээс, хүнээс өөрөөс нь шалтгаалах ирээдүйн түүх юм.

1. Гадаадын зарим улс орнуудын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн ашиглалт, туршилага.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхий дахинаа нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг нийгэм, цэрэг-улс төр, бүтээн байгуулалт, ард иргэдийнхээ аюулгүй байдлыг хангах бүхий л салбарт өргөнөөр ашиглах болсон бөгөөд ялангуяа цэрэг, дайн, зэвсэгт мөргөлдөөнд олон төрлөөр нь (хүчин чадлаас хамаарч) ашиглах техник технологийн олон мянган шийдлийн хувилбаруудыг гаргасан.

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг анх Их Британийн “Sopwith Sparrow” компани 1917 онд туршиж, улмаар 1935 онд албан ёсоор дроныг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл гэж бүртгэгдсэн байдаг.

1991 онд Японы “Keyence Corporation” эгц дээшээ хөөрдөг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) зохион бүтээж байсан бол 2012 онд “Google X” компани нь “WING” төсөл хэрэгжүүлж, ачаа тээврийн үйлчилгээ үзүүлж байна.

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглалтыг улс орнуудаар нь дараах байдлаар авч үзэж болно.

-нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглахыг зөвшөөрдөг, эрх зүйн орчин нь бүрдсэн;

-нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглах нь хязгаарлалттай өргөн хүрээнд зөвшөөрдөггүй;

-нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) импортоор худалдан авах, нисгэхийг хориглодог.

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг зориулалтаар нь цэргийн болон иргэний гэсэн үндсэн 2 хэсэгт ангилдаг. Сүүлийн үед дэлхийд үүсч байгаа дайн байлдааны ажиллагаанд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг өргөнөөр ашиглах болсон. Тухайлбал: ОХУ, Украин улсын арми нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг дайнд өргөнөөр ашиглаж байна.

ОХУ-ын арми нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) эсрэг төрөл бүрийн техник хэрэгслийн хөгжлийг аажмаар хурдасгаж байна. Оросын армид

нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) тэдгээрийг хөгжүүлэх салбарт 2020 оноос хойш цэргийн төсвөөсөө ихээхэн хувийг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон), нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ээс хамгаалах технологийн судалгаа, хөгжүүлэлтийг бэхжүүлэхэд зарцуулж байна.

ОХУ-ын ололт амжилтад голчлон радио электрон төхөөрөмжийг устгаж, нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн байршлыг тогтоох боломжгүй болгодог хэт өндөр давтамжийн богино долгионы их буу,

тагнуулын командын машин, мөрөнд суурилуулсан нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж "SkyWall100" зэрэг төхөөрөмж багтдаг.

Оросын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ээс хамгаалах чадавхыг эрэлхийлж, таслан зогсоох хүчин чадлаа цаашид бэхжүүлэхийн тулд нисгэгчгүй онгоцноос хамгаалах тоног төхөөрөмжийн хөгжлийг эрчимжүүлж эхэлсэн.

Та Оросын цэргүүдийн гарт байгаа, дэлгүүрт зардаг DJI-ийн Mavic, Autel зэрэг квадрокоптеруудыг харсан байх. Бичил цэнэгт ийм нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) маш жижиг хэмжээний, гэхдээ маш хүчтэй, чиглэсэн тэсрэх бодис суурилуулах нь технологийн хувьд бүрэн боломжтой болсон. Энэ нь их хэмжээний дэлбэрэлт үүсгэхгүй. Харин зөвхөн ганц хүнийг, яг унтаж байхад нь, эсвэл хоолоо идэж байхад нь чимээгүйхэн устгах чадалтай. Том нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) хана, дээврийг нэвтэлж чадахгүй. Гэтэл алганд багтах дрон хагархай цонх, агааржуулалтын хоолой, яндан, хаалганы завсраар чөлөөтэй нэвтэрч чадна.

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн хувьд окоп /нуувч/, бункер, эмнэлэг, унтаж буй асар ямар ч ялгаагүй. Тэр дулаан мэдэрч, хөдөлгөөн илрүүлж л байвал хаана ч цохилт өгч чадна. Ингэснээр дайны талбар 24/7, бүх газрыг хамарсан асар том "агнуурын талбай" болж хувирсан. "Аюулгүй газар гэж үгүй болсон" гэдэг нь цэргийн хувьд хамгийн том сэтгэл зүйн дарамт.

-Норвегид үйлдвэрлэсэн Black Hornet Nano нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) бол яг ийм алганд багтдаг, цэргүүдийн халаасандаа хийгээд явдаг тагнуулын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон). Одоогоор энэ нь зэвсэггүй. Гэхдээ үүнийг зэвсэглэх нь зөвхөн цаг хугацааны асуудал гэдгийг бүгд мэдэж

байгаа. Хиймэл оюун ухаан, хосолсон нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) удахгүй гарна. Хиймэл оюун ухаант нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) нь өөрөө байг таньж, цохилт өгөх шийдвэрийг гаргадаг болоход дайн бүр ч хүнлэг бус, "автоматажсан" ангууч алуурчин болно.

Хамгийн аймшигтай нь, энэ жижиг дайсантай хэрхэн тэмцэх нь тодорхойгүй. Та агаарын довтолгооноос хамгаалах системээр ялаа буудаж унагахгүй. Та автомат буугаар агаарт нисэж буй шумуулыг онохгүй. Цонхон дээр суух тэр шувуу жинхэнэ үү?, эсвэл камер уу? Модон дээрх тэр боргоцой үнэхээр боргоцой мөн үү? Энэ мэтээр бүх зүйлд эргэлзэж эхэлнэ.

Гарын алганд багтах нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) нь дайныг макро түвшнөөс микро түвшинд буулгаж ирж байна. Дайн танк, их бууны тулаан байхаа больж, хувь хүн рүү чиглэсэн, маш дотно, хувийн орон зай руу нэвтэрсэн, байнгын, үл үзэгдэх аюул болж хувирч байна.

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) таны амийг окоп /нуувч/-нд биш, таны хувийн орон зайд, тэр байтугай таны зүүдэнд хүртэл нэхэх болно.

Дэлхийд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) үйлдвэрлэлтээр Турк, Иран, Умард Солонгос, БНХАУ зэрэг улсууд тэргүүлдэг.

-БНХАУ хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн бараа бүтээгдэхүүн

тээвэрлэх зориулалттай 1 сая ширхэг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) үйлдвэрлэсэн бол 2028 он гэхэд 3.5 сая ширхгийг үйлдвэрлэхээр төлөвлөжээ.

-Европын Холбооны улсуудын дунд ХБНГУ жилд 415 мянган нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) үйлдвэрлэсэн байдаг.

-АНУ-ын арми “AAI RQ-2 Pioneer” болон “AeroVironment FQM-151 Pointer” загварын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг 1991 онд Персийн булангийн дайнд туршсан, 2001 оноос эхлэн цохилт өгөх зориулалттай “MQ-9 Reaper”, “MQ-1 Avenger” болон “MQ-1 Grey Eagle” загварын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглаж иржээ.

Түүнчлэн АНУ-ын тусгай бүлэгт “Black Hornet” загварын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг түлхүү ашигладаг.

-Их Британи, Украин, Азербайжан, Буркина-Фасо, Джибути, Этопи, Киргиз, Мали, Марокко, Нигер, Пакистан, Польш, Катар, Сомали, Того, Тунис, Саудын Араб, Туркменистан зэрэг улсууд Туркийн байлдааны зориулалттай “Bayraktar TB2” загварын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг зэвсэглэлдээ ашиглаж байна.

Мэргэжилтнүүдийн үзэж буйгаар нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн сул тал нь GPS өгөгдлийг онцолж байна. Учир нь GPS өгөгдлийг саармагжуулсан тохиолдолд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн

чиглэлийг өөрчилж, хариу цохилтод орж байгаа асуудлын шийдлийг олоогүй.

Тусгай томилгоот бүлгүүдэд ашиглагдаж байгаа хамгийн жижиг нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг Норвеги улсад 2007 онд байгуулагдсан “Prox Dynamics” компани зохион бүтээсэн. Энэхүү нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) нь 18 грамм жинтэй бөгөөд иж бүрдлээрээ 1 кг 300 грамм жинтэй.

-Япон улсын Иргэний агаарын тухай хуулиар нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг 150 метрийн өндөрт нисгэх, хүн, объект руу 30 метрээс илүүгүй зайд ажиллуулах.

-Австрали улсын хуулиар 2 кг хүртэлх жинтэй нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглах тохиолдолд Иргэний тээврийн аюулгүй байдлын газарт бүртгүүлсэн байх. Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг зөвхөн өдрийн цагаар, 120 метрийн өндөрт ашиглах.

-Тайван улсын Иргэний агаарын тээврийн газрын зөвшөөрөлгүйгээр хэн ч бүх төрлийн нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглахыг Иргэний агаарын орон зай ашиглах хуулиар бүрэн хориглосон. Цэрэг, батлан хамгаалах, тусгай хүчний байгууллага зураг авахаас бусад хувь хүн болон хуулийн этгээд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглахыг эрх зүйн зохицуулалтаар хязгаарласан байна.

БНХАУ-ын нутаг дэвсгэр дээр 250 граммаас дээш жинтэй нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглах тохиолдолд Иргэний агаарын тээврийн удирдах газраас зөвшөөрөл авахаар хуульчилсан. Хувь хүн нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ээр бичлэг хийсэн тохиолдолд Иргэний агаарын тээврийн удирдах газарт тухайн бичлэгээ хянуулах үүрэг хүлээдэг байна.

Дэлхийн улс, орнуудад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг ашиглахад тулгардаг гол хүндрэл нь эрх зүйн зохицуулалтаа хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хуульд нэмэлт өөрчлөлт хэлбэрээр оруулах, эсхүл тусдаа шинэ хууль гаргах гэдэгт байр суурийн зөрүүтэй байдлууд давамгайлж байгаа бөгөөд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг хөдөө аж ахуй, тээвэр логистик, газарзүйн судалгаа ба байгалийн гамшгийн хяналт, фото видео үйлдвэрлэл, эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, батлан хамгаалахын чиглэлээр өргөнөөр ашиглаж байна.

2. Улсын хил хамгаалалтад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглаж буй байдал.

АНУ-ын Гааль, хилийн алба улсын хил хамгаалалтад Аризон мужийн Туксон хот дах цэргийн баазад угсарсан “Predator B”, Израилын “Heron” болон “Hermes”, БНХАУ “CATIC” корпорацын зохион бүтээсэн бага оврын “ASN-15” болон том оврын “ASN-209”, Европын Холбооны хэмжээнд “Patroller” болон “Reaper” загварын нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг ашиглаж байна.

БНХАУ нь Австри улсын “Schiebel” компанитай хамтран “Camcopter S-100” нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг үйлдвэрлэж, цаашид “V-750” загварын нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг Усан хил хамгаалалтад ашиглахаар төлөвлөжээ.

Өмнөд Америкийн орнууд улсын хил хамгаалалтад Израил улсад үйлдвэрлэсэн “Hermes 450” болон “Skilark” загварын нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг уулархаг болон ой тайгын бүсүүдэд ашиглаж байна.

Дэлхийн улс, орнууд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг улсын хил хамгаалалт, объектын харуул хамгаалалт, өндөр хүчдэлийн шугамын

гэмтлийг эрж хайх зэрэг байдлаар ашигладаг.

Усны нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) гэх ойлголт гарч ирсэн бөгөөд энэхүү нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) нь усан дээрх (Power Vision Power Dolphin Wizard) болон усны гүнд дэх объектыг олох, устгах зориулалттай.

ОХУ-ын /ХАБАХ/ Холбооны Аюулгүй Байдлын Хилийн алба өөрийн улсдаа үйлдвэрлэдэг “Элерон” үйлдвэрийн нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг улсын хил хамгаалалтад түлхүү ашигладаг.

Дэлхийн улс орнуудад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн ашиглалт туршилт, зүгшрүүлэлтийн хэмжээнд буюу ашиглаж буй салбар тус бүр харилцан адилгүй.

Улс орны өмнө тулгарч байгаа хэрэгцээ шаардлагаас хамаарч нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг тодорхой нэг салбарт түлхүү хэрэглэж байна. Тухайлбал: эрүүл мэнд, газар тариалан, уул уурхай, эрчим хүчний салбар гэх мэт өргөн хүрээг хамран үйл ажиллагаа явуулдаг салбаруудад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглах нь үргүй зардлыг бууруулах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх боломжтой.

Аюулгүй байдлын салбарт нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглахаас татгалзах болсон шалтгаан нь тухайн төхөөрөмжөөс ялгардаг эрчим хүч, радио долгионы дохиог саармагжуулах, хакердах магадлалтай бөгөөд улмаар хариу цохилтод орох

эрсдэл өндөр гэсэн байр суурийг илэрхийлдэг. Ялангуяа нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг хиймэл оюунтай бүрэн холбож, улсынхаа аль нэг салбарын аюулгүй байдлын асуудлыг даатгах нь хожим ямар нэг хохирол амсахыг урьдчилан таамаглах боломжгүй гэж үзэж байна.

Хиймэл оюун ухаан нь өгөгдсөн өгөгдлийн дагуу тодорхой хүрээнд, тухайн цаг, хором мөчид л үүссэн хязгаарлагдмал асуудлыг шийдвэрлэх зориулалттай учраас шинээр үүссэн нөхцөл байдалд хүний оролцоогүйгээр бие даан шийдвэр гаргах боломжгүй.

Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн ашиглалт эрчимтэй явагдаж байгаа улс орнууд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглалтын салбарын хөгжлийг хэт өөдрөгөөр төсөөлөх болсон бол цэрэг, батлан хамгаалах салбартаа тэргүүлэгч гүрнүүд ямар учраас нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийн хэрэглээг ийнхүү нээлттэй байдлаар сурталчилж, хэрэглэж байгаад ажиглагчдын дунд зарим эргэлзээ төрүүлэх болсон.

Олон улсын цэрэг, батлан хамгаалах салбарт тэргүүлдэг улс орнууд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглалтын тал дээр хэд хэдэн онцлог асуудалд ач холбогдол өгсөн. Үүнд:

-Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглалтын талаарх эрх зүйн орчин нь агаарын орон зай ашиглаж байгаа бусад эрх зүйн баримт бичгүүдтэй уялдах эс уялдах нь тодорхой бус, зөвхөн хэрэглээ талаас нь харж байгаа нь учир дутагдалтай;

-Аль ч улсад радио долгион ашиглах орон зай нь үндэсний аюулгүй байдалтай салшгүй холбоотой байдаг тул нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ыг агаарын орон зайн аль хэсэгт ашиглах нь хуулиар зохицуулагдаагүй;

-Агаарын орон зайд цацагдах радио долгионд суурилсан мэдээ дамжуулах урсгал дунд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) эсэргүүцэгч ашиглах нь газар дээр байрших объект, хүний аюулгүй байдалд ямар нөлөө үзүүлэх, үүссэн нөхцөл байдлыг эрх зүйн талаас ямар хуулиар зохицуулах, хариуцлагын тогтолцоо нь тодорхой бус;

-Нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглалтын болон эсэргүүцэгчтэй холбоотой эрх зүйн баримт бичгүүд нь нэг хуулиар эсхүл тусдаа хуулиар зохицуулах, эсвэл хиймэл оюун ухаан ашигласан тохиолдолд хэрхэх нь тодорхойгүйн улмаас үүсч болох хариуцлагын асуудал гарч ирэх магадлал өндөр;

-Улсын хил хамгаалалтад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглах асуудлыг Агаарын тээврийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулалгүйгээр дотоод журмаараа мөрдөх, зохицуулах нь эрх зүйн хувьд боломжгүй;

-Хилийн болон хил орчмын дэглэм, хилийн боомтын журам зөрчигчдөд нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон) ашиглан хариу арга хэмжээ авах, үзүүлэхэд хүн, мал, амьтан, иргэдийн эд хөрөнгөд хохирол учруулахгүй байхаар зохицуулах;

Ашигласан эх сурвалж:

Дрон. Нэвтэрхий толь.

Б.Билгүүнзаяа. Нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж.

Б.Сүхбат. Нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж -олон улсын хууль эрх зүй, өнөөгийн байдал.

Ё.Хадхүү. Оперативын чиглэлд хилийн эрэл явуулах ажиллагааг боловсронгуй болгох нь. Диссертац. УБ., 2019 он

Ё.Хадхүү. Оперативын чиглэлд хилийн эрэл явуулах ажиллагаа. Нэг сэдэвт бүтээл. УБ., 2024 он

МАНЛАЙЛЛЫН ТАЛААРХ ОНОЛ, ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ

Ц.ГАНБОЛД

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн ахлах судлаач, доктор (Ph.D), профессор, хурандаа

“Хаана хүмүүсийн зохион байгуулалтын хэлбэр үүснэ, тэнд манлайлал байна” Флорэнц дахь Европын Их Сургуулийн профессор Жан Блондел

Оршил

Манлайлал бол хүн төрөлхтний нийгмийн зохион байгуулалтын эхэн үеэс эхлэн оршин тогтнож ирсэн, цаг үеийн шаардлагад нийцэн хувьсан өөрчлөгдсөөр байдаг суурь ойлголт. Эртний овог аймгийн удирдагчаас эхлээд орчин үеийн глобал корпорацын гүйцэтгэх захирал хүртэл манлайлагчийн үүрэг нь бүлэг, байгууллага, улс үндэстнийг нэгэн зорилгын дор нэгтгэж, удирдан чиглүүлэхэд оршиж ирсэн.

Манлайлал нь эрт дээр үеэс цэргийн үйл хэрэг, байлдааны ажиллагааны амжилтын тулгуур хүчин зүйл, зэвсэгт хүчний байлдааны чадавхын гол бүрэлдэхүүн хэсэг байсаар ирснийг түүх гэрчилнэ. Түүхийн аль ч цаг үед улс үндэстний хувь заяаг шийдвэрлэх эгзэгтэй мөчид чадварлаг удирдагч, авьяаслаг жанжны гаргасан зөв шийдвэр, түүнийг хэрэгжүүлэх манлайлах ур чадвар нь ялалтын үндэс болж байв. Гэвч ХХI зууны геополитикийн эдэрээтэй нөхцөл байдал, технологийн хувьсгал, дайны хэв маягийн огцом өөрчлөлт нь цэргийн манлайллын уламжлалт

ойлголтод шинэ сорилтуудыг тулгаж байна.

Өнөө үед зэвсэгт мөргөлдөөн нь зөвхөн уламжлалт орон зайд явагдахаа больж, кибер орон зай, мэдээллийн болон сэтгэл зүйн талбарт өрнөдөг гибрид (hybrid) шинжтэй болсон нь цэргийн удирдагч, захирагчдаас зөвхөн цэргийн тактик, стратегийн мэдлэгээс гадна хавьгүй өргөн хүрээний ур чадварыг шаардах боллоо. Тухайлбал, технологийн нарийн төвөгтэй системүүдийг удирдах, их хэмжээний мэдээлэлд түргэн шуурхай дүн шинжилгээ хийж, оновчтой шийдвэр гаргах, олон үндэстний цэргийн хүчтэй хамтран ажиллах, сэтгэл зүйн хувьд тогтвортой, уян хатан байх зэрэг нь орчин үеийн цэргийн манлайлагчийн зайлшгүй эзэмших чадамж болоод байна. Ийм нөхцөлд уламжлалт, тушаал-захирамжийн хатуу тогтолцоонд суурилсан манлайллын загварууд нь орчин үеийн шаардлагыг бүрэн хангаж чадахгүйд хүрч, ахлах офицеруудын манлайллыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр, системтэйгээр судлан шинжлэх зайлшгүй шаардлага үүсгэж байна.

хөндөхөөс өмнө эдгээр нэр томьёог холбогдох тухайн эх сурвалжаас хэрхэн томьёолж, тодорхойлсныг авч үзэх шаардлагатай юм.

Нэг. Манлайлал (Манлайлагч)-ын онолын үндсэн асуудал
Манлайлал гэж юу вэ?
Манлайлал, манлайлагчийн асуудлыг

Цэргийн урлагийн онолын болон удирдлагын ухааны, манлайллын хөгжилд Чингис хаан “Сэтгэлийг нь хурааваас бие нь хаа холдох вэ”, “Төрдөө хичээсэн муухай хүн боловч Төвшин сайн хүчнээ өгвөөс Түмний ноён болгосугай”, “Мянган цэргийг олохуй дор хялбар, харин нэг жанжинг олохуй дор түмэнтээ бэрх”, Википедиа нэвтэрхий толь бичгийн тайлбарт: “Меритократ бол Монголын их гүрний цэргийн жанжнуудаа сонгодог гол үзэл баримтлал нь байжээ. Чингис хааны давтагдашгүй амжилтын нэг гол хүчин зүйл нь түүний цэргийн албанд тавигдах шаардлагад гавьяа, чадвараараа манлайлан шалгарсан хэнийг ч ялгалгүй сонгон томилж, зөв хүнийг зөв албан тушаалд зөв цагт нь язгуур угсаа, хүний өөрийн гэж ялгалгүй шударга, төрд үнэнчээр зүтгэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг байсанд оршино” гэжээ.

Офицер гэдэг нь officium гэсэн латин үгнээс гаралтай, “албан тушаалтан” гэсэн нэршил бөгөөд “цэргийн албанд тусгайлан бэлтгэгдсэн, тусгай мэргэжлийн, албаны дүрэмт хувцас, цол хэрэглэдэг төрийн тусгай албан хаагч” гэж дэлхийн бүх орны Зэвсэгт хүчинд хэрэглэгддэг хэллэг юм.

Офицер болохоор суралцах, офицероор ажиллах, офицер бэлтгэх олон жилийн хугацаанд Орос Улсад суралцах үеэс сэтгэлд хоногшин үлдсэн “Офицерами не рождается, а становится” гэсэн томъёолол нь офицер болон төлөвшинө гэдэг бол алба хаах бүх хугацааны үүрэг, үйлдэл, үйл ажиллагаа, насан туршийн зүрх, сэтгэлийн дуудлага байдагт сургаж байсныг эргэн дурсахад таатай байна.

Офицер гэдэг бол ямар ч улсад, аль ч нийгмийн тогтолцоонд “тэргүүний сэхээтэн”-ээр нэрлэгдэж, тухайн нийгмийн сэхээтний давхаргыг бүрдүүлдэг, хамгийн боловсролтой,

мэдээлэлтэй хэсэг байсаар, эх орондоо хайртай байх, хилдээ, албандаа үнэнчээр зүтгэхийн, офицер нэр цолоо хайрлахын, манлайлагч, хошуучлагч байхын илэрхийлэл болсоор ирсэн.

Ахлах офицер гэдэг бол зүгээр нэг тушаал өгөгч бус, харин ч стратегийн сэтгэгч, байгууллагын манлайллыг тодорхойлогч, үнэт зүйлсийн түгээгч, ёс зүйн үлгэр дууриал үзүүлэгч субъект байгууллагын соёлыг бүтээж, чиг хандлагыг тодорхойлж, доод албан тушаалтнуудад үлгэрлэгч, шийдвэр гаргагч, хариуцлагын гүйцэтгэгч хүн юм.

Орчин үеийн төрийн болон цэргийн байгууллагын амжилт зөвхөн технологи, бүтэц зохион байгуулалтаар хязгаарлагдахгүй, чадварлаг манлайлагчдын үүрэг, оролцоонд тулгуурлах болсон.

Ахлах офицерын манлайлал зөвхөн тушаал, заавар өгөхөөс илүүтэйгээр байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэх, хамт олныг урамшуулах, хувь хүний хөгжлийг дэмжих, нийгмийн итгэлийг бий болгох зэрэг сэтгэл зүй, ёс суртахуун, менежментийн чадамжийг хослуулсан ур чадварыг шаарддаг. Үүний зэрэгцээ ахлах офицер хүн хүний эрхийн талаар нарийн мэдрэмжтэй байх ёстой.

Хоёр. Манлайллын талаарх онол нь ажлын гүйцэтгэл, шийдвэр гаргалт, сэтгэл ханамж зэрэгт нөлөөлдөг талаар олон судалгааны ажил байдаг.

Дэлхийн даяаршиж, нийгэм өөрчлөгдөхийн хэрээр манлайллын онолууд нь ч орчин үед хөл нийлүүлэн хувьсан шинэчлэгдэж, өөрчлөгдсөөр иржээ. Манлайллын дараах үндсэн онолууд байдаг. Тухайлбал:

1. Зан чанарын онол /1930-1940/ он
2. Зан үйлийн онол /1940-1950/ он

3. Нөхцөл байдлын онол /1950-1970/ он
4. Шинэ онолууд /1970/ он.
 - “Агуу хүн” хандлага (“Great man” approach)
 - Хувь шинжийн хандлага (Trait approach)
 - Орчин нөхцөлийн хандлага (Contingency approach)
 - Нөхцөл байдлын хандлага (Situational approach)
 - Үйл байдлын хандлага (Behavioral approach)
 - Оролцооны хандлага (Participative approach)
 - Солилцооны хандлага (Transactional approach)
 - Өөрчлөлтийн хандлага (Transformational approach)
 - Харилцааны хандлага (Relationship approach) зэрэг орж байна.

1.Шинж чанарын онол

Trait Theory буюу шинж чанарын онол нь 1930-1940-өөд оны үед нийтэд түгэн дэлгэрсэн, агуу хүмүүний онолын арай шинжлэх ухаанч хувилбар билээ. Уг онолоор хэрэв удирдагчид онцгой шинж чанартай юм бол тэрхүү шинж чанаруудыг тодорхойлж, хэмжих боломжтой гэж үздэг. Удирдагчдад нийтлэг байдаг бие бялдар, оюун ухаан, сэтгэл зүйн шинж чанаруудыг (жишээ нь: оюун ухааны өндөр чадамж, өөртөө итгэх итгэл, хариуцлага хүлээх чадвар, нийтгэх байдал) тодорхойлохыг зорьдог.

Хэдийгээр өмнөх онолтой харьцуулахад, хавьгүй шинжлэх ухаанд суурилсан боловч бүх нөхцөл байдалд тохирох удирдагчийн шинж чанаруудын нэгдсэн жагсаалтыг гаргаж чадаагүй ажээ. Мөн шинж чанар дангаараа амжилтыг тодорхойлдоггүй, нөхцөл байдал, дагагчдын үүргийг орхигдуулсан гэж үздэг.

2.Зан үйлийн онолууд

Behavioral Theories буюу зан үйлийн онол нь 1940-өөд оны сүүлээс эхлэн өмнөх “Агуу Хүн” (Great Man) болон “Төрөлх шинж чанарын” (Trait Theory) онолуудын хариу үйлдэл болж гарч ирсэн. Өмнөх онолууд “Удирдагчид төрдөг, бий болдоггүй” гэсэн санаанд тулгуурлаж, манлайлагчдад байдаг төрөлхийн онцлог шинжүүдийг (биеийн өндөр, сэргэлэн цовоо байдал, өөртөө итгэх итгэл гэх мэт) тодорхойлохыг зорьдог байсан ч, амжилт олоогүй юм.

Уг онол ёсоор манлайлал бол ур чадвар ажээ. Хэрэв манлайлал нь тодорхой зан үйлүүдийн цогц юм бол, түүнийг хэн ч сурч, эзэмшиж, хөгжүүлж болно. Энэ нь манлайллыг зөвхөн цөөн хэдэн “сонгогдсон” хүмүүсийн зүйл биш, харин хүн бүрд нээлттэй боломж гэж үзсэн нь томоохон дэвшил байв.

Энэ онолын гол ололттой тал нь хамгийн үр дүнтэй удирдагчид дээр дурдсан арга барилуудын зөвхөн нэгийг нь биш, энэ хоёр зан үйлийг хоёуланг нь өндөр түвшинд үзүүлдэг болохыг харуулсан явдал бол шүүмжлэлт тал нь зан үйл чухал ч, ямар нөхцөл байдалд ямар зан үйл илүү үр дүнтэй болохыг тодорхойлдоггүй байдлаар илэрдэг байна.

Харин давуу эрхт болон өөрчлөлтийн манлайллын онолууд нь манлайллын шинэлэг онолууд юм.

3.Нөхцөл байдлын ба болзолт онол

Уг онол нь 1960-аад онд өмнөх зан үйлийн онолын шүүмжлэлт тал дээр суурилан гарч ирсэн. Зан үйлийн онол нь “хамгийн сайн удирдагч бол ажилд болон харилцаанд хоёуланд нь өндөр анхаардаг удирдагч” гэж үзэж байсан бол, нөхцөл байдлын онол нь “Энэ нь үргэлж тийм биш” гэсэн хариултыг өгсөн юм. Гол санаа нь манлайллын үр дүн нь зөвхөн удирдагчаас бус, тухайн нөхцөл

байдлаас шууд хамаарна буюу “Нэг размер бүгдэд таарахгүй” гэсэн зарчимд суурилдаг ажээ. Уг онол нь бусдын адил өмнөх онолуудын зөрчилдөөнд болон шүүмжлэлт байдалд тулгуурлан, шинээр гарсан үзэл санаа болохын хувьд өмнөх онолуудыг улам сайжруулсаар байгаа нь ажиглагдаж байна.

4. Агуу хүмүүний онол

Томас Карлайлын “Агуу хүмүүний онол” (Great Man Theory) нь түүх, нийгэм, манлайллын тухай ойлголтод гүнзгий нөлөө үзүүлсэн, нэгэн цагт маш хүчтэй байсан үзэл баримтлал бөгөөд гол санаа нь “Манлайлагчид төрдөг, бий болдоггүй. Манлайлал бол зөвхөн онцгой, авьяаслаг, баатарлаг шинж чанартай цөөн хүнд заяадаг төрөлхийн чадвар” (Carlyle, 1841/2013) гэх агуулгад оршиж байсан. Уг онолын төвлөрөл нь удам залгамжлал, хувь тавилан, бурхнаас заяасан гэх зэрэг ойлголтод тулгуурладаг.

Александр Македонский, Юлий Цезарь, Наполеон Бонапарт зэрэг түүхэн удирдагчдыг жишээ болгон судалдаг.

Уг онол нь манлайлагчийг төрмөл хүмүүс байдаг гэж эрс шулуунаар заасан байдлаараа тухайн цаг үеийн олон нийтийн анхаарлыг их татаж байсан боловч, шинжлэх ухааны үндэслэлгүй, бодит нөхцөл байдал, хүрээлэн буй орчны нөлөөг үгүйсгэдэг, хэт элит үзэлтэй гэж шүүмжлэгддэг.

5. Солилцооны ба хувьсган өөрчлөгч манлайллын онол

1970-1980 оны үед манлайллыг хоёр өөр түвшинд авч үзсэн, шинэлэг онол дэлгэрсэн нь солилцооны ба хувьсган өөрчлөгч манлайллын гэх нэршил бүхий урсгал байв.

Солилцооны манлайлал (Transformational): Энэ нь менежменттэй нэлээд төстэй. Удирдагч ба дагагчийн хооронд шагнал урамшуулал, гүйцэтгэлийн солилцоо явагддаг

бөгөөд, дүрэм, журам, стандартыг мөрдүүлэхэд төвлөрдөг.

Хувьсган өөрчлөгч манлайлал (Transformational): Жинхэнэ манлайлалд илүү ойр гэж хэлж болно. Удирдагч нь дагагчдаа урамшуулан зоригжуулж, тэдний итгэл үнэмшил, үнэт зүйлсийг дээшлүүлж, хувийн ашгаас илүүтэй байгууллагын эрх ашгийн төлөө ажиллах сэдлийг бий болгодог. Алсын хараа, урам зориг, оюуны өдөөлтөд тулгуурлана гэсэн үг.

Уг онолыг үндэслэгч Ж.М.Бернс “Хувьсган өөрчлөгч манлайллын үр дүн гэдэг нь дагагчдыг удирдагч болгон хувиргаж, удирдагчдыг ёс зүйн үлгэрлэгч болгох чадалтай, харилцан нэг нэгийгээ өдөөж, өргөн дэмждэг тийм харилцаа юм” (Burns, 1978) гэсэн шинэ санааг дэвшүүлсэн нь орчин үеийн манлайлал болон сурган хүмүүжүүлэх ухаанд өргөн ашиглагддаг билээ.

Манлайллын онолууд дунджаар арав арван жилийн зайтайгаар, нэг нэгнээ нөхөх, сайжруулах байдлаар хөгжсөөр 1980-аад онтой золгосон бөгөөд, энэ цаг үеэс эхлэн манлайллын шинэ онолуудын үе эхэлсэн гэж үзэх үндэслэлтэй. Виржиниагийн Их Сургуулийн профессор Робэрт К. Гринлиф (Robert K. Greenleaf, 1904-1990) 1977 оны судалгаандаа манлайллыг судлах уламжлалт хандлагууд нийгмийн практикт нийцэхээ байж, манлайлал судлал бүхэлдээ хямралд орж байна гэсэн дүгнэлтэд хүрчээ.

Түүний үзсэнээр, манлайлал судлалыг хямралаас гаргах цорын ганц арга нь бодит байдалд нийцсэн шинэ онол, үзэл баримтлал боловсруулах явдал юм. Өмнөө тавьсан зорилтыг шийдвэрлэх явцдаа үйлчилгээ үзүүлэгч манлайллын онолыг (theory of servant leadership) хөгжүүлсэн байна.

Манлайлагч юм уу, байгууллагын зорилго, зорилт, эрх

ашиг гэхээсээ илүүтэйгээр байгууллагын ажилтан нэг бүрд үйлчлэх, тэдний авьяас чадварыг хөгжүүлэх нь чухал гэж үйлчилгээ үзүүлэгч манлайллын онолд үздэг.

“Агуу манлайлагч юуны түрүүнд, үйлчилгээ үзүүлэгч байх ёстой” (Greenleaf, 1977) хэмээн Роберт Гринлиф бичжээ.

6.Контингенсын онол нь тухайн нөхцөл байдлын хүчин зүйлүүдийг анхаарч үздэг. Энэ онолоор нөхцөл байдал бүрд тохирдог манлайллын арга гэж үгүй, харин амжилт бол манлайллын арга, дагалдагчдын шинж байдал, нөхцөл байдлын онцлог зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаардаг гэж үздэг байна.

Контингенс (Contingency) гэдэг нь ирээдүйд үүсэж болзошгүй сөрөг үр дагавар, нөхцөл байдал гэсэн утгатай үг юм. Манлайллын контингенсын онол (Contingency theory of leadership) нь удирдагчийн хувьд үр нөлөө нь түүний манлайллын үйлдэл, шийдвэр гаргалт тухайн нөхцөл байдалд хэр нийцэж байгаагаар тодорхойлогдоно гэж заасан байдаг. Удирдагчийн манлайллын үр нөлөө нь тухайн нөхцөл байдалд тохирсон эсэхээс хамаарна гэж үздэг бөгөөд хамгийн бага эрх мэдэлтэй хамтран ажиллагчийн оноогоор үнэлэх үндсэн зарчимд үндэслэдэг байна.

Энэхүү онолын дагуу удирдагчийн үйлдэл, үйл явц нь нэг нөхцөл байдалд үр дүнтэй байсан бол өөр нөхцөл байдалд үр дүнгүй байх магадлалтай гэж үздэг. Бүтээмжтэй удирдагч байх магадлалыг нэмэгдүүлэхийн тулд нөхцөл байдал бүрийг судалж, тохирсон үйлдэл хийж, шийдвэр гаргаснаар амжилтад хүрэх тухай онол юм.

7. Ёс зүйт манлайлал гэдэг бол нээлттэй, шударга байж, хүмүүст адил тэгш хандах, эрх мэдлээ урвуулан ашиглахгүй байх гэсэн үг. Ёс зүйт

манлайлал нь итгэлцлийг чухалчилдаг, нээлттэй шударга харилцаа, чин сэтгэлээсээ бусдад хандах хандлага, хүсэл эрмэлзлийг үүсгэх явдал юм. Бусдад үйлчлэхийг чин сэтгэлээсээ хүсэх, бусдын хэрэгцээнд мэдрэмжтэй хандаж сурах, бусдын сэтгэлийг ойлгож, тэдний нүдээр ертөнцийг харж, өөрсдийгөө тэдний оронд тавьж төсөөлөх чадвартай ёс зүйт манлайллыг үйлчлэгч-манлайлагчийн загвар гэж нэрлэж байна. Ажилтнуудынхаа итгэлийг хүлээх нэг чанар нь тухайн удирдагчийн ёс суртахуунч чанар юм. Энэ нь тухайн удирдагч хэр зэрэг үнэнч шударга хүн бэ гэдэг хэмжүүр.

8.Портер-Лоулериин үйл ажиллагааны буюу процессын онол нь Хүн тодорхой зорилгод, манлайлалд хүрэхийн тулд хүчин чармайлтаа хэрхэн хуваарилах, төвлөрүүлэх, үйл хөдлөлөө хэрхэн сонгох байдалд тулгуурлан тайлбарладаг.

9.Пендлтоны хууль буюу “Мерит зарчим буюу чадахуйн зарчим” гэдэг нь төрийн мэргэшсэн албаны томилгоог улс төрийн хуваарилалт, захиалгаар бус, түүнээс бүрэн ангид бөгөөд шударгаар өрсөлдүүлэн шалгаруулах зарчмаар төрийн албанд томилох болон зөвхөн хүлээн зөвшөөрөхүйц зүтгэл, үр дүн гаргасныхаа үнэлэмжээр албан тушаал дэвших тухай тогтсон үзэл баримтлал юм. Мерит гэдэг үгийг Оксфордын толь бичигт “Хүлээн зөвшөөрөгдсөн зохист чанар” гэж тайлжээ. Эртний Хятадад Чжао он тооллын үед мерит зарчмыг “Тухайн хүн өөрийн амьдарч, ажиллаж буй нийгэмдээ хүлээн зөвшөөрөгдсөн байх” гэж тодорхойлсон байдаг.

10.Жон Пол Коттерын онолын дагуу манлайлагч хүн бол менежерээс хэд хэдэн зарчмын том ялгаатай гэж үздэг. Коттерын тайлбарлаж буйгаар менежер хүн бол

байгууллагын өдөр тутмын үйл ажиллагаатай холбоотой багц асуудлыг шийдвэрлэдэг бол манлайлагч хүн шинэчлэл, өөрчлөлтийг дагуулдаг нэгэн гэдэг. Тухайлбал, менежер хүн байгууллагад эмх цэгцтэй байдлыг тогтоож, байгууллагын зорилгод хүрэхэд шаардагдах үйл ажиллагааг тууштай зохион явуулж, ашигт ажиллагааг бүрдүүлэх зэргийг хийдэг бол манлайлагч хүн бол ердөө байгууллагад хэрэгтэй өөрчлөлтүүдийг л байлдан дагуулдаг байна.

Хүн болгон нэгэн зэрэг чадварлаг менежер ч бас чадварлаг манлайлагч байж чадахгүй юм. Зарим хүмүүс нь чадварлаг менежерийн ур чадвартай байдаг бол манлайлах ур чадвар нь дутмаг байна. Нөгөө хэсэг нь манлайлах ур чадвартай байдаг бол ийм хүмүүст ямар нэгэн шалтгаанаар чадварлаг менежер болоход амаргүй байдаг. Ухаалаг компаниуд ийм хоёр төрлийн хүмүүсийг үнэлдэг тул тэдгээрээс бүрдсэн нэг багийг бий болгохын тулд хичээх хэрэгтэй байна.

11. Жон Максвеллийн "Манлайллын 5 түвшин" (John Maxwell's 5 Levels of Leadership) бол манлайллын хөгжлийг шаталсан байдлаар тодорхойлсон загвар юм. Энэ онол нь манлайлагчид хэрхэн нөлөөллөө нэмэгдүүлж, хүмүүсийг хөгжүүлж, байгууллагыг амжилтад хүргэх талаар заадаг.

1-р түвшин: Албан тушаал (Position)

2-р түвшин: Харилцаа (Permission)

3-р түвшин: Үр дүн (Production)

4-р түвшин: Хүмүүсийг хөгжүүлэх (People Development)

5-р түвшин: Оргил манлайлал (Pinnacle)

12. Маслоугийн "Хүний хэрэгцээний шатлалын онол" ч энэ хэрэгцээг баталсан байдаг.

АНУ-ын эрдэмтэн Маслоу "Хүний хэрэгцээний пирамид"-ыг зохиожээ. Түүнд дурдсанаар Хүний хэрэгцээ пирамид хэлбэртэй 5 түвшинтэй.

1. Хүний анхдагч хэрэгцээ буюу физиологийн хэрэгцээ.

2. Хүний амгалан тайван байх хэрэгцээ ордог аж.

3. Хүмүүстэй холбогдох хэрэгцээ.

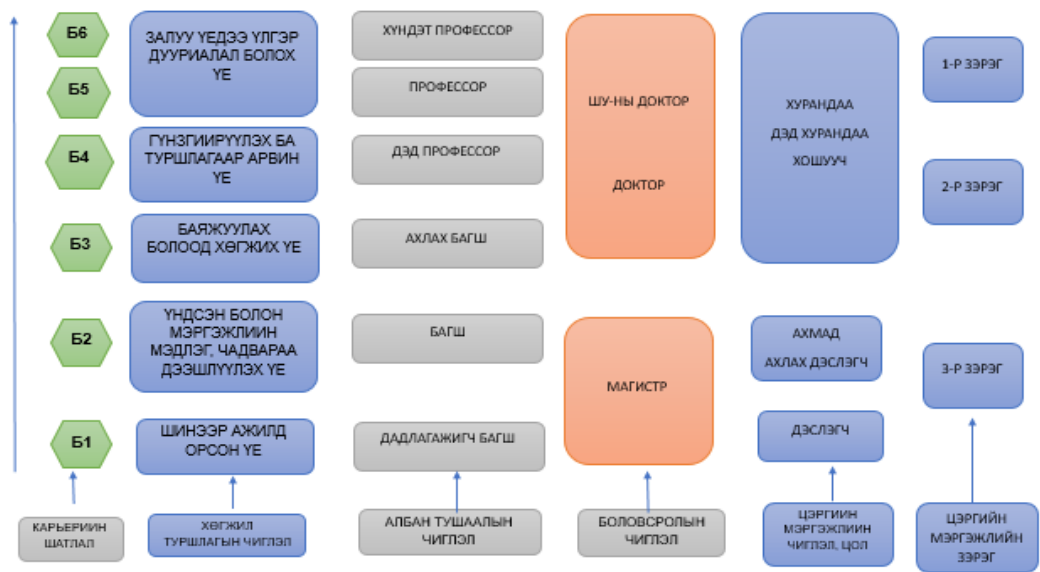
4. Өөрийгөө хүндэтгэх хэрэгцээ.

5. Энэ дээд шатанд бусдын төлөө гэх хэрэгцээ ордог аж. Нэг ёсондоо доод шатнаас өөрийгөө хөгжүүлж, өөрийн гэсэн моралиа бий болгож, өөрийн гэсэн асуудлаа шийдэж чадсаны дараа бусдад туслах, тэдэнд сайнаар нөлөөлөх манлайлах чадварыг авч үздэг.

Маслоугийн "Хүний хэрэгцээний шатлалын онол"-ыг ДХИС-ийн багш-офицерын манлайлал, карьер менежмент, хөгжлийн өсөлтийн зураглалтай хослуулан авч үзэв.

Дотоод хэргийн их сургуулийн багшийн хөгжлийн зураглал

Бүдүүвч №1. ДХИС-ийн багш-офицерын манлайлал, карьер менежмент, хөгжлийн өсөлтийн зураглал

Энэхүү бүдүүвчийг ДХИС. ЭШХ-ийн Хуулийн боловсрол судлалын төвийн эрхлэгч, докторант, хурандаа Б.Ариунзаяагийн хамт боловсруулсан болно.

Энэ зураглал нь ДХИС-ийн офицер-багшийн дагаж мөрдөх, ажил

албандаа хэрэгжүүлэх албаны өсөлтийн, ур чадвараа сайжруулахад баримтлах Үлгэрчилсэн загвар, Алсын харааны баримжаа, луужин болох юм.

Дүгнэлт:

Тэгэхээр манлайллын онолын хөгжил нь тасралтгүй залгамж

чанартай, улам баяжиж, гүнзгийрсэн урсгал юм. Энэхүү урсгалд онол бүр бүрэн үгүйсгэгдэхээсээ илүүтэйгээр, дараагийн онолынхоо нэгэн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болж, өөрийн байр сууриа эзэлдэг.

Орчин үеийн удирдагчаас шаардагдах ур чадвар гэдэг нь эдгээр онолуудын аль нэгийг нь сонгож, туйлшран баримтлах бус, харин тэдгээрийг нөхцөл байдалдаа тохируулан ашиглах, задлан шинжилж, нэгтгэн дүгнэх чадвар юм. Удирдагч заримдаа тодорхой бүтэц гаргах (Зан үйл), заримдаа нөхцөл байдалд тохирсон шийдвэр гаргах (Болзолт), заримдаа алсын хараагаар урамшуулах (Хувьсган өөрчлөгч), заримдаа даруухнаар бусдад үйлчлэх (Үйлчлэгч) шаардлагатай болдог.

Иймд манлайллын онолууд бол тус тусдаа хэрэглэгдэх жор биш, харин нарийн төвөгтэй манлайллын үзэгдлийг ойлгох, практикт хэрэгжүүлэх олон өнцөг бүхий элементүүдийн цогц билээ.

Монгол Улсын хувьд манлайллын олон онол хандлагуудыг байгууллага бүр өөрийн байгууллагын бүтэц зохион байгуулалт, гүйцэтгэх үүрэг зориулалт, удирдлагын арга барилаас шалтгаалан олон төрлөөр хөгжиж байна. Эдгээр онол хандлагууд байгууллага бүрд нийцэж байгаа гэвэл учир дутагдалтай ч ор тас нийцэхгүй байгаа гэсэн үг биш.

Жишээ нь: Цэргийн байгууллагын бүх шатны удирдлагын түвшинд автократ хэв шинж давамгайлсан нь цэргийн өдөр тутмын үйл ажиллагаа цэргийн дүрэм, журмаар зохицуулагддаг нь энэхүү хэв

шинж хүчтэй орших шалтгаан болсон байдаг.

Харин байгууллагын дунд түвшний удирдах ажилтан нарт алба хаагчдад үйлчлэн манлайлах хэв шинжийг түлхүү ашиглаж байна. Учир нь алба хаагчдад галт зэвсэг тусгай хэрэгслийг хэрхэн ашиглах, тусгай тоноглол бүхий хувцас хэрэгслийг хэрхэн өмсөх талаар биечлэн зааж, үйлдэн суралцуулж байгаа нь байгууллагын сургалтын үйл ажиллагааны 80% нь явагдаж байгаагаас дүгнэж болохоор байна.

Алба хаагчдын хувьд үйлчлэн харилцан итгэлцлийн шаардлага шалгуур нь өндөр тавигдаж байгаагийн нэг илрэл нь хурдан буу, хурц хутгатай харьцаж хамтрагчийнхаа болоод хохирогчийн амь нас, эрүүл мэндийг авран хамгаалдагтай шууд холбоотой гэж үзэж байна.

Манлайллын сонгодог гэгдэх онолууд нь (Агуу хүмүүн, шинж чанар, зан үйл, нөхцөл байдал, солилцоо/хувьсгал) нийтлэг шинжтэй гэхээсээ илүүтэйгээр, тодорхой нэг соёлын хүрээнд, ялангуяа Барууны, тэр дундаа Америкийн соёл, нийгэм, эдийн засгийн загварт тааруулан хийгдсэн гэж үзэх нь илүү үнэнд нийцнэ. Эдгээр онол нь хэрэглээний цар хүрээ, үр дүн нь соёлоос хамааран өөр өөр байдгийг ойлгох шаардлагатай гэсэн үг юм.

Эдгээр барууны онолыг өөр соёлын орчинд, жишээлбэл Азийн эсвэл Монголын нөхцөлд шууд буулгахад дараах зөрчлүүд үүсэж болно:

Хамт олонч соёл (Collectivism): Азийн ихэнх улс оронд

багийн эв нэгдэл, нийтийн эрх ашиг, бүлгийн гармонийг хувь хүний амжилтаас дээгүүр тавьдаг. Энэ нөхцөлд “Хувьсган өөрчлөгч манлайлагч”-ийн хэт онцгойрсон, баатарлаг дүр төрх нь “биеэ тоосон” мэт сэтгэгдэл төрүүлж, хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй байх магадлалтай. Харин бүлгээ чимээгүй удирдаж, эв нэгдлийг хангадаг, эцэг мэт (paternalistic) удирдагч илүү үр дүнтэй байж болно.

Эрх мэдлийн зай их (High Power Distance): Удирдагчийг илүү өндөр статустай, хүндэтгэлтэй хандах ёстой гэж үздэг соёлд “Үйлчлэгч манлайлал”-ын “удирдагч үйлчилнэ” гэсэн санаа нь удирдагчийн нэр хүндийг унагаж, сул дорой харагдуулж мэднэ. Мөн удирдагчтайгаа чөлөөтэй санал солилцох, шүүмжлэх нь зохимжгүй гэж үздэг тул зарим харилцаанд чиглэсэн зан үйл үр дүнгээ өгөхгүй байж болно.

Урт хугацааны чиг баримжаа (Long-Term Orientation): Ирээдүйд чиглэсэн, тэвчээртэй, уламжлалыг хүндэтгэдэг соёлд “Солилцооны манлайлал”-ын богино хугацааны “ажил-шагнал” гэсэн схем нь хангалттай сэдэлжүүлэлт болж чадахгүй. Харин урт хугацааны харилцаа, итгэлцэл, байгууллагадаа үнэнч байдлыг илүү үнэлдэг.

Манлайллын онолын түүхэн замнал нь бидэнд зөвхөн удирдлагын тухай төдийгүй, тухайн онолыг бүтээсэн нийгэм, соёлын тухай ч мөн адил мэдээллийг өгдөг “лавлах” юм.

Ахлах офицерын манлайлал болон ур чадвар зөвхөн цэргийн мэргэжлийн мэдлэгээр

хязгаарлагдахгүй, үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын, гүн ухааны суурь, хүний эрх, эрх чөлөө, төр-иргэний хамтын ажиллагаа, нийгмийн итгэлцэл, олон улсын харилцаанд суурилсан нэгдмэл, цогц ойлголт байна.

Монгол Улсын төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагад ажиллаж буй ахлах офицер бүрэлдэхүүн нь зөвхөн удирдлагын үүрэг гүйцэтгэгч биш, харин байгууллагын соёлыг бүтээгч, манлайллын үлгэрлэгч, төрийн ёс зүйн үнэт зүйлсийн биелэл байх учиртай. Тэдний ёс суртахуун, үнэт зүйлс, сэтгэлгээний хандлага нь байгууллагын дотоод уур амьсгал, иргэдтэй харилцах харилцаанд шууд нөлөө үзүүлдэг.

Санал:

-Монгол Улсын Зэвсэгт хүчинд "тушаалд суурилсан" уламжлалт манлайллын хэв маяг зонхилж байгаа ч, орчин үеийн "хамтын оролцоонд суурилсан" манлайллын арга зүй нэвтрэх хандлагатай бөгөөд нэвтрүүлэх зайлшгүй шаардлагатай.

-Ахлах офицеруудын ёс зүйн төлөвшил, сэтгэлгээний хөгжлийг дэмжих зорилгоор системтэй, шаталсан, урт хугацааны сургалт, үнэлгээ, ёс зүйн үнэлэмжийн тогтолцоо шаардлагатай. Манлайллыг үнэлэх одоогийн тогтолцоонд ёс зүйн шалгуурыг тусгах хэрэгтэй байна.

-Байгууллагын үйл ажиллагаа хуулиар хүлээсэн чиг үүргийн хүрээнд онцлог, дэг журам, зохицуулах арга, хэлбэрийн хувьд өөр байж болох хэдий ч манлайлагч төрөн гарах, өсөж дэвжих зүй тогтол, түүнчлэн

манлайлагчийн өвөрмөц хэв маяг, шинжүүд нь тухайн байгууллагад удирдагчийг хөгжүүлэхэд загвар болох ач холбогдолтой юм гэж үзэж байна

-Бидний боловсруулсан ДХИС-ийн багш-офицерын манлайлал, карьер менежмент, хөгжлийн өсөлтийн зураглалыг албажуулан нийтийн дагаж мөрдөх хөтөч болгох,

-Ахмад үе залуу хойч үеэ сургах, хүмүүжүүлэхэд туслах, мөн

залуу үеэсээ ахмад үе орчин үеийн сургалтын шилдэг арга барил, сургалтын шинэ техник, технологитой харьцах, хэрэглэхэд нь харилцан туслах зэрэг сэдэлжүүлэлтийг, урамшууллын тогтолцоог бий болгох, ахмад-дунд-залуу үеийн зохистой харьцааг хадгалах, өнгөрсөн-одоо-ирээдүйн гурван цагийн хэлхээс, холбоосонд нь авч үзэж байх зэрэг болно.

ХИЛИЙН БООМТОД НЭВТЭРЧ БУЙ ШИНЭ ТЕХНОЛОГИ, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

А.ЦЭГМИД

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн магистрант, Хилийн цэргийн 0101 дүгээр анги, ахлах шалгагч, ахмад

Емэйл хаяг: tseemeehongoroo@gmail.com

Х.АСХАР

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх албаны тэнхимийн профессор, доктор (Ph.D), хурандаа

Емэйл хаяг: askarteacher269@gmail.com

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд хилийн боомтод нэвтэрч буй дэвшилтэд техник технологи, тэр дундаа биометрик буюу хүний биеийн давхцахгүй өгөгдөл, түүний үүсэл хөгжил, ойлголт, олон улсын чиг хандлагыг судалж, Монгол Улсад нэвтэрч буй “E-gate” систем, түүний ашиглалт хэрхэн явагдаж байгааг харуулахыг зорьсон. Судалгаанд мэдээлэл цуглуулах, нэгтгэн дүгнэх, статистикийн шаталсан дунджаар тооцох аргачлал зэргийг ашиглаж сонгон авсан хилийн боомтуудаар нэвтэрч буй зорчигчдын урсгал хөдөлгөөний өсөлт, бууралт ямар байгааг, мөн түүнчлэн энэ салбарын эрдэмтэн, судлаачдын болон судалгааны байгууллагуудаас гаргасан судалгааны үр дүнд дүгнэлт хийх замаар судалгааны арга зүйгээ тодорхойлсон болно. Судалгааны үр дүнгээс харахад цаашид биометрикт суурилсан техник технологийг хилийн боомтуудад түлхүү ашиглах байдал нэмэгдэж байгаа нь улс орнууд аюулгүй байдлаа хангах, зорчигчдыг улсын хилээр шуурхай нэвтрүүлэх зэрэг арга хэмжээнд төрийн бодлогын түвшинд анхаарч байгаа нь ажиглагдаж байна. Монгол Улсын хувьд олон улсын чиг хандлагад нийцүүлэн олон улсын зэрэглэлтэй 3 хилийн боомтуудад нэвтрүүлээд багагүй хугацаа өнгөрөөд байна. Эдгээр нь тодорхой үр дүнгээ өгч байгааг судалгааны хэсгээс харах боломжтой юм.

Түлхүүр үгс: хилийн боомт, биометр, технологи, цахим гарц

Keywords: border checkpoint, biometrics, technology, electronic gateway

Удиртгал

Хилийн боомтын үйл ажиллагаа дээрх хувьсан өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдлаас хамаарч өөрчлөгдөж байгаа нь судалгааны явцад харагдсан юм. Дэлхийн чиг хандлагыг тодорхойлогч улс орнуудын хувьд ардчилсан нийгэм, эдийн засгийн бодлогыг голлон баримталж, олон улсын түвшинд эвлэлдэн нэгдэж, хилийн боомтын үйл ажиллагааны хяналт шалгалтын тогтолцоонд өөрчлөлт оруулах замаар гадаад худалдааны бодлогоо өргөжүүлэн тэлэх, улс хоорондын тээвэрлэлт, худалдаа арилжааны явцыг

хурдавчлах, эдийн засгийн үр өгөөжийг хүртэж байна. Дээрх нөхцөл байдлууд нь хилийн хяналт шалгалтын тогтолцоонд өөрчлөлт шинэчлэл байнга явагдах шалтгаан нөхцөл болж байгаа бөгөөд тэр дундаа агаарын замын болон далайн хилийн боомтын үйл ажиллагааны хөгжилд шууд тусгалаа олж байна гэж хэлж болохоор байна.

Өнөөдрийн байдлаар хилийн боомтод дараах нөхцөл байдлууд оршиж байна. Үүнд:

-дэлхий дахиныг цочирдуулсан террорист халдлагууд хилийн боомтод үйлдэгдэх нөхцөл бий болсон;

-цэрэг, улс төрийн нөхцөл байдлаас үүдэн эх орноо орхин гарах, өөр улс орон руу дайжих дүрвэгсдийн урсгал хөдөлгөөн;

-буурай хөгжилтэй орнуудын иргэд гадаад орон руу явж ажиллах урсгал хөдөлгөөн нэмэгдсэн;

-амьдрал ахуйгаа дээшлүүлэх, хөгжилтэй улс оронд боловсрол эзэмших;

-улс орнуудын эдийн засаг сайжирч, аялал жуулчлалын урсгал хөдөлгөөн нэмэгдсэн;

-хил дамнасан хууль бус наймаа эрхлэх, хямд аргаар асар их ашиг олох;

-мэдээлэл, технологийн ашиглан хил нэвтрэх эрхийн баримт бичгийг хуурамчаар үйлдэх арга хэлбэр боловсронгуй болсон зэрэг нөхцөл байдлыг дурдаж болохоор байна.

Даяарших үйл явц хүчтэй өрнөж байгаа энэ үед дэлхийн улс орнууд улам бүр нээлттэй болж, дээрх нөхцөл байдлыг харгалзаж, хилийн боомтын үйл ажиллагааны хөгжлийн чиг хандлага өөрчлөгдсөөр байна.

Тийм учраас улсын үүд хаалга болсон хилийн боомтыг хөгжүүлэх, нэвтрүүлэх хүчин чадлыг сайжруулах, эрх зүйн орчин, дэвшилтэд техник технологийг улам боловсронгуй болгох талаар улс бүхэн хүч чармайлтаа тавин ажиллаж байна.

Ялангуяа Европын холбоо, зарим хөгжингүй улс орон хоорондынхоо хилийн боомтын ажиллагааг хөнгөвчлөх, хамтарсан хилийн шалган нэвтрүүлэх боомт байгуулах, бие биедээ итгэл хүлээлгэх, технологийн дэвшил, арга хэрэгслийг ашиглах, хилийн менежментийг сайжруулах, хилийн хяналтын байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоог зохицуулах талаар нэлээд үр дүнд хүрч байгаа нь судалгааны явцад харагдав.

Олон улсад хилийн боомтын чиг хандлага дараах байдлаар өөрчлөгдөн явагдаж байна гэж үзэж байна. Үүнд:

- улс орнууд өөрийн улсын аюулгүй байдалд анхаарлаа хандуулах, ялангуяа террорист алан хядах үйл ажиллагаатай тууштай тэмцэх;

- гадаад худалдааг дэмжиж ажиллах, тээвэр логистикийн үйл ажиллагааг өргөжүүлж, эдийн засгийн асар их боломж, үр ашгийг хүртэх;

- улс орноо сурталчлах, аялал жуулчлалыг дэмжих;

- олон улсын тавцанд эдийн засгаар өрсөлдөх, улс орнуудын гадаад худалдааны чиглэлээр гүүр болох;

- мэдээлэл технологийн дэвшлийг хилийн боомтод нэвтрүүлэх;

-олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, олон улсын стандарт, дүрэм, журмыг ягштал биелүүлэх;

-мэдээлэл технологийн дэвшлийг хөгжүүлж, энэ чиглэлээр эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх;

-зорчигч, тээврийн хэрэгсэлд тавих хяналт шалгалтыг хөнгөвчлөх, хилийн боомтод худалдаа арилжаа явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх зэргээр ажиллаж байна.

XXI зуунд дэлхий дахинд мэдээлэл, технологийн асар хурдацтай хөгжил, түүнийг дагасан гадаад худалдаа өргөжин, улс орнуудын улс төрийн бодлого, нийгэм, эдийн засагт шууд нөлөөлж байгаа өнөө үед хилийн боомтын үйл ажиллагаанд энэхүү техник технологийн салбарын хөгжил хурдацтай явагдаж байна.

Үндсэн хэсэг

Хилийн боомтын үйл ажиллагаанд биометрикийн дэвшилтэд технологийн ашиглалт

Мэдээлэл технологийн дэвшил, хилийн боомтын үйл ажиллагаанд нэвтрүүлж буй туршлагаас харахад олон улсын түвшинд АНУ-д 2001 оны 9 дүгээр сарын 11-ний өдөр аймшигт террорист халдлага үйлдэгдсэний

дараахан улс орнууд өөрийн аюулгүй байдалд онцгойлон анхаарах болжээ. Энэ цаг мөчөөс эхлэн хилийн боомтын хяналт шалгалтын үйл ажиллагаанд биометрикийн технологийг ашиглаж эхлэх болсон юм. Гэхдээ зөвхөн ганц энэ салбарт биометрикийг ашиглаж байна гэсэн үг биш юм. Бусад олон салбар тэр тундаа банк, худалдааны чиглэлээр түлхүү ашиглаж байна. Улс орнууд биометрикийн технологийг хилийн боомтын үйл ажиллагаанд ашиглах болсноор улсын хилээр нэвтрэх зорчигчдод тавих хяналт шалгалт сайжирч байна гэж үздэг. Ийм ч учраас энэхүү салбар шинжлэх ухаанд улс орнууд ихээхэн төсөв хөрөнгийг зарцуулж, бодит хэрэглээнд нэвтрүүлдэг жишиг тогтож эхэлжээ.

Орчин үед биометрикийн шинжлэх ухааныг компьютерын мэдээлэл технологид ухаалгаар хослуулан хэрэглэх болсон юм. Үүнд: хурууны хээгээ ашиглан компьютерт нэвтрэх, банк, эмнэлэг, албан газар, нисэх онгоцны буудал зэрэг газруудад хурууны хээ, алганы хээ, нүдний торлог бүрхэвч болон нүүрний онцлогийг ашиглан тухайн газраасаа шалтгаалан хувь хүний мэдээллээ ашиглан нууцлалын зэрэгтэй өрөөнд нэвтрэх гэх мэтээр ашиглаж байна.

Биометрик шалгалтын аргачлал нь хувь хүний онцлог, шинж чанар, зан байдлыг судлах, шалгах замаар тогтоодог аргачлал юм. Хувь хүний дахин давтагдашгүй шинж чанар, нүдний солонгон бүрхүүл, алганы хээ, гарын хурууны хээнүүдийг бүртгэж мэдээллийн санг бүрдүүлдэг.

Биометрикийн үндсэн мэдээллийг шалгах аргуудад:

- хурууны хээгээр;
- алганы хээгээр;
- нүдний солонгон бүрхүүлээр;
- нүдний бүрхүүлээр нь сканердах /дүрс буулгах/;
- хоолойны өнгөөр;
- нүүрийг галбирын хэмжээсээр шалгах;
- гарын үсгийг бичлэгийн даралтаар шалгах;

-бичгийн хэвээр тогтоох зэрэг аргуудыг аль нэгийг эсвэл хослуулах, цогц байдлаар ашигладаг байна.

Хувь хүний зан чанар, сэтгэл хөдлөлөөс шалтгаалж цаг хугацааны явцад хувьсан өөрчлөгддөггүй шинж байдал бол биометрик буюу хүний биеийн давхцахгүй өгөгдөхүүн юм.

Биометрийн аргыг дэлхий дахинд хэрэглэх явдал их дэлгэрч байгаа бөгөөд ялангуяа Европын орнуудаас илүү Азийн орнууд илүүтэй хэрэглэж байна. Тэр тусмаа Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улс хамгийн анх нүдний солонгон бүрхэвчийг уншуулах аргыг ойр ойрхон давтамжтай шинэчлэн хэрэглэж байна.

Дэлхийн улс орнуудад мэдээлэл технологийн эрин зуунд биометрикийн технологийг дэлхийн зах зээлд 2016 онд J'son & Partners олон улсад зөвлөх үйлчилгээ үзүүлдэг компаниас хийсэн судалгаанаас харахад дэлхийн хэмжээнд биометрикийн зах зээл 2017 онд 12,19 тэрбум ам.доллартай тэнцэж байсан бол 2024 онд энэ тоо 40,20 тэрбум ам.долларт хүрнэ гэсэн тооцооллыг хийжээ. График 1, 2-д үзүүлэв.

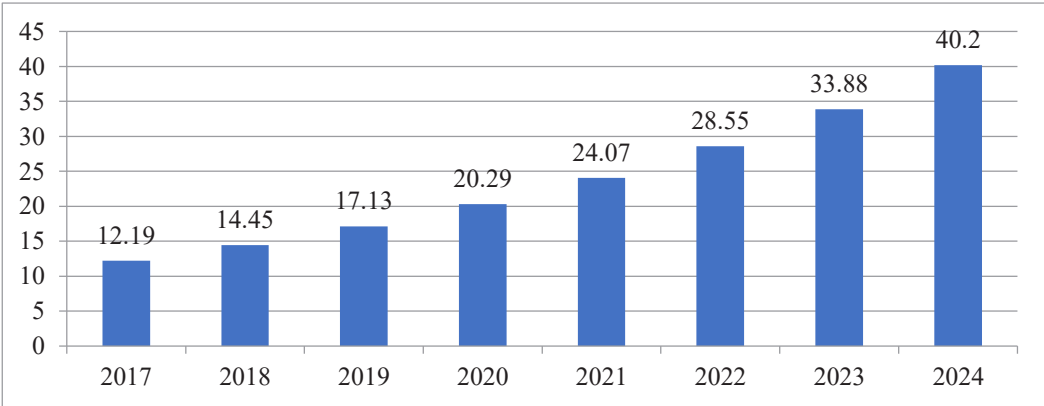

График 1. 2017-2024 он хүртэлх биометрикийн технологийн дэлхийн зах зээлд эзлэх таамаглал судалгаа

Эх сурвалж: J'son & Partners Consulting

Дээрх судалгааны байгууллагаас гаргасан судалгаанаас харахад дэлхийн зах зээлд биометрикийн таних системд дараах биометрикийн дахин давтагдашгүй өгөгдөхүүнийг ашиглаж байна. Үүнд: Энэ салбарт нийт зах зээлийн эзлэх хувиар тооцож орууллаа.

- 1.Хурууны хээ 50 хувь;
- 2.Хүний дүр төрх 21,6 хувь;
- 3.Хүний нүдний солонгон бүрхүүл 10,2 хувь;
- 4.Дуу хоолой 4 хувь;
- 5.Алганы хээний дүрс, ДНК зэрэг болно.

Мөн судалгааны явцад дээрх биометрикийн дахин давтагдашгүй өгөгдөхүүнийг 2024 он гэхэд хэрхэн ашиглах талаар урьдчилсан таамаглалыг гаргасан байна.

Хилийн боомтын хяналт шалгалтын үйл ажиллагаанд

биометрикийн чиглэлээр төрөөс бодлогын түвшинд авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, үр дүн, цаашид хэрхэн хөгжиж буй талаар нийт 15 улсын туршлагыг судалж үзсэн болно.

Судалгааны үр дүнг нэгтгэн дүгнэхэд дэлхийн улс орнууд хилийн боомтын хяналт шалгалтын үйл ажиллагаандаа биометрикийн технологийг өргөн хүрээтэйгээр 2005 оноос хойш идэвхтэй судлан, туршин, хэрэглээнд нэвтрүүлсэн байна. Үүнээс үзэхэд бусад улс орнуудаас ийм хэмжээний хяналт шалгалт явуулж байх, өөрийн улсын нутаг дэвсгэрт зорчих үеэр тодорхой шалгуур үзүүлэлт тавих чиг хандлага гарч байгааг Египет улсад хэрэгжсэн үйл явцаас харж болохоор байна.

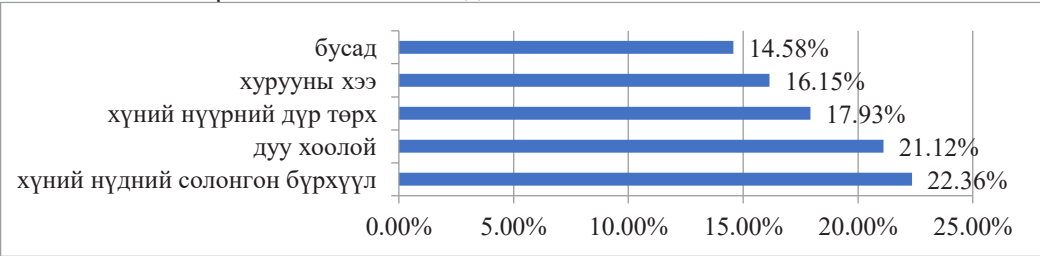

График 2. Биометрикийн технологийн зах зээлд биометрикийн дахин давтагдашгүй өгөгдөхүүнийг 2024 онд ашиглагдах урьдчилсан таамаглал

Эх сурвалж: J'son & Partners Consulting

Олон улсын агаарын тээврийн холбооны тэргүүн Тони Тайлер 2013 онд Вена хотноо болсон олон улсын хурал дээр хэлэхдээ “бидний төсөөлж, харж байгаагаар 2020 он гэхэд аялагчид хилийн боомтын хяналт шалгалтаар гадуур хувцсаа тайлахгүй, зөөврийн компьютер болон шингэн зүйлсээ гаргаж тавихгүй, дараалалд зогсохгүйгээр хилийн боомтоор улсын хилээр нэвтрэх болно”. Үүгээрээ хилийн боомтын үйл ажиллагааны шинэлэг хэлбэр, дэлхий хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлон хэлжээ. Өнөөгийн байдлаар дэлхийн улс орнууд биотехнологийн салбар буюу биометрикийн технологид хөрөнгө оруулалтуудаа хийсээр байх болно (The National, 2020) гэжээ.

Дэлхийн улс оронд өндөр техник технологи дээр тулгуурлан баримт бичгийн нууцлалыг нарийвчлан шалгах, баримт бичигт тухайн эзэмшигчийн тодорхой мэдээллийг агуулсан чипийг байрлуулж, улсын хилээр нэвтрэх үед нь мэдээллийн нэгдсэн сүлжээнээс эзэмшигчийн баримт бичиг мөн эсэхийг батлах, тухайн хүнийг биометрийн багаж ашиглан нэмж тодотгох зэрэг шинэ хяналт шалгалтын арга ажиллагаанд шилжиж байна. Энэ нь нэг талаасаа хувь хүнийг хил дээр түргэн шуурхай, чанартай шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа боловч цаад утгаараа үндэсний аюулгүй байдлыг чанд ханган ажиллах болсон нэг хэлбэр юм. Ялангуяа Европын холбоо, зарим хөгжингүй улс орон хоорондынхоо хилийн боомтын аюулгүй байдлыг хангах, хамтарсан хилийн шалган нэвтрүүлэх боомт байгуулах, технологийн дэвшил, арга хэрэгслийг ашиглах, хилийн менежментийг сайжруулах, хил хяналтын байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоог зохицуулах, үүсэж болох аюул заналхийллийн эсрэг хамтран тэмцэх

талаар нэлээд үр дүнд хүрч байгаа нь судалгааны явцад харагдсан юм.

Биометрикийн үндсэн ойлголт болон түүхэн хөгжил нь хүний өвөрмөц бие махбодын болон зан үйлийн шинж чанарыг ашиглан хувь хүнийг тодорхойлох, таних аргын хөгжил, хувьслын урт удаан түүхийг илтгэдэг. Энэхүү үзэл санаа нь эртний иргэншлүүд шавар хавтан дээр хуруу болон гарын хээ ашиглан таних оролдлогоос эхлэлтэй бөгөөд цаг хугацааны явцад дижитал технологид суурилсан орчин үеийн системүүд юм (Kaspersky Resour center, 2023). Биометрикийн хэрэглээ нь орчин үеийн технологийн бүтээгдэхүүн мэт санагддаг ч үнэндээ хүнийг өвөрмөц онцлог шинжээр нь таних оролдлого эртний соёл иргэншлүүдийн үед үүссэн байдаг. Тухайлбал, Эртний Вавилон, Хятад зэрэг соёл иргэншлүүд шавар хавтан дээр гар болон хурууны хээ дарж, тухайн хүн хэн болохыг баталгаажуулах зорилгоор ашиглаж байжээ (Jain, 2011).

XIX зууны үед биометрикийн шинжлэх ухаан албан ёсоор системчлэгдэж, орчин үеийн шинжлэх ухааны үндэс тавигдсан. Францын криминологич Альфонс Бертильон 1883 онд *anthropometry* буюу хүний биеийн хэмжилтийн системийг боловсруулж, гэмт хэрэгтнийг ялган танихад ашигласан (Cole, 2001). Харин Английн антропологич Сэр Франсис Галтон 1892 онд *Finger Prints* хэмээх бүтээлдээ хурууны хээг хүний өвөрмөц, насан туршийн тогтвортой шинж чанар болохыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр нотолсон юм (Galton, 1892).

XX зууны эхээр хурууны хээг таних арга нь **цагдаа, шүүх, хил хамгаалалтын байгууллагуудын стандарт практик** болон хөгжсөн. 1960-аад оноос **автомат таних системүүд (AFIS)** бий болж,

компьютерийн тооцооллын тусламжтайгаар биометрийн мэдээллийг хурдан боловсруулах боломжтой болсон (Maltoni, 2009).

XXI зууны эхэн үеэс эхлэн биометрик технологи хурдацтай өргөжиж, **царай, дуу хоолой, нүдний солонгон бүрхэвч, гарын геометр, алхалтын хэв маяг** зэрэг шинэ төрлүүд бий болсон. Орчин үед эдгээр технологи нь **ухаалаг утас, банк, төрийн үйлчилгээ, хил хамгаалалт, цахим аюулгүй байдал** зэрэг олон салбарт өргөн хэрэглэгдэж байна (Kaspersky Resour center, 2023)

Өгүүллийн эхэн хэсэгт товч дурдсан биометрикийг физиологийн болон зан үйлдлийг дэлгэрэнгүйгээр авч үзсэн болно. Эдгээрийг 2 үндсэн төрөлд хувааж авч үзнэ. Физиологийн төрөлд дүр төрх, гарын хээ, гарын геометр, нүд, ДНХ-ийн биометрикс, зан үйлдлийн төрөлд дуу авиа, гарын үсэг зэрэг ордог байна. Ойлголтыг тодорхой болгож харуулахад дараах агуулгыг илтгэдэг. Үүнд:

1. **Гарын хээ** (fingerprint biometrics) нь хамгийн анх ашиглагдаж ирсэн бөгөөд хөгжлийнхөө нэлээд өндөр түвшинд хүрсэн. Гарын хурууны хээний битүү, гогцоо, нуман гэсэн 3 үндсэн нь бүлэгт хуваагддаг гарын арьсны бичил товгорууд дээр онцлог цэгүүдээр харьцуулан хүний дахин давтагдашгүй шинж байдлыг илтгэдэг юм.

2. **Нүдний солонголог бүрхэвч** (Iris biometrics) Энэ нь хүний нүдний урд хэсэг хүүхэн харааны эргэн тойронд байдаг солонголог бүрхэвчийн зураглалыг сканердаж санд бүртгэгдсэн бусад зураглалуудтай харьцуулдаг. Маш хялбар, хурдтай бас үр дүн сайтай.

3. **Нүдний торлог бүрхэвч** (Retinal biometrics) нүдний дотор байрлах торлог бүрхэвчний зураглал нь дахин давтагдашгүй байдаг тул мөн биометр

ашиглаж эхэлсэн боловч өргөн тархаагүй байна.

4. **Дүр төрх таних** (Face recognition) сүүлийн үед өргөн тархаж байгаа биометрикийн нэг төрөл бөгөөд хүний нүүрний нүд, хамар, уруул зэрэг эрхтхэнгүүдийн хэмжээ, байрлал, харилцан байрлалууд нь дахин давтагдашгүй бөгөөд зайнаас шууд харьцуулалт хийж болох хамгийн хялбар биометрикс юм.

5. **ДНК** (DNA biometrics) Энэ төрөл нь хамгийн найдвартай харьцуулалтыг гаргадаг боловч цаг хугацаа их зарцуулдаг, хөрөнгө шаардлагатай, заавал хүнээс дээж авдгаараа хууль сахиулах байгууллагаас бусад олон нийтэд тэр бүр хэрэглэгддэггүй.

8. **Дуу авианы адилтгал** (voice recognition) Хүний дуу авиа нь хувь хүнд онцлог байдаг бөгөөд шүүх шинжилгээний практикт 1980 аад оноос туршиж нэвтрүүлсэн байна. Сүүлийн жилүүдэд хувийн секторт мөн ашиглаж эхэлсэн байна.

9. **Гарын үсэг** (signature biometrics) гар бичмэл гарын үсгийг шүүх шинжилгээний практикт олон жил өргөнөөр ашиглаж ирсэн бөгөөд сүүлийн жилүүдэд гарын үсгийг харьцуулдаг биометрик шинээр гарч ирээд хувийн секторт илүү ашиглаж байна.

10. **Гарын геометрээр таних** (hand biometrics) хүний гарын геометрийн хэмжээснүүд нь бас онцлог байдаг бөгөөд энэ хэмжээснүүдээр биометрикийн адилтгалыг хувийн секторт түлхүү ашигладаг болсон байна.

Монголын шүүх шинжээчдийн холбооноос гаргасан судалгаанаас харахад Монгол Улсад биометрикийн технологийг ашиглаж байгаа дараах салбарууд байна. Хүснэгт 1-ээр харуулав.

д/д	Аль салбар	Ашиглаж буй хэлбэр
1	Төрийн байгууллагууд	Иргэний цахим үнэмлэх
		Жолооны үнэмлэх
		Нийгмийн даатгал, халамж үйлчилгээ
		Хил болон гадаадын иргэдийн асуудал эрхлэх байгууллага
2	Шүүх шинжилгээний салбарт	Цогцос таних
		Эрүүгийн байцаан шийтгэх үйл ажиллагаа
		Террорист үйл ажиллагаа дах адилтгал
		Эцэг эх тогтоох болон сураггүй алга болсон хүүхдийг тогтоох
3	Бусад салбарт	Байгууллагын байр, өрөө тасалгаа руу нэвтрэх, хамгаалалтай хаалга, сейф онгойлгох
		Компьютерын сүлжээнд нэвтрэх
		Электрон мэдээллийн аюулгүй байдал
		Е-худалдаа
		Интернэт рүү нэвтрэх
		АТМ машин ашиглах
		Банкны төлбөрийн карт
		Эрүүл мэндийн бүртгэл
		Зайн сургалт

Хүснэгт 1. Монгол Улсад биометрикийн технологийг ашиглаж байгаа дараах салбарууд
Эх сурвалж: mongolianforensics.blogspot.com Монголын шүүх шинжээчдийн холбоо

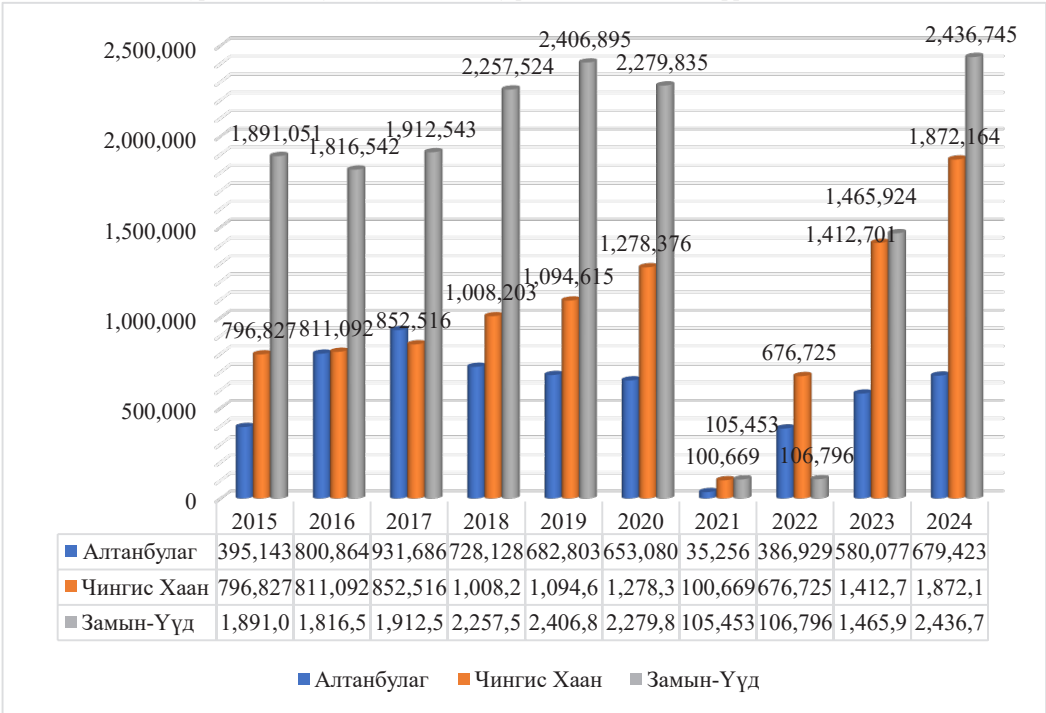

График.3 Сүүлийн 10 жилд цахим гарц нэвтрүүлсэн хилийн боомтуудаар нэвтэрсэн зорчигчдын тоон үзүүлэлт

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо. 1212.mn

Монгол улсад нийт 39 (Хил хамгаалах ерөнхий газар, 2024) боомт ажиллахаас өнөөдрийн байдлаар 24 боомт тасралтгүй үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Агаарын замын 1, авто замын 21, төмөр замын 2 хилийн боомт тогтоосон цагийн хуваарийн дагуу ажиллаж байна. Үүнээс орчин үеийн дэвшилтэт техник технологийг нэвтрүүлж буй доорх 3 олон улсын хилийн боомтыг онцлон, эдгээр хилийн боомтуудаар нэвтэрсэн зорчигчийн судалгааг график 3-аар харуулав. Судалгаанаас харахад зорчигчийн тоо жил ирэх тутам тогтмол өсөж байна.

Монгол улс хилийн шалган нэвтрүүлэх албанд анх Чингис хаан нисэх буудлын “Буянт ухаа” олон улсын агаарын замын хилийн боомтод 2014 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдөр Иргэний харьяалал, шилжилт хөдөлгөөний ерөнхий газар (хуучин

нэршил. Одоо Гадаадын иргэн, харьяатын газар)-аас БНСУ-ын КОЙКА олон улсын байгууллагын дэмжлэгээр автомат шалган нэвтрүүлэх төхөөрөмжийг (цахим гарц) суурилуулж анхны зорчигчийг хил нэвтрүүлж эхэлсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, цахим гарцаар Монгол Улсын иргэн хил нэвтрэх эрхийн хүчин төгөлдөр баримт бичиг, хурууны хээ, нүүрний хэсгийн гэрэл зургийн мэдээллийг үндэслэн улсын хил нэврэх боломжтой болжээ. Ингэснээр Монгол Улсад техник технологийн дэвшлийг хилийн боомтод үе шаттайгаар нэвтрүүлэх, зорчигчдыг улсын хилээр шуурхай нэвтрүүлэх боломж нээгдсэн алхам болсон гэж үзэж байна. Зураг 1-д тухайн үеийн үйл явцын талаарх мэдээллийг оруулав. Гэсэн хэдий ч 2022 онд дараагийн шатны программ хангамж нэвтэрсэнтэй холбоотойгоор ашиглалтыг түр зогсоосон.

Зураг 1. “Цахим гарц” нэвтрүүлж буй үеийн үйл явц.
Эх сурвалж: IKON.mn-ийн албан ёсны цахим хуудас

Үүний дараа Хил хамгаалах байгууллагаас үндэсний платформ хөгжүүлэгч “Тэрэгэ Системс” ХХК-тай хамтран дараагийн шатны программ хангамжийг шинэчилж үүний хүрээнд 2023 оны 8 дугаар сарын 8-ны өдрөөс Чингис хаан олон улсын агаарын замын хилийн боомтод “E-Gate” буюу цахим гарцыг ашиглаж эхэлсэн. Зураг 2-д харуулав.

Зураг 2. Чингис хаан олон улсын агаарын замын хилийн боомтод цахим гарцыг нэвтрүүлж буй үйл явц.

Эх сурвалж: IKON.mn-ийн албан ёсны цахим хуудас

Тус цахим гарцыг ашиглаж эхэлснээр Монгол Улсын иргэн улсын хилээр нэвтрэхдээ шинэ загварын цахим гадаад паспорттай тохиолдолд “E-Gate”-ээр богино хугацаанд нэвтрэх боломжтой болсон. Ингэснээр улсын хилээр зорчигчийг нэвтрүүлэх үйл ажиллагааг хурдан шуурхай болгох, хүний оролцоог багасгах, аюулгүй байдлыг хангах асуудлыг нэг дор шийдсэн. Тухайлбал, цахим гарцыг ашиглаж эхэлснээр нэг шалгагчид ирэх ачаалал, зорчигчийг хүлээлгэх гэх асуудлууд үндсэндээ байхгүй болсон гэж үзэж болох юм. Цахим гарцыг Замын-Үүд авто замын хилийн боомтод 2025 оны 05 дугаар сараас, Алтанбулаг авто замын хилийн боомтод 2025 оны 08 дугаар сараас тус тус нэвтрүүлсэн. Хүснэгт 2-оор тодорхой судалгааг харуулав.

д/д	Боомтын нэр	Тоо ширхэг	Нэвтрүүлсэн огноо	Зорчигчийн тоо
1	Чингис хаан агаарын зам	8	2023.08.08	76901
2	Замын-Үүд авто зам	10	2025.05.12	48895
3	Алтанбулаг	4	2025.08.10	3678

Хүснэгт 2. Цахим гарцыг хилийн боомтуудад нэвтрүүлж буй байдал, судалгаа

Эх сурвалж: Судлаачийн боловсруулсан хувилбар

Судалгаанаас харахад цахим гарцыг нэвтрүүлснээр түүгээр нэвтрэх зорчигчийн тоо өдрөөс өдөрт нэмэгдэж, техник технологийн дэвшлийг албаны үйл ажиллагаанд ашиглах нь эдийн засаг, цаг хугацааны хувьд үр дүнтэй байгаа нь ажиглагдаж байна. Гагцхүү энэхүү төхөөрөмж сүлжээний хэвийн ажиллагаа, зорчигчдын шинээр нэвтрүүлж буй техник технологитой харьцаж буй байдал зэрэг эерэг хүчин зүйлүүдээс хамааран тасралтгүй ажиллах нөхцөл бүрдэх юм. Гэвч өнөөгийн байдлаар зорчигчдоос энэхүү төхөөрөмжөөр нэвтрэхийн тулд урьдчилсан бүртгэл хийхийг шаардаж байгаа нь чирэгдэлгүй, хурдан шуурхай гэсэн зарчимд нийцэхгүй байна.

Дүгнэлт, санал

Олон улсын түвшинд нийгэм, цэрэг-улс төр, эдийн засагт сүүлийн 10-аад жилд өрнөж буй өөрчлөлтүүд, улс орон бүрд олон сорилтуудтай тулгарч байна. Нэн ялангуяа аюулгүй байдал, эдийн засаг, улс төрийн тогтворгүй байдал нь олон улсын харилцаанд савлагаа үүсгэж байна. Эдгээрээс үүдэлтэйгээр улс орон бүр өөрийн аюулгүй байдлаа хангах нь нэн тэргүүний асуудал болж хувирч байна.

Дээрх хувьсан өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдлаас хамаарч хилийн боомтуудын үйл ажиллагаа, хилийн хяналт шалгалтад эрс өөрчлөгдөж байгаа нь судалгааны явцад харагдсан юм. Дэлхийн чиг хандлагыг тодорхойлогч улс орнуудын хувьд ардчилсан нийгэм, эдийн засгийн бодлогыг голлон баримталж, олон улсын түвшинд эвлэлдэн нэгдэж, хилийн боомтын үйл ажиллагааны хяналт шалгалтын тогтолцоонд өөрчлөлт оруулах замаар гадаад худалдааны бодлогоо өргөжүүлэн тэлэх, улс хоорондын тээвэрлэлт, худалдаа арилжааны явцыг хурдавчлах, эдийн засгийн үр өгөөжийг хүртэж байна. Дээрх нөхцөл байдлууд нь хилийн хяналт шалгалтын тогтолцоонд өөрчлөлт шинэчлэл байнга явагдах шалтгаан нөхцөл болж байгаа бөгөөд тэр дундаа агаарын замын болон далайн хилийн боомтын үйл ажиллагааны хөгжилд шууд тусгалаа олж байна гэж хэлж болохоор байна. Судалгааны явцад хилийн боомтод нэвтрүүлж буй биометрт суурилсан техник технологийг нэвтрүүлэх нь түгээмэл болсон бөгөөд илүү боловсронгуй болгон ашиглах байдал ажиглагдаж байна.

Монгол Улсын хувьд дээрх биометрт суурилсан технологийг 2013 оноос эхлэн амжилттай хэрэгжүүлж ирсэн бөгөөд үе шаттайгаар хилийн боомтуудад нэвтрүүлэх боломжийг

эрэлхийлж, хэрэгжүүлж байгаа нь харагдаж байна. Дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, олон улсын жишигт нийцүүлэх гол зорилтоо тодорхой түвшинд хэрэгжүүлж байгаа гэж дүгнэж болохоор байна. Нөгөөтээгүүр төрийн зүгээс тодорхой бодлогын түвшинд анхаарч байгаа нь судалгааны явцад харагдаж байна.

Цаашид Монгол Улсын хилийн бүх боомтуудад дээрх техник технологийг нэвтрүүлэх зайлшгүй шаардлагатай. Үүний тулд одоо ашиглаж байгаа болон ирээдүйд ашиглахаар төлөвлөж байгаа технологийн шийдлийг орчин үеийн чиг хандлагад нийцүүлэн нэвтрүүлэх нь технологийн хоцрогдлоос сэргийлэх гарц болох юм гэж судлаачийн зүгээс үзэж байна.

Эх сурвалж

- Cole, S. A. (2001). *Suspevt identities: A history of fingerprinting and criminal identification*. Harvard University Press.
- Galton, F. (1892). *Finger prints*. Macmillan and Co.
- ikon. (огноо байхгүй).
- Jain, A. R. (2011). *Ontroduction to biometrics*. Springer Sceince & Business Media.
- Kaspersky Resour center. (2023). *Kaspersky Resource center*. What"s is biometrics: <https://www.kaspersky.com/resource-center/definitions/biometrics-ээс>
- Гапрасан
- Maltoni, D. M. (2009). *Handbook of fingerprint recognition*. Springer.
- The National. (2020). Pass the checkpoint of the future: <https://www.thenational.ae/business/pass-the-checkpoint-of-the-future.-ээс>
- Гапрасан
- Хил хамгаалах ерөнхий газар. (2024). *Хил хамгаалах байгууллага*. Улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх алба: <http://www.bpo.gov.mn-ээс>
- Гапрасан

ХИЛ ДАМНАСАН БОЛОН ХИЛИЙН ЗУРВАС ДАХЬ ЧӨЛӨӨТ БҮСИЙН ХАРУУЛ ХАМГААЛАЛТ, АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХ ТОГТОЛЦООНЫ ЗАГВАР

Б.МӨНХБАТ

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн албаны тэнхимийн профессор, доктор, дэд хурандаа

Хураангуй: Монгол Улс, БНХАУ-ын Засгийн газар хооронд байгуулсан хэлэлцээрийг үндэслэн улсын хил дамнан байгуулагдах Замын-Үүд эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс, хилийн зурваст үйл ажиллагаа явуулдаг Алтанбулаг чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог шинэ шатанд гаргахад авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлж, Засгийн газрын түвшинд “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”, агентлаг байгууллагын түвшинд “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”, орон нутагт “Чөлөөт бүсийг аюулгүй байдлын салбар зөвлөл”-ийг шинээр байгуулж, үйл ажиллагааг нь уялдуулах загварыг боловсруулж, тэдгээрийн гүйцэтгэх үүрэг, харилцан ажиллагааг тодорхойлсон.

Хил дамнасан болон хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны загварыг гадаадын улс орнуудын туршлага дээр тулгуурлан боловсруулж, чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлыг зохион байгуулахад шаардлагатай хүч хэрэгслийн тооцоог, Хил хамгаалах ерөнхий газар, хилийн цэргийн анги, чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлын застав гэсэн гурван хэлбэрээр боловсруулсан.

Түлхүүр үгс: Хил дамнасан чөлөөт бүс, хилийн зурвас дахь чөлөөт бүс, харуул хамгаалалт, аюулгүй байдал, тогтолцоо.

Удиртгал

Монгол Улс, БНХАУ-ын Засгийн газраас хоёр улсын иж бүрэн стратегийн түншлэлийн харилцааг бэхжүүлэх зорилгоор Монгол, Хятадын Замын-Үүд, Эрээний чөлөөт бүсийг эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс болгон өргөжүүлэхээр хоёр талын чөлөөт бүсийг хооронд нь хил дамнасан хоолойгоор холбох шийдвэр гарч, хэлэлцээрийг 2019 оны 06 дугаар сарын 04-ний өдөр хоёр улсын Засгийн газар соёрхон баталсан².

Монгол Улс, БНХАУ-ын Засгийн газраас Замын-Үүд чөлөөт бүс (Эдийн засгийн хамтын ажиллагааны

бүс)-ийн хил холболтын ажлыг түргэвчлүүлэн, 2025 онд багтаан хил дамнасан чөлөөт бүсийн үйл ажиллагааг эхлүүлэхээр төлөвлөж, чөлөөт бүсэд аялал жуулчлал, үйлдвэрлэл, худалдаа, тээвэр логистикийн чиглэлээр хөрөнгө оруулах сонирхолтой гадаад, дотоодын 81 аж ахуйн нэгж, байгууллагад чөлөөт бүсийн нутаг дэвсгэрт газар эзэмшүүлснээс 14 аж ахуйн нэгж үйл ажиллагаагаа явуулж эхлээд байгаа бол Алтанбулаг чөлөөт бүсэд худалдаа, үйлчилгээний чиглэлээр 123 аж ахуйн нэгжид газар эзэмшүүлснээс 36 аж ахуйн нэгж байнгын үйл ажиллагаа явуулж байна³.

² Монгол, Хятадын Замын-Үүд, Эрээний эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс байгуулах тухай Монгол Улсын ЗГ,

БНХАУ-ын ЗГ хоорондын хэлэлцээр. Бээжин., 2009.

³ Шадар сайдын дэргэдэх ажлын албаны тайлан. УБ., 2024. 12 дахь тал.

Урьдчилсан тооцооллоор Замын-Үүд чөлөөт бүсийн 903 га нутаг дэвсгэрт нийт 600-700 аж ахуйн нэгж, Алтанбулаг чөлөөт бүсийн 500 га нутаг дэвсгэрт 300-400 аж ахуйн нэгж барилга байгууламж барьж, үйл ажиллагаа явуулах боломжтой бол чөлөөт бүсийн бүтээн байгуулалтын ажил бүрэн хийгдэж дууссанаар Замын-Үүд чөлөөт бүс рүү өдөрт 5000-8000 зорчигч нэвтэрч, 3000-5000 иргэд хуулийн дагуу түр оршин суух, Алтанбулаг чөлөөт бүсэд өдөрт 3000-4000 зорчигч нэвтэрч, 500-1000 иргэд байрлан үйлчлүүлэх судалгаа гарсан⁴.

Дээрх судалгаанаас үзэхэд 2025-2035 онд хилийн зурваст нэвтрэх иргэдийн тоо 3-5 дахин өсөж, үүнийг дагаж чөлөөт бүсэд зорчигч, тээврийн хэрэгслийн дараалал нэмэгдэх, иргэдийн дунд нийтийг хамарсан эрх замбараагүй байдал үүсэх, хилийн болон хил орчмын дэглэм зөрчигдөх, чөлөөт бүсээр дамжин хил дамнасан хууль бус үйлдэл нэмэгдэх, иргэд улсын хил зөрчих зэргээр гэмт хэрэг, зөрчлийн тоо өсөх хандлагатай байна. Жишээ нь: гэмт хэргийн бүлэглэлүүд чөлөөт бүсийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулах аж ахуйн нэгж, байгууллагатай хуйвалдан, чөлөөт бүс рүү хар тамхи, мансууруулах бодис нэвтрүүлэх, өндөр хүчин чадалтай орчин үеийн технологи ашиглан хууль бусаар эд зүйл хил давуулах, чөлөөт бүсэд худалдан борлуулах, насанд хүрээгүй хүүхэд болон өөрийгөө хянах чадамжгүй Монгол Улсын иргэнд их хэмжээний мөнгө, ажлын байр амлаж, чөлөөт бүсийн нутаг дэвсгэр рүү нэвтрүүлэн бэлгийн мөлжлөг хийх, эд эрхтнийг нь зарах, хүний наймааны золиос болгох, галт зэвсгийн хууль бус наймаа эрхлэгчид татвараас зайлсхийх, их хэмжээний ашиг олох зорилгоор

зэвсэг, сум, галт зэвсэгтэй адилтгах хэрэгслийг чөлөөт бүсээр дамжуулан хууль бусаар улсын хилээр нэвтрүүлэх, тэдгээрийг гэмт хэргийн зориулалтаар ашиглах, гадаадын тусгай албаны төлөөний этгээдүүд чөлөөт бүсээр халхавч хийн, тагнан турших үйл ажиллагаа явуулах, чөлөөт бүсэд нэвтрэх эрх бүхий хүмүүст өндөр шан харамж, амлан, үйл ажиллагаандаа татан оролцуулах, нууц мэдээлэгчээр ажиллуулах зэргээр Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд заналхийлэх, мөнгө угаах, онцгой албан татварын бараа бүтээгдэхүүнийг их хэмжээгээр дотоодын зах зээлд нийлүүлж, ашиг олох замаар эдийн засгийн гэмт хэрэг үйлдэх зэргийг онцолж болно.

Хил дамнасан чөлөөт бүс бүхий гадаадын зарим улсын туршлагыг судалж үзэхэд тухайлбал, БНХАУ, БНКУ-д хил дамнасан эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүсийг байгуулахдаа олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт тулгуурласан эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, түүнд хилийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг тодорхой тусган, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг орон тооны бус зөвлөлийн оролцоотойгоор зохион байгуулж хэвшсэн байдаг.

Монгол Улсын тухайд хил дамнасан болон хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн эрх зүйн зохицуулалт, түүнийг хэрэгжүүлэх нэгдмэл тогтолцоо байхгүй байгаа нь хилийн аюулгүй байдал цаашлаад үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй тул Монгол Улсын Засгийн газар, агентлаг байгууллагууд, орон нутаг дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий байгууллагуудыг оролцуулсан

⁴ Судлаачийн боловсруулсан судалгааны ажлын тайлан. УБ. 2023. 121 дэх тал.

гурван түвшний орон тооны бус зөвлөлийг байгуулах хэрэгцээ, шаардлага бий болж байна гэж үзсэн.

Нэг. Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны загвар

Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдал нь хилийн аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг бөгөөд тэдгээрийг хангахад Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, УИХ, ЗГ, хууль сахиулах болон тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллага, төрийн захиргааны төв, орон нутгийн байгууллагын үүрэг оролцоог нэмэгдүүлэх, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн орчныг сайжруулах, удирдлагын тогтолцоог бүрдүүлэх асуудлыг төрийн бодлогоор дэмжих явдал юм.

Үүний тулд чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын асуудлыг үр дүнтэй, гүйцэтгэл сайтай болгоход шаардлагатай удирдлага, зохион байгуулалтын шинэчлэлийг хийх, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий байгууллагын оролцоог нэмэгдүүлэх нь байгуулалтын хувьд оновчтой шийдэл гэж үзсэн.

Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн хүч хэрэгсэл нь хилийн цэрэг, цагдаа, тагнуулын байгууллага байх бөгөөд үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулахад шаардлагатай хилийн цэргийн анги салбар, цагдаагийн хэлтэс, алба, тасаг, тагнуулын газар, хэлтэс, алба, тасагтай байж, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангахад хамтран ажиллаж ирсэн уламжлалтай.

Тэгвэл Монгол Улсад хил дамнасан чөлөөт бүс гэх шинэ ойлголт бий болж энэ нь зөвхөн хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах асуудал бус Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын түвшинд авч үзэхээр болж байгаа тул эдгээрийг

төрийн бодлогын түвшинд авч үзэх хэрэгцээ шаардлага бий болж байна. Ингэхдээ Монгол Улсын хэмжээнд “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”, “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”, “Чөлөөт бүсийг аюулгүй байдлын салбар зөвлөл” гэсэн орон тооны бус гурван зөвлөлийг байгуулж, үйл ажиллагааг нь уялдуулна. Үүнд:

1. “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”-ийг Чөлөөт бүсийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн;

2. “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”-ийг Хил хамгаалах ерөнхий газрын дарга;

3. “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөл”-ийг орон нутаг дахь Хилийн цэргийн ангийн захирагч (дарга) нар тус тус удирдана.

Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг “шар”, “улбар шар”, “улаан” гэсэн гурван зэрэглэлээр тогтоож, шар түвшинд орон нутаг дахь хилийн цэргийн ангийн захирагч, улбар шар түвшинд ХХЕГ-ын дарга, улаан түвшинд чөлөөт бүсийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн удирдахаар зохицуулалт хийх боломжтой юм. Үүнд:

1. Чөлөөт бүсэд террорист халдлага болсон, үндэстэн дамнасан гэмт бүлэглэл орогнож, улс орны үндэсний аюулгүй байдлын эсрэг үйл ажиллагаа явуулсан, хүн барьцаалсан, зэвсэглэсэн бөөн иргэд чөлөөт бүсээр дамжин улсын хил зөрчих, зөрчихийг завдсан, чөлөөт бүсийн нутаг дэвсгэр гамшиг осолд нэрвэгдсэн тохиолдолд аюулгүй байдлын зэрэглэлийг “Улаан” түвшинд шилжүүлж, Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөлийн дарга;

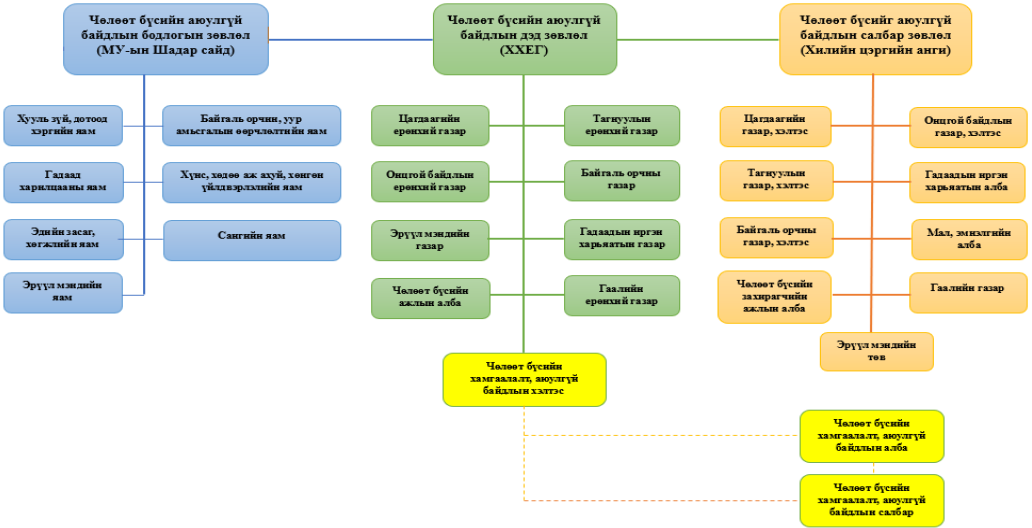
2. Чөлөөт бүсэд нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүссэн, чөлөөт бүсийн орчинд

гадаадын тагнуулын төлөөний этгээд тагнан турших үйл ажиллагаа явуулсан, онц ноцтой эрүүгийн гэмт хэрэг үйлдэгдсэн, хүн, малын гоц халдварт өвчин гарсан тохиолдолд “Улбар шар” түвшинд шилжүүлж, Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөлийн дарга;

3. Чөлөөт бүсэд хилийн зөрчил гарсан, хориглосон болон хязгаарласан бараа бүтээгдэхүүн нэвтрүүлэхийг завдсан, гэмт хэрэг үйлдэгдсэн, үер усны гамшиг тохиолдсон, гал түймэр гарсан үед “Шар” түвшинд шилжүүлж, Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөлийн дарга нар тус тус

удирдан, аюулгүй байдлыг хангах бүх талын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ.

“Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”-ийн гишүүнээр дээрх нэр бүхий яамдын сайд нар, “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”-ийн гишүүнээр чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий байгууллага (агентлаг)-ын дарга нар, “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөл”-ийн гишүүнээр орон нутаг дахь хууль сахиулах болон төрийн цэргийн, иргэний нийгмийн байгууллагын дарга нарыг тус тус ажиллуулахаар загварыг боловсруулсан.

Зураг 1. Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын тогтолцооны загвар

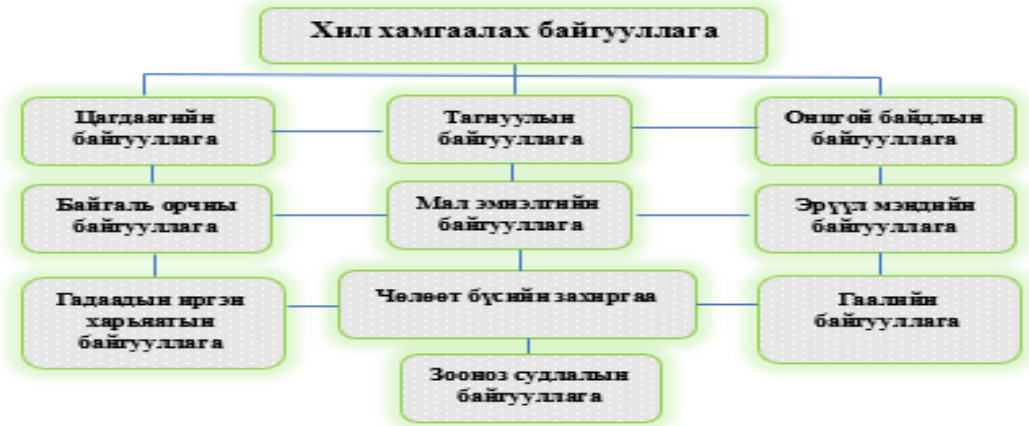
Зураг 2. Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөлийн тогтолцооны загвар

“Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”-ийг Чөлөөт бүсийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн удирдаж, орлогчоор нь Шадар сайдын ахлах зөвлөх бөгөөд ажлын албаны дарга, гишүүдээр Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Эрүүл мэндийн сайд, Гадаад харилцааны сайд, Хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд, Эдийн засаг, хөгжлийн сайд, Сангийн сайд, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн сайд нар байхаар загварчилсан.

Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл нь Монгол Улсын ҮАБҮБ, Монгол Улсад чөлөөт бүс байгуулах үзэл баримтлал, үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль тогтоомж, Засгийн газрын тухай хууль,

хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийн хүрээнд чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах бодлогыг боловсруулж, үйл ажиллагааг нь чиглүүлэх үүргийг хэрэгжүүлнэ.

“Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”-ийг ХХЕГ-ын дарга удирдаж, гишүүдээр Чөлөөт бүсийн захирагчийн ажлын албаны дарга, Цагдаагийн ерөнхий газрын дарга, Тагнуулын ерөнхий газрын дарга, Онцгой байдлын ерөнхий газрын дарга, Байгаль орчны газрын дарга, Мал эмнэлгийн газрын дарга, Зооноз судлалын төвийн дарга, Эрүүл мэндийн газрын дарга, Гадаадын иргэн харьяатын газрын дарга, Гаалийн ерөнхий газрын дарга нар байна.

Зураг 3. Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөлийн тогтолцооны загвар

Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл нь Монгол Улсын хилийн тухай хууль, Монгол Улс БНХАУ-ын ЗГ хоорондын хэлэлцээрийн дагуу хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах асуудлаар Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөлөөс өгсөн чиглэлийг хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээн. “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөл”-ийг Хилийн цэргийн ангийн захирагч удирдаж,

гишүүдээр Чөлөөт бүсийн захирагчийн ажлын албаны дарга, Цагдаагийн газар (хэлтэс)-ын дарга, Тагнуулын газар (хэлтэс)-ын дарга, Онцгой байдлын газар (хэлтэс)-ын дарга, Байгаль орчны газар (хэлтэс)-ын дарга, Мал эмнэлгийн газар (алба)-ын дарга, Эрүүл мэндийн газар (төв)-ын дарга, Гадаадын иргэн харьяатын албаны дарга, Гаалийн газрын дарга нар байхаар загварчилсан.

Зураг 4. Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөлийн тогтолцооны загвар

Монгол Улсын хилийн тухай хууль, хил хамгаалалтын I, II, III ангийн дүрэм, хил залгаа улсын талын Хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгч (Хилийн төлөөлөгч), орон нутаг дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий байгууллагатай харилцан ажиллах төлөвлөгөө, Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөлөөс өгсөн чиглэлийг хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээнэ.

Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий хууль сахиулах болон төрийн цэргийн, иргэний нийгмийн байгууллага нь чөлөөт бүсийн нутаг дэвсгэрт үүссэн нөхцөл байдлаас шалтгаалан, тухайн ажиллагааг өөрсдийн эрхлэх асуудлын хүрээнд удирдан зохион байгуулна. Жишээ нь: Хилийн эрэл, тусгай ажиллагаа явуулахад Хил хамгаалах байгууллага, гэмт хэрэг, зөрчил гарсан тохиолдолд Цагдаагийн байгууллага, Гамшиг, ослын үед Онцгой байдлын байгууллага нэгдсэн удирдлагаар хангаж, бусад байгууллагууд харилцан ажиллах төлөвлөгөөний дагуу дэмжлэг үзүүлэхээр зохицуулалт хийх боломжтой.

Чөлөөт бүсийн өдөр тутмын цагийн хуваарь, хяналт шалгалт явуулах дараалал, мэдээ мэдээлэл солилцох журам тэдгээрийн өөрчлөлтийн талаар хилийн цэргийн анги, хилийн хяналтын

байгууллагуудын харилцан ажиллах төлөвлөгөөгөөр зохицуулагдана.

Хоёр. Чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангахад шаардлагатай бүтэц, орон тооны шинэчлэл

ХХБ хуулиар хүлээсэн чиг үүргийнхээ хүрээнд хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдал, харилцан ажиллагаатай байгууллагын оролцоог хангахад чиглэсэн удирдлага зохион байгуулалтын арга хэмжээг авч, бүтэц, орон тооны шинэчлэлийг хийх, чөлөөт бүсийн хамгаалалтыг зохион байгуулахад шаардлагатай хүч хэрэгслийг бүрдүүлэх, бие даасан газар, хэлтэс, тасаг алба, салбарыг шинээр байгуулан, үйл ажиллагааг нь жигдрүүлэхэд чиглэсэн цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлснээр хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаа бүрэлдэн тогтоно гэж үзэж байна.

Одоогийн тогтолцоо, бүтэц, орон тоо нь чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангахад хүрэлцэхгүй байгаагаас гадна хил хамгаалалтын хүч хэрэгсэлтэй чиг үүргийн хувьд давхцаж байдаг нь алба хаагчдын ачаалал нэмэгдэх, чөлөөт бүсийн хамгаалалт сулрах зэрэг эрсдэлийг бий болгож, үүнээс үүдэн чөлөөт бүсийн хашаа давуулан хилийн зөрчил алдах, чөлөөт бүс дэх аж ахуйн нэгж, байгууллагын агуулахаас архи,

согтууруулах ундаа алдагдах зэрэг гэмт хэрэг зөрчил гарч байгаагаас харж болохоор байна.

Чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангах бүтэц орон тоог бүрдүүлэхдээ чөлөөт бүсийн байршил, төрөл, горим, үйл ажиллагаа явуулах чиглэл, хөгжил, гадаад, дотоод хүчин зүйлийг харгалзан, Алтанбулаг

худалдааны чөлөөт бүс, Замын-Үүд эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүсэд харилцан адилгүй байхаар тооцож, ХХЕГ-т чиглэл хариуцсан газар, хэлтэс, хилийн цэргийн ангид тасаг, алба, бие даасан салбарыг байгуулах боломжтой гэж үзсэн.

Зураг 5. Чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангах бүтцийн нэгжийн тогтолцооны загвар

ХХЕГ-ын чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын хэлтэс нь нийт 5 офицерын бүрэлдэхүүнтэйгээр чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх алба, инженерийн байгууламж, дохиолол хяналтын систем бусад техник технологи, программ хангамжийн хэвийн ажиллагаа, чөлөөт бүс бүхий хилийн цэргийн анги дахь мэргэжлийн алба (тасаг)-ыг мэргэжлийн удирдлагаар хангаж, “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”-ийн үйл ажиллагаа, тэдгээрийн харилцан ажиллагааг төлөвлөн явуулна.

Хилийн цэргийн анги дахь чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын алба нь нийт 3 офицерын бүрэлдэхүүнтэйгээр чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдал,

инженерийн байгууламж, дохиолол хяналтын систем бусад техник технологи, программ хангамжийн хэвийн ажиллагаа, чөлөөт бүсийн хамгаалалтын салбарын бие бүрэлдэхүүнийг удирдлагаар хангаж, “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөл”-ийн ажлын уялдаа холбоо, харилцан ажиллагааг зохион байгуулах асуудлыг хариуцна.

Үүнээс гадна орон нутгийн тагнуулын газраас чөлөөт бүсийн хамгаалалтын салбарт чөлөөт бүс хариуцсан ажилтныг, цагдаагийн газар (хэлтэс)-аас чөлөөт бүсэд хэв журам сахиулах нэгжийг, онцгой байдлын газар (хэлтэс)-аас чөлөөт бүс хариуцсан улсын байцаагчийг орон тоогоор томилон ажиллуулах саналыг “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”-д чөлөөт бүс бүхий

аймаг, сумд хүн, малын гоц халдварт өвчин гарсан үед халдвар хамгааллын болон хорио цээрийн дэглэм сахиулах орон тооны бус бүрэлдэхүүнийг томилон ажиллуулах саналыг орон нутаг дахь засаг захиргааны нэгжид хүргүүлж, тус тус шийдвэрлүүлэх зэрэг болно.

Дээр дурдсан асуудлыг эрх зүйн хүрээнд боловсронгуй болгосноор чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бүтэц, тогтолцоо, орон тооны асуудал бүрэн шийдвэрлэгдэж, харуул

хамгаалалт, аюулгүй байдлын эцсийн үр дүн дээшилнэ гэж үзэж байна.

Чөлөөлт бүсийн харуул, хамгаалалтын салбарыг хилийн цэргийн 0101, 108 дугаар ангиудыг түшиглэн байгуулж, бүтэц орон тоог тус тусын чөлөөт бүсийн онцлог, зорчигч, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөн, чөлөөт бүсээр үйлчлүүлэгчдийн тоон судалгаа, сүүлийн 10 жилд чөлөөт бүсээр гарсан гэмт, хэрэг, зөрчилд тулгуурлан төсөл хэлбэрээр боловсрууллаа.

№	Албан тушаал	Цэргийн цолны зэрэглэл	Офицер	Ахлагч	Гэрээт хилчин	Энгийн	Нийт
1	Салбарын дарга	хошууч-дэд хурандаа	1				11
2	Чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдал эрхэлсэн орлогч	хошууч	1				
3	Сургалт, бэлэн байдал хариуцсан орлогч	хошууч	1				
4	Сэтгэл зүй эрхэлсэн орлогч	ахмад	1				
5	Чөлөөт бүсийн ХХ-ын салааны захирагч	хошууч	1				
6	Чөлөөт бүсийн ХХ-ын салааны орлогч	ахмад	1				
7	Дохиолол хяналтын байгууламжийн инженер	ахмад	1				
8	Ахлах шалгагч	ахмад	4				
9	Сүлжээний засварчин	ахлах ахлагч		1			31
10	Шалгагч	ахлах ахлагч		12			
11	Телекамерын хянагч, оператор	ахлах ахлагч		12			
12	Жагсаалын дарга	ахлах ахлагч		1			
13	Жолооч-механикч	ахлах ахлагч		1			
14	Ахлах холбоочин	ахлах ахлагч		4			
15	Тасгийн захирагч (гэрээт хилчин)	түрүүч			3		33
16	Гэрээт хилчин	байлдагч-түрүүч			30		
17	Ариун цэврийн зааварлагч	гэрээт ахлагч				1	2
18	Ахлах тогооч	гэрээт ахлагч				1	
19	Ээлжийн тогооч	энгийн				4	9
20	Бэлтгэгч	энгийн				4	
21	Үйлчилгээний ажилтан	энгийн				1	
Бүгд							88

Хүснэгт 1. Замын-Үүд чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын салбарын бүтэц, орон тооны жагсаалт (Төсөл)

Замын-Үүд чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын салбараас хоногт офицероор ахлуулсан 15-20 хүнийг дотоодын

харуул хамгаалалт болон чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх албанд томилон, чөлөөт бүсэд нэвтэрч байгаа

зорчигчийн бичиг баримтыг шалгах, бүртгэл хөтлөх, чөлөөт бүсэд орох, гарах хөдөлгөөнд хяналт тавих, тээврийн хэрэгсэлд үзлэг хийх, тээврийн хэрэгсэлд нуусан эд зүйл болон чөлөөт бүс рүү нэвтрүүлэхийг

хориглосон бараа бүтээгдэхүүнийг илрүүлэх, чөлөөт бүсийн орчныг теле камерын байнгын хяналтад байлгах, ул мөрний үзлэг шалгалт явуулах, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

№	Албан тушаал	Цэргийн цолны зэрэглэл	Офицер	Ахлагч	Гэрээт хилчин	Энгийн	Нийт
1	Салбарын дарга	хошууч-дэд хурандаа	1				7
2	Чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдал эрхэлсэн орлогч	хошууч	1				
3	Сургалт, бэлэн байдал хариуцсан орлогч	хошууч	1				
6	Дохиолол хяналтын байгууламжийн инженер	ахмад	1				
7	Ахлах шалгагч	ахмад	3				
8	Сүлжээний засварчин	ахлах ахлагч		1			19
9	Шалгагч	ахлах ахлагч		9			
10	Телекамерын хянагч, оператор	ахлах ахлагч		3			
11	Жагсаалын дарга	ахлах ахлагч		1			
12	Жолооч-механикч	ахлах ахлагч		1			
13	Ахлах холбоочин	ахлах ахлагч		4			
14	Тасгийн захирагч (гэрээт хилчин)	түрүүч			3		33
15	Гэрээт хилчин	байлдагч-түрүүч			30		
16	Ариун цэврийн зааварлагч	гэрээт ахлагч				1	2
17	Ахлах тогооч	гэрээт ахлагч				1	
18	Ээлжийн тогооч	энгийн				4	9
19	Бэлтгэгч	энгийн				4	
20	Үйлчилгээний ажилтан	энгийн				1	
Бүгд							60

Хүснэгт 2. Алтанбулаг чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын салбарын бүтэц, орон тооны жагсаалт (Төсөл)

“Алтанбулаг” чөлөөт бүсийн харуул, хамгаалалт, аюулгүй байдлын салбараас хоногт офицероор ахлуулсан 10-15 хүнийг салбарын дотоодын харуул хамгаалалт болон чөлөөт бүсийн хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх албанд томилон, чөлөөт бүсэд нэвтэрч байгаа зорчигчийн бичиг баримтыг шалгах, бүртгэл хөтлөх, чөлөөт бүсэд орох, гарах хөдөлгөөнд хяналт тавих, тээврийн хэрэгсэлд үзлэг хийх, тээврийн хэрэгсэлд нуусан эд зүйл болон чөлөөт бүс рүү

нэвтрүүлэхийг хориглосон бараа бүтээгдэхүүнийг илрүүлэх, чөлөөт бүсийн орчныг теле камерын байнгын хяналтад байлгах, ул мөрний үзлэг шалгалт явуулах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэх замаар үүрэг гүйцэтгүүлэхээр тооцсон.

ДҮГНЭЛТ

Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаанд

төрийн дээд байгууллагын оролцоог нэмэгдүүлж, Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөлийг байгуулах, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын асуудлыг үр дүнтэй, гүйцэтгэл сайтай болгоход чиглэсэн удирдлага, зохион байгуулалтын шинэчлэлийг хийх шаардлага бий болж байна.

Үүний тулд чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах гурван шатны зөвлөлийг бий болгох, чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий байгууллагын тогтолцоог бүрдүүлэх, Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөлийн үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх, орон нутаг дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах байгууллагын харилцан ажиллагаа мэргэжлийн ур чадвар, хариуцлага, хууль сахин биелүүлэх шаардлагыг өндөржүүлэх, чиг үүргийг тодорхойлох, чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангахад шаардлагатай бүтэц, орон тооны шинэчлэлийг хийх, мэргэжлийн газар, хэлтэс, алба, тасаг, салбарыг шинээр байгуулан, үйл ажиллагааг нь жигдрүүлэх зэрэг арга хэмжээнүүдийг төрийн бодлогын түвшинд авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзлээ.

Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бүрдүүлэхдээ чөлөөт бүс бүхий хилийн цэргийн анги, салбарын чиг үүрэг, хамгаалалт, аюулгүй байдлыг бүрдүүлэх, болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх замаар чөлөөт бүсийн захиргаа, тагнуул, цагдаа болон бусад харилцан ажиллагаатай байгууллагын уялдаа холбоог сайжруулж, холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм, журам, гэрээ хэлэлцээрт чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах асуудлаар цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх нь нэн чухал юм.

Ингэснээр тусгаар тогтносон улс орны хилийн орчинд хүн амын хэт төвлөрөл, хөрш улсын эдийн засгийн хэт түрэлтээс үүдэлтэй эрсдэлийн эсрэг сөрөн зогсох чадамж дээшилж, чөлөөт бүсийн орчинд аюулгүй байдал зохих түвшинд хангагдахаас гадна чөлөөт бүс бүхий хилийн хэсгийн хамгаалалтын нягтрал нэмэгдэх, харилцан ажиллагаатай байгууллагын ажлын уялдаа, удирдлага зохион байгуулалт сайжрах, хилийн аюулгүй байдал цаашлаад үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх гадаад, дотоод хүчин зүйлийн эрсдэл буурах, хөрөнгө оруулагчдын тоо нэмэгдэх зэргээр улс орны аюулгүй байдал, үндэсний эрх ашигт нийцсэн эдийн засгийн эерэг үр дагавар бий болно гэж дүгнэлээ.

САНАЛ

1. Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бүрдүүлэхийн тулд Монгол Улсын Шадар сайдаар ахлуулсан “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын бодлогын зөвлөл”-ийг, ХХЕГ-ын даргаар ахлуулсан “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын дэд зөвлөл”-ийг, Хилийн цэргийн ангийн захирагчаар ахлуулсан “Чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлын салбар зөвлөл”-ийг тус тус байгуулах;

2. Засгийн газрын түвшинд Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Гадаад харилцааны яам, Эдийн засаг, хөгжлийн яам, Эрүүл мэндийн яам, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрлэлийн яам, Сангийн яам гэсэн 7 яам, агентлаг, байгууллагын түвшинд 9 байгууллага, орон нутгийн түвшинд 10 байгууллагыг оролцуулсан чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бүрдүүлэх;

3. Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлыг хангахын тулд Хил хамгаалах байгууллагын бүтцэд өөрчлөлт оруулж, ХХЕГ-т хэлтэс, Хилийн цэргийн 0101, 0108 дугаар ангид алба, тасаг, салбар нэгжийг байгуулах;

4. Замын-Үүд чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын салбарт 21 орон тоон дээр 88 алба хаагчийг, Алтанбулаг чөлөөт бүсийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын салбарт 20 орон тоон дээр 60 алба алба хаагчийг томилуулах зэрэг саналыг дэвшүүлж байна.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

1. Чөлөөт бүсийн тухай хууль (2015)

2. Монгол Улсад эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах үзэл баримтлал. (УИХ-ын тогтоол №87, 1995)

3. Монгол, Хятадын Замын-Үүд, Эрээний эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс байгуулах тухай Монгол Улсын ЗГ, БНХАУ-ын ЗГ хоорондын хэлэлцээр (2009.06.04)

4. Монгол Улсын Их Хурлын “Замын-Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах тухай” 33 дугаар тогтоол. Уб. 2015.

5. Монгол Улсын Их Хурлын “Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүс байгуулах тухай” 34 дүгээр тогтоол. Уб. 2015.

6. Монгол Улсын Их Хурлын “Замын-Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах тухай” тогтоол. Уб. 2015.

7. Монгол Улсын Их Хурлын Монгол, Хятадын Замын-Үүд, Эрээний эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс байгуулах тухай хэлэлцээрийн төсөл соёрхон батлах тухай УИХ-ын нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. Уб. 2021.

8. Замын-Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүсийг 2021.08.14-ний өдөр байнгын ажиллагаанд оруулсан тухай УИХ-ын тогтоол. Уб., 2021.

9. Одбаяр, Ц. Чөлөөт бүсийн хил хамгаалалтын зарим асуудал.-Уб., 2018.-185 х.

10. Мөнхбат, Б. Хилийн зурвас дахь чөлөөт бүсийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо гарын авлага.-Уб., 2024.-125 х.

11. Шадар сайдын дэргэдэх ажлын албаны тайлан. Уб., 2024. 12 дахь тал.

12. Судлаачийн боловсруулсан судалгааны ажлын тайлан. Уб. 2023. 121 дэх тал.

ХИЛИЙН БООМТЫН ҮҮСЭЛ, ХӨГЖИЛ, ГАРЧ БАЙСАН ЗӨРЧИЛ, ШИЙДВЭРЛЭЛТ

П.БАТБААТАР.

Хилийн цэргийн 0218 дугаар ангийн Ажиллагааны төлөвлөлт, бэлэн байдлын ахлах офицер, Дотоод хэргийн их сургуулийн эрх зүйн магистрант, ахмад

Хураангуй: Монгол Улсын хилийн боомтын үүсэл, хөгжил, гарч байсан зөрчил, шийдвэрлэлт, харьцуулсан судалгааны товч, түүнд хийсэн дүгнэлт, дэвшүүлж буй санал, зөвлөмж

Түлхүүр үгс: Хилийн боомт, хилийн зөрчил, Хаант Орос улс, Манж Чин улс, хилийн харилцаа, хилийн аюулгүй байдал, хилийн гэрээ, хилийн түүх

Улс гүрэн үүссэн үеэс улсын хил, хилийн боомт, улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх ойлголт, асуудал үүссэн нь маргаангүй бөгөөд улсын хилээр нэвтрэх асуудал урган гарч байсан нь түүхэн эх сурвалжуудад тэмдэглэгдэн үлдсэн төдийгүй, улсын хил, боомт дээр хэрэг зөрчлүүд гарч, тэдгээрийг гэрээ хэлэлцээр, хуулийн дагуу шийдвэрлэх, шийтгэх, таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх бодлого бий болж, боловсронгуй болон хөгжсөөр өнөөг хүрсэн билээ.

Нүүдлийн соёл иргэншилтэй Хүннү гүрэн, суурин соёл иргэншилтэй Хан улстай хилийн арилжаа худалдаа байнга явуулж байсан төдийгүй “МЭӨ 153-140 онуудад Хүннү, Хан улсууд нь хилийн худалдаа яармаг нээн ажиллуулж байсан” явдал нь улс гүрнүүд гадаад бодлого, хилийн харилцааг явуулах гол хэлбэр болж байжээ.

Чингис хаан “Өрнө зүгт худалдааны хаалга шинээр нээж, ард түмнээ өргөн хэрэгцээний бараа таваараар хангахын тулд гэр бүл үр хүүхэд, жанжин, аймаг, овог бүхнээс аян жингийн цуваа гаргаж, худалдаа наймаа эрхлэн явуулах ажлыг хийж, элчид зэрэг дэв тогтоон, элч, элчин худалдаачин⁵” хэмээн ангилж байсан ба Хамаг Монгол, Их Монгол улсын үед хилийн цайзууд нь одоогийн

хилийн боомтын чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг газрын эхлэл болж, хилийн арилжаа хийгдэж буй гол төвүүдэд, “хишигтэн цэргийн эрхтнүүд болон албан татвар авагч түшмэдүүд ажиллаж, иргэдийг хил нэвтрүүлэх, элч төлөөлөгчдийг угтан авах, үдэн гаргах, хилийн арилжааг зохицуулах, дэг журмыг сахиулах зэрэг үүргийг эрхлэн гүйцэтгэдэг” байсан нь орчин үеийн хилийн боомтод ажиллаж буй хил хяналтын байгууллагуудын үүсэл болжээ гэж дүгнэж болох юм.

Монгол Улсын хилийн боомтын үүсэл, хөгжил нь 16-р зууны Маймаачин хотын үүсэл, хөгжил, түүхтэй салшгүй холбоотой юм. Буурын хилийн гэрээний 4-р заалт дагуу Түшээт хан аймгийн нутаг буюу өнөөгийн Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг сумын нутагт 1730 онд Маймаачин хотыг барьж байгуулах ажил эхэлсэн байдаг.

1772 онд доктор Петр Симон Паллас “Хаант Оросын мужуудаар аялсан замын тэмдэглэл”-дээ Маймаачин хотын анхны дүр зургийг тодорхойлон “Уг боомтын хэрэм нь эргэн тойрон хашаагаар хүрээлэгдсэн, дөрвөн өнцөгтөө харуулын цамхагтай, гурван хаалгатай, хэрмийн гадна талд эмх замбараагүй баригдсан 120 орчим шавар байшин, хувийн худалдааны 60 гаруй жижиг лангуу, бараа хадгалах

⁵ М.Лхагвасүрэн. Тэнгэрийн хаалганы хишигтэн. УБ., 2004.

зориулалттай агуулахууд, харуулын цагдаагийн байр, шорон, суурины төв замын уулзварт байх Монголын үндэсний их туульсын баатар Гэсэрийн хоёр давхар гоёмсог сүмийг дүнээр барьсан бөгөөд нэгдүгээр давхар нь дөрвөлжин хэлбэртэй өргөн хаалгатай, хоёрдугаар давхар нь найман талтай, дээвэр нь асар хэлбэртэй дөрвөн өнцөгтөө найман хонхтой, тэдгээр нь салхинд жингэнэн дуугардаг байсан” хэмээн тэмдэглэн үлдээсэн байдаг.

Маймаачин хот байгуулагдсаны дараа худалдаа арилжаа огцом өссөн учраас Манж улсаас ирж буй худалдаачдад зөвхөн Хиагт орох пiao буюу эрхийн бичиг олгож, ирэх, явах замыг тодорхой заан, Хиагтад ирээд Заргачийн яаманд заавал бүртгүүлж байх, яамны зөвшөөрөлгүй орон нутгийн иргэдтэй худалдаа хийхийг хориглож байв. Хиагтын оршин суугчид тасралтгүй нэмэгдэн 2000 хүрч, нэртэй том баян худалдаачид төрж, Заргачийн яам улсын хил хамгаалалт, гаалийн асуудлыг давхар хариуцан ажиллаж байв.

Ази, Европын улс орнуудын гадаад харилцаа, эдийн засгийн хөгжилд чухал нөлөө үзүүлж, олон орны худалдаачдын анхаарлыг татдаг байсан тухай түүхийн олон эх сурвалж, тэрчлэн К.Марксын “Капитал” бүтээлд “Монголын Хиагт боомт” тухай цөөнгүй дурдагдсан байдаг.

Халх, Оросын харилцааг 38 жил хааны зарлигаар авч явсан Халхын Түшээт хан Ямпилдорж, Цэрэндорж, туслах жанжин Липилдорж нарын зэрэг ноёдыг хилийн харилцаанаас чөлөөлж, 1765 оны үеэс хилийн харилцааны бүх асуудлыг Манжийн хааны томилсон манж ноёд шийдэх болжээ.

1864 онд байгуулсан Тарвагатайн протоколоор Ховд, Улиастайн манж сайд амбан нар, Оросын мужийн захирагчтай бичиг

захидал солилцох эрхтэй болж, хилийн журам дэглэмийн асуудлаар Хиагтын гэрээг ёсчлон дагах болсон. Хиагтын гэрээг Хаант хоёр улсын хилийн харилцаанд 65 жил хэлбэрэлтгүй мөрдөж байсан.

Хилийн хэргийг удирдах, Монгол, Манжтай тогтоосон харилцааг зохицуулах зорилгоор Селенгийнскийн комиссараар ахлуулсан хилийн захиргааг анх байгуулсан. 1783 онд Хиагтад хилийн танхим (канцелярь)-ыг байгуулжээ.

Засгийн газраас баталсан зааварт: ”Энх тайвныг хадгалах, хоёр талын худалдааны харилцааг бэхжүүлэх, хилийн бүхий л зөрчлийг таслан зогсоох, хилээр хүн, мал нэвтрүүлэхийг хориглох, хил зөрчигч, хулгайчидтай тэмцэх, тэднийг эрж хайх, 1727 оны гэрээ хэлэлцээрийн дагуу ажиллах, хориглосон барааг нэвтрүүлэхгүй байх, нууц худалдааг гаргахгүй байх” гэж заажээ.

Хил нэвтрэх монголчуудын эрхийн талаар танилцуулъя. Монголчууд өөрийн эх орны аль ч өнцөг булангаар чөлөөтэй явах боломжтой байсан ба паспорт, бичиг баримтын олголт, хяналтын систем гэж огт байгаагүй төдийгүй хилээр ч чөлөөтэй нэвтрэх боломжтой байсан. Хилийн харуулын дарга хилээр зорчиж буй монголчуудынхаа нэр ус, нутаг орныг л асууж мэдэх эрх, үүрэгтэй. Харуулын зангийн энэ асуултад үнэн зөв, худал хариулах нь зорчигч тэр этгээдийн сонирхол, шударга байдлаас л хамаарах хэрэг байлаа. Харин хил нэвтэрч буй монгол иргэн хэрвээ өөрөө хүсвэл, харуул зангиас авч яваа ачаа бараа, эд зүйлсээ “Харуулын дэвтэр”-т тэмдэглүүлэн үлдээх эрхтэй. Энэ нь эд бараагаа хулгайд алдах, хаяж үрэгдүүлэх, дээрэмдүүлсэн тохиолдолд үнэхээр ийм эд бараатай явсныг нотлох баталгаа болох учиртай байсан. Энэ нь эд бараа нь алдагдсан

тухайн нутаг хошуунаас хохирлыг нь барагдуулахад гол нотлох баримт болох юм. Үүнийг зөвхөн монголчуудын хувьд ч биш манай болон олон орны даатгалын байгууллага авч хэрэгжүүлүүштэй зөв зүйтэй арга хэмжээ гэж онцлон тэмдэглэмээр байна.

Монгол хэлэнд “билет, паспорт” гэсэн үг хэллэг байхгүй бөгөөд түүнтэй оросуудаас танилцаж, аргагүйдэн хятадуудаас зээлсэн өөрийгөө илэрхийлэх хуудас цаасны нэрээр “пю” гэж нэрлэх болсон.

Дээр хэлсэнчлэн, харуул зангийн нэг чухал үүрэг болох паспорт, бичиг баримт шалгах үйл ажиллагаа нь саяхнаас оросуудаас сурсан арга байсан нь тодорхой.

1689 оны Нэрчүгийн хилийн гэрээг байгуулахаас ч өмнө хууль ёсны тогтоосон хил байгаагүйгээс мөн хил гаалийн байгууллага, хяналт байгаагүйгээс төрийн хяналтгүй, гаалийн татваргүй бараа солилцох, худалдах асуудал өргөн хүрээтэй байжээ. Гэхдээ Оросуудаас өмнөд хөршийнхөндөө зарж борлуулахыг хориглосон бараа таваарын жагсаалт гаргасан бөгөөд түүнд зэвсэг галт хэрэгсэл, сибирийн ангийн үс, арьс, үнэт металл зэрэг орсон байдаг⁶.

Хаант Орос-Манж чин улсын худалдааны болон хилийн харилцаан дахь хил дамнасан хууль бус дамын наймааны талаар дагнан судалсан судалгааны материал байдаггүй бөгөөд Хиагтын олон улсын худалдааны

төвийн үйл ажиллагаатай холбогдох хууль бус дамын наймаатай холбогдох хэд хэдэн баримт, тоог авч ашиглав⁷.

Монголын төр, шашны томчуудын XVIII зууны дунд үед Хиагтаар үйлдэж байсан хил дамнасан хууль бус дамын наймааны талаар⁸ Монгол Улсын Төв архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй түүхэн сурвалж ашиглан туурвисан байдаг⁹.

Түүхэн баримтуудаас үзвэл дараах үндсэн хоёр аргаар хууль бус наймаа хийж байжээ.

Нэгдүгээр арга нь гаалийн татвар бий болгосонтой холбоотойгоор худалдаачдын зүгээс гаалийн түшмэдийг хахуульдах замаар зорилгоо биелүүлж байсан байна. Тухайлбал: 1639 онд Верхотурин захад нийлүүлсэн манжийн нийт бараа Нэрчүгийн гаальд бүртгүүлснээсээ хэд дахин их байжээ¹⁰.

Хоёрдугаар арга нь хил хамгаалж буй харуулуудын итгэлгүй байдлаас үүдэлтэй бөгөөд Манжийн талын хил хамгаалалтыг монголчууд хариуцдаг, оросын талынхыг буриад, тунгусууд хариуцдаг ба тэдгээр нь танил тал, ах дүүсийн харилцаатай, хэлний саад бэрхшээлгүй байдал нь голлох хүчин зүйл болж байсан байна.

1730 онд Л.Ланг “Юуны тулд хилийн худалдааг хориглох юм, тэргээ тэргүй тэд (сибирийн оршин суугчид) ямар ч эргэлзээгүйгээр нууц далдуур, янз бүрийн аргаар гаалийн татвар төлөхгүйгээр Монголчуудад бараа

⁶ А.В.Тиваненко. Первое столетие Улан-Удэ, 1666 -1860 гг. Улан-Удэ., Бизнес весть, 2015. С. 65-66

⁷ И.В.Переслыгина. История формирования и деятельность Кяхтинской таможни /20 -е гг XVIII-начало 60-х гг XIX вв/ диссертация канд ист. наук. Улан-Удэ., 2004. Е.П.Силин. Кяхта в XVIII в. Иркутское областное издательство, 1947. С. 2-4.

⁸ Ш.Б.Чимддоржиев. Русско -Монгольские торговые связи в XVII -XVIII вв / через Забайкалье и Кяхту /Кяхте-250 лет, Улан-Удэ., 1978.

⁹ Монгол Улсын Төв архив. Ф.1. нэгж. 53.

¹⁰ В.А.Александров. Россия на Дальневосточных рубежах /вторая половина XVIII в./ Хабаровск. 1984. С.223

таваар хүргэж өгсөөр л байх болно“ гэж хэлж байжээ¹¹.

Л.Ланг нь тэр үед зүүн талын гадаад худалдааг бүхэлд нь хариуцсан томоохон албан тушаалтан байсан бөгөөд Байгалын цаадах ард түмэн болон Монголчуудын хооронд бий болсон эдийн засгийн холбоо харилцааг хэдийгээр хууль бусаар бий болсныг мэдэж байсан ч гэмт хэрэг гэж үзээгүй байдаг нь анхаарал татдаг.

Нэрчүгийн гэрээгээр хоёр талын худалдаа чөлөөтэй, гаалийн татваргүй гэж тохирсон байдаг ч талууд худалдааны нөхцөлүүдийг хүндрүүлсээр байсан нь үл ойлголцолд хүргэж, хууль бус худалдааг өргөжүүлэхэд түлхэц болж байжээ.

1728-1760 онуудад Хятадууд янз бүрийн шалтгаанаар Хиагт дах худалдааг 8 удаа 1733, 1737, 1744, 1747, 1751, 1753, 1756, 1757 онуудад зогсоож байжээ. Ингэснээр улсын худалдааны оронд Монголчуудтай хийх хууль бус наймаа дундын зуучаар дамжин Маймаачин орчимд эрчимтэй явагдах болж, Монголын төр, шашны томоохон түшмэд ч татагдан орох болсон байна.

1760 онд хууль бус худалдааны эргэлт 1358000 рубльд хүрч байсан байна¹².

Хилийн салбарын нэрт мэргэжилтэн С.Р.Минцлов: “Хилийн манаа, гаалийн орон тоо, цалин хөлсийг нэмээд ч, ямар ч том тушаал гаргаад Пруссээс үерлэн орж буй дамын наймааны урсгалыг зогсоож чадахгүй. Түүнийг зогсоож чадах цорын ганц өөр хэрэгсэл бол Германы соёлтой ижил түвшинд хүрэх явдал

билээ. Дамын наймаа нь аливаа орны соёл нөгөөгөөсөө давуу болохыг харуулдаг нарийн үзүүлэлт юм. Оросоос Австри, Галици руу дамын наймаа урсаж байна. Энэ нь хөрш оронд ажил хэрэг маш муу байгаагийн илрэл юм”¹³ гэжээ.

Дүгнэлт

Хил судлал, Хилийн түүхийг гүнзгий судлахгүйгээр өнөө хилийн орон зайд өрнөж буй, болж буй нийгмийн үзэгдэл, үйл явцын мөн чанарыг гүйцэд ойлгох боломжгүй юм.

“Түүх давтагддаг” гэдэг бөгөөд 1727-1911 онуудад хилийн гарц, боомт газар гарч байсан хилийн зөрчлүүдийн хэлбэр, төрөл, үйлдэж байсан арга, заль бараг өөрчлөгдөөгүй өнөөг хүрсэн байгааг та бүгд анзаарсан байх гэж итгэнэ.

Өнгөрсөн түүхийн сургамж, туршлагыг орчин үеийн техникжсэн, цахимжсан, автоматжсан гэж нэрлэж байгаа Хилийн боомтын үйл ажиллагаанд зайлшгүй харгалзах, алдаа сургамжийг давтахгүй байх шийдэл олж, гарах гарц сувгийг хааж ажиллах шаардлагатай.

Дэлхийн нэртэй эрдэмтэн судлаачдын дүгнэснээр бол “хил залгаа, хөрш орнууд хөгжлийн ижил түвшинд хүрээгүй, хөгжлийн асар их ялгаатай үед хууль бусаар эд барааг хилээр нэвтрүүлэх буюу “контрабанд”-ын зөрчлийг таслан зогсоох бодит боломжгүйг, одоо ч “зах зээлийн хууль”-иар буюу “эрэлт хаа байна, нийлүүлэлт тэнд хийгдэнэ” зарчим үйлчилж байгааг анхааруулжээ.

¹¹ Записки Л.Ланга о поездке в Пекин /Русско -Китайские отношения в XVIII в, материалы и документы 1700-1725 гг/ М. Наука. 1978.

¹² Н.Н.Бантыш-Каменский. Дипломатическое собрание дел между

Российским и Китайским государствами с 1619 по 1792 г. Казань., 1882.

¹³ С.Р.Минцлов. В таможенном мире: Трапезонд. 1917. С. 35-37

“ХИЛ ДАМНАСАН ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭЖ БУЙ ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА”

Л.ОЮУНБАТ

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн албаны тэнхимийн ахлах багш, Дэд хурандаа

Хураангуй:

Дэлхий дахинд болон Монгол Улсад терроризм, олон улсын чанартай үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг гарах боломж өндөр, эрсдэлтэй байна. Болзошгүй эрсдэл, аюул заналыг бууруулах, хилийн хяналтаа сайжруулах зорилгоор улс орнууд хамтын ажиллагаагаа бэхжүүлэн хөгжүүлж, дэвшилтэд техник, технологийг үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэн ашиглаж байна.

Түлхүүр үг: хилийн хяналт, терроризм, зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх, онц ноцтой гэмт этгээд, хамтын ажиллагаа, биометр, биометрийн паспорт, биометрийн систем.

Оршил

Монгол Улс нь хоёр их гүрний хооронд оршиж, хууль бусаар мансууруулах бодис, хар тамхи тараах, хэрэглэх, тээвэрлэх, дамжин өнгөрүүлэх, галт зэвсэг болон хүн худалдаалах, мөнгө угаах зэрэг олон улсын чанартай үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг гарах боломж өндөр, үйл ажиллагаа идэвхжих хандлагатай байна.

Терроризмын нөхцөл байдлын индексээр Монгол Улс терроризмын аюул занал харьцангуй бага хэмээн тодорхойлогдсон хэдий ч аюул заналыг шууд үнэлж, эрсдэлгүй улс гэж үзэх боломжгүй юм. Эрсдэлийг нэмэгдүүлж буй гадаад хүчин зүйлд олон улсын террорист байгууллага, тэдгээрийн гадаад террорист дайчид¹⁴ гуравдагч улс орнууд руу шилжиж буй шилжилт хөдөлгөөн анхаарал татаж байна. Өнгөрсөн хугацаанд террорист байгууллагад дэлхийн 120 орчим улсаас 50 мянга гаруй иргэд эх орноо орхиж, гишүүнээр элссэн тоо баримт байгаа тул дэлхийн хамтын нийгэмлэг, улс орнууд, тэдгээрийн харилцаа, хамтын ажиллагааны өмнө томоохон зорилт, сорилт тулгарч байна.

Террорист байгууллагуудын эсрэг дэлхийн улс орнууд цэргийн ажиллагааг идэвхтэй явуулсны үр дүнд¹⁵ үйл ажиллагааны хүрээ хумигдаж, улмаар гишүүд нь гуравдагч улс орнууд руу шилжих, нэвтрэн суурьших, улмаар террорист халдлага үйлдэх аюул занал бодитой үүсээд байна. Манай улсын хувьд эдгээр этгээдүүд нэвтрэн орж ирж болзошгүйг олон улсын байгууллагуудаас анхааруулсаар байна.

Иймд Монгол Улс хилийн хяналт, шалгалтыг сайжруулахын тулд олон улсын туршлагыг судалж, дэвшилтэд систем, технологийг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх зайлшгүй, хэрэгцээ, шаардлага үүсээд байна.

¹⁴ foreign terrorist fighters

¹⁵ Монгол улсын зэвсэгт хүчин 2002 оноос энхийг сахиулах болон олон улсын цэргийн ажиллагааны хүрээнд Ирак, Өмнөд Судан, Афганистан, Сьерра Леон, Чад, Судан, Йемен, Баруун Сахар, Конго улсад үүрэг гүйцэтгэж эхэлсэн.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсын “Терроризмтой тэмцэх тухай хууль”¹⁶ 2004 онд батлагдаж, 2019 онд Терроризмтой тэмцэх тухай хуулийг шинэчлэн найруулж “Үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэх болон терроризмтой тэмцэх тухай хууль”¹⁷-ийг УИХ-аас баталснаар Монгол Улсын терроризм болон зэвсэг дэлгэрүүлэхтэй тэмцэх эрх зүй, зохион байгуулалтын тогтолцоонд томоохон өөрчлөлт, шинэчлэлт хийгдсэн бөгөөд терроризмтой тэмцэх олон улсын 19 гэрээ хэлэлцээрээс 13-г нь нэгдэн ороод байна

НҮБ-ын Аюулгүйн Зөвлөлийн 2178 /2014/¹⁸, 2396 /2017/¹⁹, 2482 /2019/²⁰ тогтоолуудын хэрэгжилтийг хангах, олон улсын стандарт, зөвлөмж, хүний эрхийн зарчимд нийцүүлэн олон улсын мэдээлэл солилцох чадавхыг сайжруулах зорилготойгоор НҮБ-ын Терроризмтой тэмцэх албанаас 2019 оны 05 дугаар сараас “Террорист этгээдийн хөдөлгөөнд хяналт тавих хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлж эхэлсэн.

Монгол Улс НҮБ-тай олон улсын терроризмын болон үндэстэн дамнасан гэмт хэргийн аюул заналыг бууруулах зорилгоор “Террорист этгээд болон онц ноцтой гэмт этгээдийн хөдөлгөөнийг илрүүлэх чадамжийг бэхжүүлэх

хөтөлбөр”-ийг албан ёсоор хамтран хэрэгжүүлэх хүрээнд тус байгууллагын Терроризмтой тэмцэх албатай харилцан ойлголцлын санамж бичгийг 2021 онд баталж, НҮБ-ын “Террорист этгээдийн хөдөлгөөнд хяналт тавих хөтөлбөр”-т хамрагдаж буй 48 дахь гишүүн улс болсон.

НҮБ-ын Терроризмтой тэмцэх албанаас түншлэлийг бэхжүүлж гишүүн орнуудын терроризмтой тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх хүчин чармайлтыг дэмжих зорилтын хүрээнд НҮБ-ын Терроризмтой тэмцэх хорооны ажлын алба, Мансууруулах бодис, гэмт хэрэгтэй тэмцэх алба, Олон улсын иргэний нисэхийн байгууллага, Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн алба, Олон улсын эрүүгийн цагдаагийн байгууллагатай хамтран уг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг.

НҮБ-ын Аюулгүйн зөвлөлийн терроризмтой тэмцэх асуудлаар шүүхийн болон хууль сахиулах байгууллагын олон улсын түншлэлийг бэхжүүлэх тухай 2322 /2016/ тогтоол нь гишүүн орнуудыг гадаад террорист дайчид, бие даасан террорист болон террорист байгууллагууд, онц ноцтой гэмт этгээдийн талаар мэдээлэл солилцох, 2396 (2017)-²¹ тогтоолоор хүний эрхийн хүрээнд олон улсын эрх зүй болон дотоодын хууль тогтоомжийн дагуу террористыг

¹⁶ Энэ хуулийг 2019 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдрийн хуулиар хүчингүй болсонд тооцсон.

¹⁷ “Үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэх болон терроризмтой тэмцэх тухай хууль Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2019 оны 10 дугаар сарын 28, №41/1094/ дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁸ [UN Security Council Resolution 2178 \(2014\)](#), 24 September 2014

¹⁹ [UN Security Council Resolution 2396 \(2017\)](#), 21 December 2017

²⁰ [UN Security Council Resolution 2482 \(2019\)](#), 19 July 2019

²¹ [UN Security Council Resolution 2396 \(2017\)](#), 21 December 2017

илрүүлэх зорилгоор хурууны хээ, зураг, царай таних өгөгдөхүүн болон бусад шаардлагатай мэдээллийг агуулсан биометрийн өгөгдөхүүнийг цуглуулах системийг боловсруулан нэвтрүүлэхийг гишүүн орнуудад даалгаж, уг мэдээллийг нөхцөл байдалтай уялдуулан бусад орнууд болон олон улсын байгууллагууд хооронд солилцож байхыг уриалсан.

Дэлхийн улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагуудад ашиглагддаг биометрийн мэдээллийн сан нь тодорхой чиглэлээр тусгай үүргийг хэрэгжүүлэхэд ашиглагдаж байсан боловч сүүлийн жилүүдэд терроризм, үндэстэн дамнасан гэмт хэргийн аюул занал өсөн нэмэгдэхийн хэрээр улс орнуудын төр засгаас өөрийн мэдээллийн санг үр дүнтэй ашиглаж иргэдийнхээ аюулгүй байдлыг найдвартай хангахад онцгойлон анхаарах болсон. Энэ нь хууль сахиулах байгууллагууд хооронд мэдээлэл солилцох чадамжийг үндэсний хэмжээнд нэмэгдүүлж, хоёр талын, олон талын, бүс нутгийн болон олон улсын түвшинд мэдээллийн санг хөгжүүлэх хамтын ажиллагааны үндсэн суурь болсон. Хамтын ажиллагааны үр дүнд зарим улс орнууд мэдээллийн бие даасан олон санг нэгтгэх үйл явцыг эхлүүлж, хэв журам сахиулах, хилийн хяналт шалгалт болон бусад чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд зориулагдсан мэдээллийн нэгдсэн санг үндэсний

болон олон улсын түвшинд бий болгож чадсан юм²².

Биометрийн мэдээллийг идэвхтэйгээр солилцох нь үндэстэн дамнасан гэмт хэргийг мөрдөн шалгах, террористууд болон онц ноцтой гэмт этгээдийг ижилсүүлэн тодорхойлоход маш чухал юм. Гэмт хэргийг мөрдөн шалгахад биометрийн технологи болон шүүхийн шинжилгээний бусад аргууд нь мөрдөгч болон прокуроруудад хэн нэгэн этгээдийн тодорхой үйлдэл, газар орон, материал хоорондын холбоог нарийвчлан тогтооход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Иймд энэ чиглэлд гишүүн орнуудын чадавхыг нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлага бий болж байна²³.

Үндэсний түвшинд дэлхийн улс орнуудад биометрийн дараах төрлийн мэдээллийн сангууд түгээмэл ашиглагдаж байна. Үүнд:

- ✓ Иргэний бүртгэлийн мэдээллийн сан;
- ✓ Жолоочийн үнэмлэхийн бүртгэлийн мэдээллийн сан;
- ✓ Цэргийн байгууллагын биометрийн өгөгдлийн сан;
- ✓ Цагдаагийн шуурхай мэдээллийн сан;
- ✓ Шүүхийн шинжилгээний мэдээллийн сан;
- ✓ Улсын хилийн биометрийн шалгалтын мэдээллийн сан;
- ✓ Виз хүсэгчдийн мэдээллийн сан;
- ✓ Орогнол хүсэгчдийн мэдээллийн сан;

²² Сборник практических рекомендации ООН по ответственному использованию биометрических

данных и обмену ими в рамках борьбы с терроризмом, 2018.

²³ [UN Security Council Resolution 2482 \(2019\)](#), 12 December 2016

✓ Оршин суух зөвшөөрөл хүсэгчдийн өгөгдлийн сан;

Харин олон улсын түвшинд биометрийн дараах мэдээллийн сангууд ашиглагдаж байна. Үүнд:

✓ Хоёр талын хамтын ажиллагааны мэдээллийн сан;

✓ Олон талын хамтын ажиллагааны мэдээллийн сан;

✓ Бүс нутгийн мэдээллийн сан;

✓ Дүрвэгчдийн мэдээллийн сан;

✓ Интерполын биометрийн мэдээллийн сан;

- Хурууны хээний;

- Царайны;

- ДНХ²⁴;

Биометрийн мэдээлэл солилцох чиглэлээр олон улсын хамтын ажиллагаанд тавигдаж байгаа шаардлагуудыг хүснэгт-1-ээр харуулав.

Хүснэгт-1. Биометрийн мэдээлэл солилцоход тавигдах шаардлага

Эх сурвалж: Судалгааны явцад эмхэтгэсэн

Дэлхий дахинд аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр биометрийг өргөнөөр ашиглаж байна. Үүнтэй уялдан дэлхийн улс орнууд хилийн шалгалтад зорчигч болон паспортын ижижлсүүлэлт хийхэд биометрийг ашиглан туршилт явуулж, үйл ажиллагаандаа үе шаттайгаар нэвтрүүлсээр байна. Компьютерын

технологийн хөгжил нь объект болон төхөөрөмжид нэвтрэх, санхүүгийн гүйлгээг баталгаажуулах, нисэх буудлын аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэгтнийг эрэн сурвалжлах зэрэг олон чиглэлийн үйл ажиллагаанд биометрийг өргөнөөр ашиглах

²⁴ Дезоксирибонуклейны хүчил (ДНХ) нь мэдэгдэж буй бүх амьд организмуудын өсөлт хөгжилт, ажиллагаанд ашиглагддаг ба

генетикийн заавруудыг агуулсан нуклейны хүчил юм.

боломжийг олгож байна²⁵. Биометрийн системийн хамгийн гол давуу тал нь аюулгүй байдал, түргэн шуурхай, найдвартай ажиллагаа, тав тухтай, эдийн засгийн хэмнэлт байдаг²⁶.

Биометрийн системийн үндэс болсон хүний бие болон түүний аль нэг хэсгийг хэмжих санааг анх францын криминалист Альфонс Бертильон /1853-1914/ боловсруулсан. Тэрээр 1879 онд гэмт хэрэгтнүүдийн биеийн өндөр, толгойн хэмжээ, гарын болон гарын хуруу, хөлийн тавхайн урт, аман зураг, нүүрний зураг, содон шинж тэмдгийг агуулсан “Антропометр” нэртэй ижилсүүлэлтийг системийг санаачилсан бол түүнээс 10 жилийн дараа буюу 1889 онд английн судлаач Френсис Гальтон биометр (biometry) гэсэн ойлголтыг анх гаргаснаас хойш өнөөг хүртэл бие даасан шинжлэх ухаан болж тодорхой арга, технологиор баяжин ашиглагдаж байна²⁷.

Apple компани 2013 оны 09 дүгээр сарын 10-ны өдөр хурууны хээ уншигч Touch ID суурилуулсан iPhone 5s гар утсыг олон нийтэд танилцуулсан нь биометрийг энгийн хэрэглээнд өргөнөөр нэвтрүүлсэн анхны тохиолдол болсон юм. Үүнээс хойш 2017 оны байдлаар биометрийн хамгаалалттай 1,5 тэрбум ширхэг гар утас худалдаалагдсан нь энгийн хэрэглээ буюу хувийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлд түлхүү ашиглагдах үндэс болсон.

Биометрийн систем нь ажиллах зарчмаасаа хамааран хүний биеийн онцлог шинжид суурилсан хурууны хээ, нүдний солонгон бүрхүүл, нүдний торлог, венийн зураг, царай, гарын геометр, ДНХ, үйл хөдлөлийн шинжид суурилсан бичгийн хэлбэр, гарын үсгийн онцлог, зүрхний хэмнэл, дуу, хоолойны өнгө, дохио зангаа, компьютерын гар дээр ажиллах хурд болон онцлог, алхалт гэсэн үндсэн хоёр төрөлтэй байдаг.

Хүний амьдралын туршид өсөх, хөгшрөх, эсвэл өвчний улмаас биометрийн ижилсүүлэлтийн содон шинж алдагдах, хэмжээ өөрчлөгдөх, тодорхой болон ялгарах байдал алдагдах, гэмтэх, эсвэл алга болох боломжтой. Жишээ нь хүний хурууны хээ төлжиж тогтоод ямар нэгэн байдлаар гэмтээгүй тохиолдолд насан туршид өөрчлөгдөхгүй хадгалагддагаас гадна нас барсны дараа арьсыг хатаадаг дулаан хуурай орчинд тодорхой хугацаанд шинж чанараа хадгалж чадвартай байдаг. Хурууны хэмжээ амьдралын туршид өөрчлөгдөх боловч хурууны хээний дүрслэл хэвээр хадгалагддаг. Харин гадаад орчин, гэмтлийн нөлөөгөөр биометрийн шинж чанараа тодорхой хэмжээгээр алдаж байдаг. Ийм өөрчлөлтүүд нь биометрийн бусад шинжүүдэд ч хамааралтай байдаг. Иймд биометрийн программыг хөгжүүлэхдээ гарч болох дээр дурдсан

²⁵ <https://vc.ru/future/32006-hronologiya-kak-razvivalas-biometriya>

²⁶ https://gazintech.ru/aspk_sapsan.php
Автоматизированная система паспортного контроля «Сапсан»

²⁷ Биометрия от «А» до «Я» полное руководство биометрической идентификации и аутентификации

өөрчлөлтүүдийн онцлогийг нарийн тооцож оруулдаг.

Хүний биометрийн зарим шинжийг эзэмшигчид өөрт нь мэдэгдэлгүйгээр нууцаар цуглуулан хадгалж мэдээллийн сан үүсгэх боломжтой боловч гарын венийн зураг, нүдний торлогийн мэдээллийн санг нууцаар бүрдүүлэх боломжгүй. Дээр дурдсан биометрийн шинж тус бүр нь өөр өөрийн онцлогтой бөгөөд ямар зорилгоор хэрхэн ашиглах нь хэрэглэгчийн сонголтоос хамаарна. Спуфинг²⁸-ийг илрүүлэх, түүнээс сэргийлэх, халдлагын эрсдэлийг

багасгахын тулд программын, төхөөрөмжийн гэсэн хэд хэдэн технологийг ашиглаж болно.

Биометрийн ижилсүүлэлтийн явцад гарах алдаа нь биометрийн шинжээс бус харин түүнийг тооцоолон ижилсүүлж буй төхөөрөмжийн хүчин чадал, онцлогоос ихээхэн хамааралтай байдаг.

Физиологийн онцлогт суурилсан биометрийн шинжийн ижилсүүлэлтийн аргаас хамаарч системд алдаа гарах магадлалыг хүснэгт-2-оор дэлгэрэнгүй харуулав²⁹.

Хүснэгт-2. Системд алдаа гарах магадлал

№	Биометрийн ижилсүүлэлтийн арга	Алдаа гарах магадлал /хувь/	
		Мэдээллийн санд бүртгэгдээгүй этгээдийг хуурамчаар таних	Мэдээллийн санд бүртгэлтэй этгээдийг танихаас татгалзах
1	Хурууны хээ	0,001%	0,6%
2	2D царайг таних	0,1%	2,5%
3	3D царайг таних	0,0005%	0,1%
4	Нүдний солонгон бүрхүүл	0,00001%	0,016%
5	Нүдний торлог	0,0001%	0,4%
6	Венийн зураг	0,0008%	0,01%

Эх сурвалж: SecurityRussia.com

Үйл хөдлөлийн шинжид суурилсан биометрийн ижилсүүлэлтийн аргаас хамаарч системд алдаа гарах боломжийг хүснэгт-3-аар дэлгэрэнгүй харуулав³⁰.

Хүснэгт-3. Ижилсүүлэлтэд алдаа гарах боломж

№	Биометрийн ижилсүүлэлтийн арга	Алдаа гарах боломж
1	3D хурууны хээ уншигч	Боломжгүй
2	Хурууны хээний мультиспектраль уншигч	Боломжгүй
3	Хурууны хээ уншигч дуран	Боломжтой
4	Нүдний солонгон бүрхүүл	Боломжтой
5	2D царай таних	Боломжтой
6	3D царай таних	Боломжтой

²⁸ Спуфинг — биометрийн системд зөвшөөрөлгүйгээр нэвтрэхийн тулд хуулийн дагуу бүртгэгдсэн хэрэглэгчийн биометрийн өгөгдөхүүнийг хуурамчаар үйлдэн /латекс баг, зураг, хуурамч хурууны хээ болон дуу хоолойны бичлэг/ таниулах үйлдэл.

²⁹ Биометрия от «А» до «Я» полное руководство биометрической идентификации и аутентификации

³⁰ Биометрия от «А» до «Я» полное руководство биометрической идентификации и аутентификации

7	Венийн зураг	Боломжгүй
8	Нүдний торлог	Боломжгүй

Эх сурвалж: SecurityRussia.com

Биометрийн өгөгдөхүүний санг удирдах, зохицуулах, хамгаалах, нууцлалыг хадгалах, хүний эрхийг хангах бодлого баримтлах, сул талыг үнэлж эрсдэлийн үнэлгээ хийх асуудал чухлаар тавигдаж байна. Төр засгаас уг системийн ашиглалтаас үүдэн хүний эрхтэй холбогдон гарах асуудал, түүний үр дагаварт анхааралтай хандаж, уг системээр ижилсүүлэгдсэн хүмүүсийг хууль бус үйлдлийн хохирогч болохоос хамгаалах, олон улсын болон бүс нутгийн хүний эрхийн конвенцоор хүлээсэн үүргийн дагуу төлөвлөлт болон хэрэгжүүлэлтийн үе шатуудад шаардлагатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх баталгаа гаргаж өгөх ёстой.

Дэлхийн аялал жуулчлалын салбарын хөгжилтэй холбоотойгоор улс орнууд зорчигчдод түргэн шуурхай үйлчлэх, аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор биометрийн технологийг хилийн шалган нэвтрүүлэх боомт болон олон улсын нисэх буудлуудад зорчигчид шалган нэвтрүүлэх албаны ажилтнуудын тусламжгүйгээр өөрсдөө бие даан зорчигчийн болон хил нэвтрэх эрхийн баримт бичгийн шалгалтаар нэвтрэх боломж олгодог биометрийн системийг нэвтрүүлэх үндсэн нөхцөл болсон³¹.

Улс орнууд хилийн биометрийн шалгалтад ашиглах зорилгоор эзэмшигчийн зураг, ургийн овог, овог,

нэр, төрсөн он сар өдөр, паспортын дугаар, паспорт олгосон болон хүчинтэй хугацаа, хэрэглэгчийн талаарх бусад мэдээллийг агуулсан бичил чиптэй цахим паспортыг ашиглаж байна. Эдгээр мэдээллийг цахим паспорт эзэмшигч өөрөө унших, мэдэх боломжгүй байдаг.

Биометрийн паспортыг ашиглах санааг АНУ-д анх гаргасан бөгөөд 2001 оны 09 дүгээр сарын 11-ний өдөр болсон террорист халдлага нь биометрийн паспортыг ашиглах үйл явцыг эрчимжүүлснээр 2002 онд дэлхийн 188 орны төлөөлөгч нар Шинэ орлеаны хэлэлцээрт гарын үсэг зурж биометрийг паспортын болон визийн ижилсүүлэлтийн үндсэн технологи болохыг хүлээн зөвшөөрсөн.

Биометрийн паспортыг Пакистан 2004 онд, ОХУ, Туркменистан 2008 онд, Узбекистан, Казахстан 2009 онд, Молдав 2011 онд, Беларусь 2012 онд, Израйл 2013 онд, Монгол 2016, Беларусь 2020 онд тус тус нэвтрүүлсэн. 2020 оны байдлаар дэлхийд 1,2 тэрбум ширхэг цахим паспорт ашиглагдаж байна³².

Царайгаар таних биометрийн системийг 2018 онд АНУ-ын 14 олон улсын нисэх буудалд болон АНУ, Мексикийн хилийн автозамын боомтод, БНХАУ-ын Шанхайн олон улсын нисэх буудалд, 2020 онд БНХАУ-ын Бээжингийн, 2021 онд

³¹ <https://gazintech.ru>

³² Юрий Минаев, Василий Мамаев, “Итоги и перспективы развития биометрических технологий” 01/02/21

ОХУ-ын Домодедово, Шереметьево олон улсын нисэх буудлуудад албан ёсоор нэвтрүүлэн ашиглаж байна.

Хилийн шалгалтаар зорчигчид ижилсүүлэлт хийж улсын хилээр

нэвтрэх зөвшөөрөл олгохын тулд зорчигчтой холбоотой эрсдэлийн үнэлгээ хийж, нэмэлт шинжээр шалгалт явуулах дарааллыг хүснэгт-4-өөр харуулав.

Хүснэгт-4-Шалгалт явуулах дараалал

Шалгалтын дараалал	Зорчигчийг ижилсүүлэх	Зорчигчтой холбоотой эрсдэлийн үнэлгээ
Харьцуулах Лавлах мэдээллийн эх үүсвэр	Адилтгал /1:1/ Зорчих баримт бичиг	Ижилсүүлэлт /1:n/ ✓ Шалгах жагсаалт ✓ Шуурхай өгөгдөхүүн
Намтрын мэдээллийн харьцуулалтад үндэслэгдсэн	✓ Нэр ✓ Төрсөн он сар өдөр ✓ Хүйс ✓ Иргэншил	✓ Нэр ✓ Төрсөн он сар өдөр ✓ Хүйс ✓ Иргэншил
Биометрийн мэдээллийн харьцуулалтад үндэслэгдсэн	✓ Царайны хэлбэр ✓ Хурууны хээ ✓ Нүдний сологон бүрхүүл	✓ Царайны хэлбэр ✓ Хурууны хээ ✓ Нүдний сологон бүрхүүл ✓ Хоолой ✓ ДНХ
Харьцуулах нэмэлт шинжийн холбоо	✓ Газар ба хугацаа ✓ Иргэншил ✓ Зорчих баримт бичгийн шалгалт	✓ Газар ба хугацаа ✓ Интерполын хаягдсан болон хулгайлагдсан зорчих баримт бичгийн мэдээллийн сан ✓ Өнгөрсөн үйл явдал ✓ Зэрэгцээ шинжүүд

Эх сурвалж: ICAO TRIP Guide on Border Management, Montreal (2018)

Монгол Улс хилийн хяналтыг сайжруулах хэрэгцээ, шаардлагын хүрээнд нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенц, дотоодын хууль тогтоомжид заасан үндэслэл, шаардлагын хүрээнд “Зорчигчийн урьдчилсан мэдээллийн болон зорчигчийн нэрийн бүртгэлийн дэвшилтэд систем”-ийг зайлшгүй нэвтрүүлэх хэрэгцээ, шаардлагатай байна гэж олон улсын байгууллагуудын зүгээс холбогдох дүгнэлт, зөвлөмжүүдийг өгсөөр ирсэн бөгөөд энэхүү үндэсний чадамжийг сайжруулсны дараа олон улсын гэрээ, конвенци, дотоодын эрх зүйн баримт

бичгүүдэд заасан хүлээсэн үүргээ биелүүлэх боломжтой болох юм.

Олон улсад үүсэж буй терроризм, үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн нөхцөл байдалтай холбогдуулан хилийн хяналт, шалгалтыг сайжруулах үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх, төрийн байгууллага хоорондын мэдээлэл солилцооны шуурхай байдлыг сайжруулах зорилгоор “Зорчигчийн урьдчилсан мэдээллийн болон зорчигчийн нэрийн бүртгэлийн дэвшилтэд систем”-ийг буюу

API/PNR³³-ийг нэвтрүүлэх зайлшгүй шаардлага үүссэн гэж холбогдох байгууллагаас үнэлгээ хийсэн бөгөөд доорх төрлийн аюул занал, эрсдэлтэй дотооддоо болон олон улсад тэмцэх чадавх нэмэгдэнэ гэж үзсэн байна³⁴. Үүнд:

- ✓ Хар тамхи, мансууруулах бодис, галт зэвсгийн хууль бус худалдаа;
- ✓ Терроризмын аюул заналхийлэл, мөнгө угаах болон терроризм санхүүжүүлэх гэмт хэрэг;
- ✓ Халдварт өвчин, цар тахал;
- ✓ Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг;
- ✓ Хууль бус цагаачлал, хөдөлмөр эрхлэлт.

“Зорчигчийн урьдчилсан мэдээллийн болон зорчигчийн нэрийн бүртгэлийн дэвшилтэд систем”-ийг нэвтрүүлж хилийн хяналтыг сайжруулах чиглэлээр Монгол Улсын ЗГХЭГ-ын даргын 2018 оны 3 дугаар сарын 01-ний өдрийн 62 дугаартай “Ажлын хэсэг байгуулах тухай” тушаал, “Хилийн хяналт, шалгалтыг сайжруулах талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” Монгол Улсын Засгийн газрын 2018 оны 10 дугаар сарын 17-ны өдрийн 306 дугаар тогтоол, “Хилийн хяналт, шалгалтыг сайжруулж, олон улсын зорчигч шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагааг хялбаршуулах тухай” Үндэсний Аюулгүй Байдлын Зөвлөлийн зөвлөмжүүд тус тус гарч, НҮБ-ын хөтөлбөрт хамрагдах хүсэлтийг 2019 онд гаргасан.

НҮБ-ын Зорчигчийн урьдчилсан мэдээллийн систем “GoTravel” системийг бусад төрлийн системүүдээс:

✓ Зорчигчийн нэгдсэн мэдээллийн систем нь бусад энгийн зорчигчийн нэгдсэн мэдээллийн программын үүргийг гүйцэтгэхээс гадна нэмэлт олон боломжуудтай;

✓ Гадаад террорист дайчид болон террорист этгээдүүдийн хань харилцаа тэдгээрийн хянах боломжийг бүрдүүлж ирээдүйд олон улсын түвшинд учирч болзошгүй аюул заналаас урьдчилан сэргийлэх боломжийг хангах;

✓ Террорист этгээд рүү чиглэх бус үндэстэн дамнасан гэмт хэргийн бүлэглэл, гэмт этгээдүүд, хүний наймаа, хар тамхи, мөнгө угаах зэрэг олон улсад тулгамдаад буй гэмт хэргүүдтэй тэмцэхэд ашиглах боломжтой;

✓ Интерполын сан, олон улсын террорист этгээдүүдтэй холбоотой сангуудтай шууд холбогддог;

✓ Нутагшуулсан улс орнууд нь зорчигчийн мэдээллийн системд сэжигтэй этгээдийн талаар автоматаар хайлт хийдэг бөгөөд энэхүү хайлт хийдэг мэдээллийн баазыг олон улсын мэдээллийн нэгдсэн сангууд болох НҮБ, Интерпол болон НҮБ-ын гишүүн орнуудаас гадна дотоодын гэмт хэргийн болон иргэний бүртгэлийн

³³ Advanced Passenger Information/Passenger Name Record

³⁴<https://www.un.org/cttravel/ru/content/pez-yume-programmy>

системийн тусламжтайгаар баяжилт хийгддэг давуу талтай юм³⁵.

Дүгнэлт

Дэлхий дахинд терроризм, олон улсын чанартай үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг гарах боломж өндөр, үйл ажиллагаа идэвхжих хандлагатай байгаа ба манай улсын хувьд тодорхой эрсдэл байгааг олон байгууллагуудаас анхааруулсаар байна.

НҮБ-аас хэрэгжүүлж байгаа олон улсын терроризмын болон үндэстэн дамнасан гэмт хэргийн аюул заналыг бууруулах зорилготой тусгай хөтөлбөрт Монгол Улс нэгдэн орж гишүүн орон болсон.

Дэлхийн улс орнууд хүний эрх чөлөөг хүндэтгэх зарчимд тулгуурлан тодорхой бүлэг хүмүүс, тэр дундаа террористууд, онц ноцтой гэмт этгээдүүдийг ижилсүүлж, бусдын мэдээллийг ашиглах оролдлогыг илрүүлэх зорилгоор биометрийн системийг нэвтрүүлж ашиглах шаардлага бий болсон. Биометрийн систем нь тодорхой онцлогтой бөгөөд үйл ажиллагааны үр дүн нь ижилсүүлэлт хийхэд шаардлагатай мэдээллийн сангуудыг тодорхой

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992
2. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010
3. Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал. УБ., 2011

зорилгоор үндэсний болон олон улсын түвшинд нэгтгэн ашиглах, мэдээлэл дамжуулах, солилцох чадамжийг сайжруулах чиглэлээр олон улсын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхээс хамаарч байна.

Монгол Улс хилийн хяналтыг сайжруулах хэрэгцээ, шаардлагын хүрээнд нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенц, дотоодын хууль тогтоомжид заасан үндэслэл, шаардлагын хүрээнд “Зорчигчийн урьдчилсан мэдээллийн болон зорчигчийн нэрийн бүртгэлийн дэвшилтэд систем”-ийг нэвтрүүлэх ажлыг зохион байгуулж байна.

Биометрийн системийн ажиллагаанд доголдол үүсэх, төрөл бүрийн санаатай халдлагад өртөх магадлалтай тул төр засгаас бодитоор оршин байгаа болон үүсэж болзошгүй эрсдэлийн үнэлгээг системийн үйл ажиллагааны бүх үе шатуудад тогтмол хийж, олон улсын чанарын болон техникийн стандартыг ханган магадлагдсанаар олон улсын хамтрагчдын итгэлийг хүлээх, мэдээлэл солилцох сонирхлыг татсанаар мэдээлэл солилцох чадамжаа нэмэгдүүлэх боломжтой болох юм.

4. Монгол Улсын хилийн тухай хууль. УБ., 2016

5. “Үй олноор хөнөөх зэвсэг дэлгэрүүлэх болон терроризмтой тэмцэх тухай хууль. УБ., 2019

6. Монгол Улсын ЗГХЭГ-ын даргын 62 дугаар тушаал. УБ., 2018

7. Монгол Улсын Засгийн газрын 306 дугаар тогтоол. УБ., 2018

³⁵ <http://nctc.gov.mn/m/17/news/185> “Монгол улсын хилийн хяналтыг сайжруулах ажлын хүрээнд хийгдэж буй нүб-ын “зорчигчийн урьдчилсан мэдээллийн дэвшилтэд систем”-ийг

/gotravel/ нэвтрүүлэх урьдчилсан цогц үнэлгээг нэгдсэн үндэсний байгууллагатай хамтран зохион байгуулав”. 2021.06.14.

8. UN Security Council Resolution 2178 (2014), 24 September 2014

9. UN Security Council Resolution 2396 (2017), 21 December 2017

10. UN Security Council Resolution 2482 (2019), 19 July 2019

11. Юрий Минаев, Василий Мамаев, “Итоги и перспективы развития биометрических технологий”. М., 2021г

12. Автоматизированная система паспортного контроля «Сапсан»

13. Сборник практических рекомендации ООН по ответственному использованию биометрических данных и обмену ими в рамках борьбы с терроризмом, 2018г.

14. Биометрия от «А» до «Я» полное руководство биометрической идентификации и аутентификации. 2019г.

15. <https://sapsan.gazintech.ru/>

16. <https://vc.ru/future/32006-hronologiya-kak-razvivalas-biometriya>

17. https://gazintech.ru/aspk_sapsan.php

ЭХ ОРОНЧ МОНГОЛ-ҮНДЭСНИЙ ҮЗЭЛ

Д.ГЭРЭЛТУЯА

Дотоод хэргийн Их сургуулийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, ахмад

Товч агуулга: Өнөөдөр дэлхийн улс орнууд өөрсдийн үндэсний үзэл, эх оронч хандлагыг шинэ түвшинд хөгжүүлж, даяаршлын нөлөөнд үндэсний аюулгүй байдлаа хамгаалахад онцгой анхаарч байна. Үүний нэгэн адил Монголчуудын түүхэнд эх оронч үзэл, үндэсний ухамсар онцгой байр суурь эзэлж ирсэн. Монгол үндэстэн олон зууны турш эх орноо хамгаалж, тусгаар тогтнолоо хадгалахыг эрхэмлэж ирсэн бөгөөд энэ нь өнөөгийн Монгол Улсын оршин тогтнох үндэс суурь болж байна. Эх оронч үзэл нь улс орны тусгаар тогтнол, хөгжил, үндэсний эв нэгдлийг бататгах чухал хүчин зүйл билээ. Энэхүү илтгэлд Монгол Улсын эх оронч үзлийн түүхэн уламжлал, өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлохын тулд баримт мэдээлэлд суурилсан судалгааны арга зүйг ашиглаж, олон улсын туршлагыг харьцуулан дүн шинжилгээ хийж, шинэлэг бодлогын шийдлийг тодорхойлохыг зорилоо.

Даяаршиж буй дэлхийн дахины шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлийг даган бий болсон мэдээллийн хяналтгүй урсгалын нөлөөллөөр манай улсын иргэд, хүүхэд залуучуудын сэтгэлгээнд улс орныхоо тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, улс төр, эдийн засаг, нийгмийн аюулгүй байдлыг хамгаалах, эх орныхоо хөгжил ирээдүйн сайн сайхны төлөө тэмцэх эх оронч сэтгэлгээ, уламжлалт түүх, соёлоороо бахархах, тээн хөгжүүлэх, үндэсний ухамсар буурч, хувийн ашиг сонирхол давамгайлах хандлага бий болж байгааг эрдэмтэн судлаачид олон олон судалгааны бүтээлээр харуулж байна. Энэ нь улс, эх орны хөгжлийг удаашруулах үндсэн нөхцөл болох бөгөөд Монгол Улсын батлан хамгаалах үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байна.

Түлхүүр үг: Эх оронч үзэл, Үндэсний үзэл, Үндэсний үнэт зүйл.

Судалгааны арга зүй. Энэхүү судалгаанд дараах арга зүйг ашиглав:

1. *Баримт бичгийн шинжилгээ (Document Analysis)* – Монгол Улсын хууль эрх зүйн баримт бичиг, түүхэн эх сурвалж, төрийн бодлого, судалгааны өгүүллийг судалж эх оронч үзлийн хөгжлийн хандлагыг тодорхойлохыг зорьсон.

2. *Статистик анализ (Statistical Analysis)* – Монгол Улсын эх оронч үзэлтэй холбоотой боловсрол, эдийн засаг, нийгмийн үзүүлэлтүүдийг шинжилсэн.

3. *Олон улсын харьцуулсан судалгаа (Comparative Study)* – Бусад улс орны эх оронч бодлого, стратеги, түүний үр дүнг харьцуулсан.

4. *SWOT шинжилгээ* -Эх оронч үзлийн өнөөгийн нөхцөл байдал.

5. *Түүхэн судалгаа* – Монголчуудын эх оронч үзэл хэрхэн төлөвшсөн талаар түүхэн эх сурвалжуудад тулгуурлан судалсан.

6. *PESTLE шинжилгээ* – Улс төр, эдийн засаг, нийгэм, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны хүчин зүйлсийн нөлөөллийг судалсан.

УДИРТГАЛ

Эх оронч үзэл нь тухайн хүн улс орноо хайрлах, түүний тусгаар тогтнол, хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулахыг эрхэмлэх үзэл санаа, үнэт зүйлсийн нэгдэл бөгөөд энэ нь иргэний үүрэг хариуцлага, төр улсаа хамгаалах, улс орны сайн сайхны төлөө үйл ажиллагаа явуулах хүсэл эрмэлзлээр илэрдэг.

Энэ нь зөвхөн дайн байлдаан, газар нутгаа хамгаалахад хязгаарлагдахгүй, орчин үед эх оронч үзэл нь улс орныхоо хөгжилд хувь нэмэр оруулах, үндэсний соёлоо хадгалах, нийгэмдээ идэвхтэй оролцох, шударга ёсыг эрхэмлэх зэрэг өргөн хүрээтэй ойлголт болсон байна.

Түүхийн туршид монголчууд эх оронч сэтгэлгээгээр дамжуулан улс орноо хамгаалж, өнөөдрийг хүртэл оршин тогтнож ирсэн. Орчин үед эх оронч үзлийг зөвхөн газар нутгийн хамгаалалт гэж ойлгох бус, боловсрол, эдийн засаг, соёлын хөгжлийг дэмжих үйлдлээр илэрхийлэх шаардлагатай.

Эх оронч Монгол-Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх, бүрэн бүтэн байдлыг хангах үйл ажиллагааны гол цөм нь хүн бөгөөд түүнээс аюулгүй байдлын асуудалд хандаж буй итгэл үнэмшил нь нийгмийн ёс суртахуун, эрхэмлэх үнэт зүйл бүхий эх оронч үндэсний үзэлтэй шууд холбоотой асуудал юм³⁶.

Монгол Улсын “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого”, “Алсын хараа 2050” хөгжлийн хөтөлбөр, “Хүүхэд залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөр”

зэрэг олон хууль тогтоомжууд зэрэг бодлогын баримт бичгүүд үндэсний аюулгүй байдал нь эх оронч үндэсний үзэл бүхий иргэдийн үүрэг оролцоонд суурилах, улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдмэл тогтолцоо бүрдүүлэх, улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангахад иргэд, байгууллагын оролцоог тодорхойлох хүүхэд залуучуудад эх оронч үндэсний үзэл төлөвшүүлэхээр заасан ч байгууллага, иргэдийн эрх, үүргийг тодорхойлсон хэм хэмжээ бага байна.

НЭГ. “ЭХ ОРОНЧ ҮНДЭСНИЙ ҮЗЭЛ”-ИЙН АГУУЛГА, ТОДОРХОЙЛОЛТЫН ТАЛААР

Эх оронч үндэсний үзэл гэсэн дөрвөн үг нь нийлмэл хэлбэрээр нэг санааг илэрхийлж байгаа мэт боловч Монгол хэлний тайлбар толийг үндэслэж задлан шинжилбэл бие даасан бөгөөд ялгамжтай дараах ойлголтуудыг илэрхийлсэн байна. Энэ нь:

1. “Эх оронч” гэсэн утга нь “...төрсөн газар, орон нутаг, улс,... эх орноо хайрлах сэтгэл-эх орноо гэх бодол сэтгэлтэй хүн...”³⁷

2. “Үндэсний үзэл” нь “...Гарал угсаа, уг, овог үндэс...” болон “...ямар нэг юмны тухай хатуу баримталсан санал бодол...”³⁸ гэсэн агуулгуудаас харагдах бөгөөд бие даасан дээрх 2 агуулгыг утга санааны нийлэмжээр нэгтгэн авч үзвэл эх оронч үзэл нь “улс эх орон, угсаа гарал, овог үндсээ гуйвалтгүй хайрлах санал бодол” гэсэн санааг илэрхийлжээ.

Үндэсний үзэл гэдэг нь эх орон, эцэг, эх, уламжлал, соёл, түүхээрээ бахархах, хайрлан хамгаалах эерэг

³⁶ Лувсанравдан.Б, “Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад үндэсний эх оронч үзлийн нөлөөл” хил судлалын докторын зэрэг горилсон диссертаци. 2025

³⁷ <https://mongoltoli.mn/>

³⁸ Чанышев А.Н. Курс лекции по древней философии. -М.,1981. С.351

сэтгэл, санаа бөгөөд эерэг сэтгэлээрээ нийгэмдээ идэвхтэй, зөв хандаж аз жаргалтай амьдрах агуулгыг илэрхийлдэг. Үндэсний үзлээс үүдэн эх оронч үндэсний ухамсар, мэдрэмж буюу эх орноороо бахархах, хайрлан хамгаалах, эх дэлхий, уул ус, хүн төрөлхтнийг хүндэтгэх зэрэг хүний сайхан чанарууд бий болно гэж үздэг байна. Эх оронч үндэсний ухамсар бол тухайн ард түмэн эртнээс тусгаар үндэстэн байлгаж ирсэн онцлог чанаруудаа хойч үедээ ямар ч үнээр хамаагүй өвлүүлэн үлдээх зориг юм. Эх оронч үндэсний мэдрэмж нь гүнзгий сэтгэж алсын хараатай эх оронч шийдвэр гаргах хүчин зүйл болдог.

Эрдэмтэн судлаачдын судалгааны бүтээлд дурдагдсан эх оронч үндэсний үзлийн талаарх дүгнэлт, тодорхойлолтуудаас үзвэл олон улсын хэмжээнд үзэл санааны дараах хоёр чиглэлийг баримталж байна. Үүнд:

1. Эх оронч үзэл-эх орны эрх ашигт үйлчлэхэд чиглэгдсэн үйл ажиллагааны дэг журмыг хүндэтгэх хариуцлага, эх орны эрх ашгийг өөрийн эрх ашиг, хүслээс дээр тавих бодол санаа, сэтгэлгээ, үйл ажиллагаа;

2. Үндэсний үзэл-үндэсний соёл, түүх, урлагаар бахархах, хайрлан хамгаалах, тээн хөгжүүлэгч байх бодол санаа, сэтгэлгээ, үйл ажиллагаа тус тус хамаарна.

Эх оронч үзлийн талаарх судалгаа, гадаадын болон монголын эрдэмтдийн дүгнэлтүүд, дээр дурдсан эх оронч сэтгэлгээ, ухамсар, хүмүүжил, бахархал зэрэг ойлголтуудыг нэгтгэн авч үзсэнээр “Эх оронч үндэсний үзлийг улс эх орны эрх ашигт үйлчлэхэд чиглэгдсэн дэг журмыг хүндэтгэн сахих, эх орны эрх ашгийг явцуу эрх ашгаас ямагт дээгүүрт тавих хариуцлага, үндэсний үнэт зүйлсийг бахархан дээдлэн

өвлүүлэх сөрөн тэсвэрлэх чадавх, үйл ажиллагаа бүхий ёс суртахууны мэдрэмж юм” доктор Б.Лувсанравдан “Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад үндэсний эх оронч үзлийн нөлөөл” сэдэвт Хил судлалын докторын зэрэг горилсон диссертатцдаа судлаачийн зүгээс харьцуулан тодорхойлсон байна.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2010 оны 7 дугаар сарын 15-ны өдөр шинэчлэгдэн батлагдсан “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын “Эх оронч үндэсний үзлийг дээдлэх” гэсэн 1.2.1 дүгээр зүйлд “...Монгол Улсын иргэн бүрийн үндэсний үнэт зүйлээрээ бахархагч, тэдгээрийг хайрлан хамгаалагч, тээн хөгжүүлэгч байх эх оронч үндэсний үзэл, улс, үндэснийхээ ирээдүйн сайн сайхны төлөө хувь нэмрээ оруулахыг эрмэлзсэн идэвхтэй үйл ажиллагаа нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагааны эх үндэс болно...” гэж заасан нь манай улс эх оронч үндэсний үзлийн талаарх дээрх хоёр чиглэлийг өөрийн онцлогт тулгуурлан нэгтгэн авч үзэж эх оронч үндэсний үзэл нь иргэн бүрийн амьдрал, үйл ажиллагааны зарчим болохыг илэрхийлсэн байна.

“Эх оронч үндэсний үзлийн түүхэн уламжлал” нь: Монгол Улсын тусгаар тогтнол, түүхэн хөгжлийн ололт амжилт, ХАБ-ын асуудал нь тухайн үеийн төрийн бодлого, үйл ажиллагаа, ард түмний эх оронч үндэсний үзэлд суурилж байсан нь Хүннү гүрний эзэн хаан Модун Шанью “...газар бол улсын үндэс...” хэмээн тунхаглаж эх орон газар нутгийн үнэ цэнэ, түүнийг хайрлан хамгаалах үзлийг хойч үедээ өвлүүлсэн, эзэн Чингис хаан “...Алд бие минь алжааваас алжаатугай Ахуй төр минь бүү алдартугай...” гэж эх орондоо эзэн сууж төр улсаа төвхнүүлж хөгжүүлэх үзлийг монголчуудад уламжлан

үлдээсэн, түүнээс хойших монгол угсааны улсуудын эх орон, газар нутгийн төлөөх тэмцэл, хэдэн зуун жил харийн эзэрхийллийн эсрэг тэмцсэн үндэсний тусгаар тогтнолын хувьсгал, 1921 оны ардын ардчилсан хувьсгал, 1924 онд Монгол Улсаа тунхаглаж, анхны үндсэн хуулиа баталсан, 1939 оны халх голын байлдааны ялалт, коммунист ёс суртахуун, социалист эх оронч үзэлд суурилсан их бүтээн байгуулалт, 1990-ээд оны ардчилсан хувьсгал, нийгэм эдийн засгийн эрс шинэчлэл зэрэг түүхэн үйл явдлууд нь монголчуудын эх оронч үндэсний үзлийн онцлог, уламжлал, залгамж чанар, ач холбогдлыг илэрхийлж байна.

“Эх оронч үндэсний үзлийг төлөвшүүлж буй гадаад орнуудын туршлага, сургамж” нь: Бидний хөрш Оросын Холбооны Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс болон Бүгд Найрамдах Беларусь Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Япон Улсын эх оронч үзлийн онцлог, түүнийг төлөвшүүлэхээр хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, туршлагыг судалсан³⁹.

Дэлхийн улс, үндэстнүүдэд эх оронч үндэсний үзэл нь өөрийн түүх, уламжлал, онцлогоос хамааран уламжлагдан ирсэн бөгөөд эх орны төлөө амиа зориулах нь эх оронч үзлийн үндсэн шалгуур гэсэн цэрэг эх оронч уламжлалт ойлголтоос гадна нийгмийн ёс суртахуун, дэг журмыг сахин биелүүлэх, улс эх орны хөгжлийн төлөө хувь нэмрээ оруулах хариуцлагатай байх, түүх уламжлал, соёлоо дээдлэх гэсэн зарчим бүхий чиг хандлага давамгайлах болсон нь харагдаж байна. Гадаад орнууд эх оронч үзлийг тусгаар тогтнол, хилийн аюулгүй байдлыг хангах зарчим гэж үзэж байгаа төдийгүй улс эх орныхоо

хөгжлийн түлхүүр болгон тодорхойлж иргэдээ бага балчраас нь түүх, уламжлал, соёлоо дээдэлдэг, үнэт зүйлсээрээ бахархдаг, ёс суртахуунаар төлөвшүүлж эх оронч иргэн төвтэй эдийн засгийн хөгжил бүхий нийгмийн тогтолцоог бий болгох хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэхэд анхаарлаа хандуулан үр дүнд хүрч байгаа бөгөөд энэ нь манай улсын хувьд эх оронч үндэсний үзэл төлөвшүүлэхэд харгалзан үзэх туршлага болохоор байна.

ХОЁР. ЭХ ОРОНЧ ҮЗЭЛ, ҮНДЭСНИЙ ҮЗЛИЙН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Эх оронч үзэл гэдэг нь: тухайн хүн улс орноо хайрлах, түүний тусгаар тогтнол, хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулахыг эрхэмлэх үзэл санаа, үнэт зүйлсийн нэгдэл юм. Энэ нь иргэний үүрэг хариуцлага, төр улсаа хамгаалах, улс орны сайн сайхны төлөө үйл ажиллагаа явуулах хүсэл эрмэлзлээр илэрдэг байна.

Зөвхөн дайн байлдаан, газар нутгаа хамгаалахад хязгаарлагдахгүй бөгөөд орчин үед эх оронч үзэл нь улс орныхоо хөгжилд хувь нэмэр оруулах, үндэсний соёлоо хадгалах, нийгэмдээ идэвхтэй оролцох, шударга ёсыг эрхэмлэх зэрэг өргөн хүрээтэй ойлголт болсон байна.

Түүхийн туршид монголчууд эх оронч сэтгэлгээгээр дамжуулан улс орноо хамгаалж, өнөөдрийг хүртэл оршин тогтнож бөгөөд эх оронч үзэл бол Монгол Улсын тусгаар тогтнол, хөгжлийн баталгаа юм.

Орчин үед эх оронч үзлийг зөвхөн газар нутгийн хамгаалалт гэж ойлгох бус, боловсрол, эдийн засаг, соёлын хөгжлийг дэмжих үйлдлээр илэрхийлэх шаардлагатай.

³⁹ Лувсанравдан.Б., “Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний

үзлийн нөлөөлөл”. Хил судлалын ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл. 2022.

Эх оронч үзлийн гол шинж чанарууд нь:

Эх орноо хайрлах сэтгэл (өрсөн нутаг, ард түмнээ хайрлаж, улс орныхоо сайн сайхны төлөө бодит үйлдэл хийх хандлага), тусгаар тогтнолоо хамгаалах (улс орны бие даасан байдал, эрх чөлөө, аюулгүй байдлыг сахин хамгаалах ухамсар), нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах (улс орныхоо хөгжлийн төлөө өөрийн мэдлэг, чадварыг зориулж ажиллах, эх орныхоо ирээдүйг сайжруулах), үндэсний үнэт зүйлсээ дээдлэх (Монголын түүх, соёл, хэл бичиг, зан заншлаа хамгаалах, сурталчлах), нийгмийн эв нэгдлийг эрхэмлэх (улс орон, ард түмнийхээ эв нэгдлийг хангаж, олон нийтийн хөгжилд идэвхтэй оролцох), шударга ёс, ардчиллыг дэмжих (үндэсний эрх ашиг, шударга ёсны төлөө тэмцэх, хууль дээдлэх) зэрэг орно.

Эх оронч үзлийн төрөл нь: Үндэсний эх оронч үзэл (улс үндэстний онцлог, өв соёл, түүхийг хамгаалах, монгол хэл, бичгээ дээдлэх), иргэний эх оронч үзэл (улс төр, нийгмийн идэвхтэй оролцоогоор эх орондоо хувь нэмэр оруулах), эдийн засгийн эх оронч үзэл (үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжих, эх орондоо хөрөнгө оруулалт хийх, дотоодын бүтээгдэхүүнийг сонгох), соёлын эх оронч үзэл (Монгол

уламжлал, зан заншил, өв соёлоо хадгалж хамгаалах, залуу үедээ өвлүүлэн үлдээх), шинжлэх ухаан, боловсролын эх оронч үзэл (мэдлэг боловсролоо эх орныхоо хөгжилд зориулах, эх орныхоо нэр хүндийг дэлхийд өргөх).

Эх оронч үзлийн ач холбогдол нь: улс орны бие даасан байдлыг хамгаална, нийгмийн эв нэгдлийг бэхжүүлнэ, эдийн засгийн бие даасан байдлыг хангана, үндэсний соёл, хэл, зан заншлыг хадгална, Монгол Улсын ирээдүйн хөгжилд хувь нэмэр оруулна.

Эх оронч үзлийг үл хайхарснаас үүсэх үр дагавар нь: Эх оронч үзлийг үл хайхарч, үндэсний ухамсар сулрах нь улс орны хөгжил, нийгмийн тогтвортой байдал, ирээдүйд олон сөрөг үр дагавар авчирч болзошгүй. Үүнд:

- 1. Улс орны тусгаар тогтнолд аюул учрах;
- 2. Эдийн засгийн хараат байдал нэмэгдэх;
- 3. Монгол хэл, соёл, уламжлал алдагдах;
- 4. Нийгмийн уялдаа холбоо суларч, хуваагдал үүсэх;
- 5. Залуусын эх оронч ухамсар буурах зэрэг болно.

Эх оронч үзлийн өнөөгийн нөхцөл байдал (SWOT шинжилгээ)

1. Давуу талууд (Strengths) - Монголчуудын үндэсний эв нэгдэл, түүхэн уламжлалтай эх оронч үзэл - Тусгаар тогтносон, ардчилсан тогтолцоотой улс - Байгалийн баялаг, стратегийн чухал байршил - Үндэсний соёл, хэл, зан заншлаа хадгалж буй байдал	2. Сул талууд (Weaknesses) - Үндэсний ухамсар, эх оронч үзлийн төлөвшил харьцангуй сул - Боловсролын тогтолцоонд эх оронч үзлийг төлөвшүүлэх бодлого дутмаг - Гадаадын соёлын нөлөө нэмэгдэж, үндэсний үнэт зүйлсийн алдагдал
--	--

	Эдийн засгийн хараат байдал, үндэсний үйлдвэрлэлийн сул хөгжил
3. Боломжууд (Opportunities) - Олон улсын эх оронч үзэл, үндэсний аюулгүй байдлын туршлагыг нэвтрүүлэх - Дижитал шилжилт, инновацын тусламжтайгаар үндэсний үзлийг түгээх - Үндэсний соёл, түүхийг сурталчлах олон улсын боломжууд - Боловсролын шинэчлэлээр эх оронч үзлийг хөгжүүлэх	4. Аюул занал (Threats) - Даяаршлын сөрөг нөлөө, үндэсний үнэт зүйлсийн бүдгэрэлт - Эдийн засгийн хэт хараат байдал, гадаадын нөлөө - Хоёр хөршийн геополитикийн дарамт - Олон нийтийн идэвхгүй байдал, эх оронч ухамсрын бууралт

PESTLE шинжилгээ

PESTLE шинжилгээний аргачлалаар Монгол Улсын эх оронч үзэлд нөлөөлөх улс төр, эдийн засаг, нийгэм, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны хүчин зүйлсийг шинжилж, шийдвэрлэх боломжит арга замуудыг тодорхойллоо. Үүнд:

Шинжилгээний Хүрээ	Нөлөөлөх хүчин зүйлс	Шийдвэрлэх боломжтой арга замууд
Технологи (Technological)	Дижитал технологи эх оронч боловсролд чухал үүрэг гүйцэтгэж чадах боловч ашиглалт бага	Эх оронч боловсролыг дижитал платформуор дамжуулан хөгжүүлэх
Хууль эрх зүй (Legal)	Хууль эрх зүйн орчинд үндэсний эрх ашгийг хамгаалах бодлого тодорхой бус	Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах хууль, эрх зүйн шинэчлэл хийх
Байгаль орчин (Environmental)	Байгалийн баялгаа зүй зохистой ашиглах нь эх оронч үзлийн нэг хэсэг болох ёстой	Байгаль орчныг хамгаалах бодлогоор үндэсний хариуцлагыг нэмэгдүүлэх

Статистик анализ. Эх оронч үзлийг батжуулах өнөөгийн нөхцөл байдлын судалгаа

Хүчин зүйл	Одоогийн байдал	Сайжруулах боломжууд
Боловсрол	Эх оронч хүмүүжил бага анхаарагдсан, сургалтын хөтөлбөрт хангалттай тусгагдаагүй	Боловсролын шинэчлэл, эх оронч хүмүүжлийг хөтөлбөрт нэвтрүүлэх
Эдийн засаг	Гадаадын эдийн засгийн хараат байдал өндөр, үндэсний үйлдвэрлэл сул	Дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих, үндэсний эдийн засгийг бэхжүүлэх
Нийгмийн үнэт зүйлс	Даяаршлын нөлөө их, үндэсний үнэт зүйлс суларч буй хандлагатай	Үндэсний үнэт зүйлсийг сэргээх соёлын бодлого хэрэгжүүлэх

Өнөөгийн Монголын эх оронч үзлийн судалгаа

Насны бүлэг	Эх оронч байдлыг чухал гэж үзэх (%)	Үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжих хандлага (%)	Монгол хэл, соёлыг хадгалах сонирхол (%)
18-25	78	65	80
26-35	85	72	88
36-45	90	78	91
46-60	87	81	90
61+	92	85	94

Үндэсний үзэл гэдэг нь: тухайн үндэстний өв уламжлал, хэл, соёл, зан заншил, тусгаар тогтнол, улс төрийн бие даасан байдлыг дээдлэх үзэл санаа юм. Энэ нь нэг үндэстэн өөрийн онцлог, эрх ашиг, соёлыг хамгаалж, хөгжүүлэхийг зорьсон үзэл суртал бөгөөд улс орны аюулгүй байдал, эв нэгдлийг баталгаажуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Монголчуудын хувьд үндэсний үзэл нь олон зуун жилийн турш улс орны тусгаар тогтнол, соёлын өвийг хамгаалах чухал хүчин зүйл болсоор ирсэн.

Орчин үед үндэсний үзлийг боловсрол, соёлын бодлого, эдийн засгийн бие даасан байдал, олон нийтийн ухамсрын хөгжлөөр дамжуулан бэхжүүлэх нь Монгол Улсын хөгжил, оршин тогтнох чухал үндэс суурь юм.

Үндэсний үзэл нь дараах гол зарчимд тулгуурлана. Үүнд:

- 1. Үндэсний тусгаар тогтнол;
- 2. Соёл, хэлний дархлаа;
- 3. Эдийн засгийн хараат бус байдал;
- 4. Нийгмийн эв нэгдэл.

Монголын үндэсний үзлийн онцлог нь: Монгол үндэсний үзэл нь олон мянган жилийн түүхэнд

тулгуурласан бөгөөд дараах онцлогтой. Үүнд:

- 1. Нүүдэлчдийн соёл иргэншилд суурилсан үзэл;
- 2. Тусгаар тогтнолын төлөө тэмцэл;
- 3. Буддын шашны нөлөө;
- 4. Даяаршлын үед үндэсний үзэл

Үндэсний үзлийн гол шинж чанарууд нь:

- 1. Үндэсний соёл, хэлээ хамгаалах
- 2. Үндэстний эв нэгдэл
- 3. Тусгаар тогтнол, бие даасан байдал
- 4. Өөрийн улсын эрх ашгийг нэгдүгээрт тавих
- 5. Үндэсний бахархал
- 6. Эдийн засгийн үндэсний бодлого

Үндэсний үзлийн төрөл нь:

- 1. Соёлын үндэсний үзэл;
- 2. Улс төрийн үндэсний үзэл;
- 3. Эдийн засгийн үндэсний үзэл;
- 4. Шашны үндэсний үзэл;
- 5. Даяаршлын эсрэг үндэсний үзэл.

Монголын үндэсний үзлийн онцлог нь: Монголын үндэсний үзэл нь

хэд хэдэн чухал онцлог шинжтэй бөгөөд түүхэн хөгжлийн явцад олон давхарга нэмэгдсэн.

1. Нүүдэлчин соёлд суурилсан;
2. Тусгаар тогтнолын тэмцэл;
3. Буддын шашны нөлөө;
4. Даяаршлын сорилт болсон.

Үндэсний үзлийг үл хайхарснаас үүдэх үр дагавар. Үндэсний үзлийг үл хайхарснаар улс орны нийгэм, эдийн засаг, соёлын үнэт зүйлс, тусгаар тогтнол, үндэсний дархлаа зэрэгт сөрөг үр дагавар гарах эрсдэлтэй. Үүнд:

- **Үндэсний соёлын уналт** (Монгол хэл, бичгийн хэрэглээ багасаж, бусад хэл давамгайлах, Монгол уламжлалт ёс заншил, өв соёл мартагдах, залуу үеийнхэнд өвлөгдөхгүй болох, гаднын соёл хэт давамгайлснаар монгол хүний үнэт зүйлс алдагдах.

- **Нийгмийн уялдаа холбоо суларна** (Иргэдийн үндэсний ухамсар сулрах нь нийгмийн эв нэгдэл, харилцан итгэлцлийг бууруулна, үндэсний эв нэгдэл алдагдаж, нийгэмд ялгарал, хуваагдал үүснэ, иргэдийн хариуцлага, эх орондоо үнэнч байдал суларснаар улс орны хөгжилд саад болно).

- **Эдийн засгийн хараат байдал нэмэгдэх** (Үндэсний

үйлдвэрлэл, бизнесийг үл дэмжих нь гадаадын эдийн засгийн хараат байдлыг нэмэгдүүлнэ, дотоодын баялаг, ажлын байрыг хөгжүүлэхгүйгээс ажилгүйдэл, ядуурал өсөх эрсдэлтэй, үндэсний хөрөнгө гадагшаа урсах нь улс орны санхүүгийн тогтвортой байдалд сөрөг нөлөө үзүүлнэ).

- **Тусгаар тогтнолд аюул учрах** (Улс төрийн хувьд гадаадын бодлогын нөлөө ихсэж, бие даасан шийдвэр гаргах чадвар буурна, эх оронч үзэл сулрах нь улс орны хамгаалалтын чадавхыг сулруулж, аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлнө, гадаадын соёл, улс төрийн бодлого Монголд хэт давамгайлбал үндэсний дархлаа алдагдах аюултай).

- **Залуучуудын үнэт зүйлс өөрчлөгдөх** (Монголын залуучууд үндэсний соёл, үнэт зүйлсдээ сонирхолгүй болж, гадаадын соёлын нөлөөнд автана, үндэсний бахархал, хариуцлагын ухамсар суларч, улс орондоо хувь нэмэр оруулах хүсэл буурна, залуус гадаад руу чиглэсэн хэт их шилжилт хөдөлгөөнтэй болж, тархины урсгал нэмэгдэнэ).

Үндэсний үзэл ба эх оронч үзлийн ялгаа: Хэдийгээр үндэсний үзэл ба эх оронч үзэл нь хоорондоо холбоотой боловч ялгаатай ойлголтууд юм.

Шинж чанар	Үндэсний үзэл (Nationalism)	Эх оронч үзэл (Patriotism)
Гол анхаарал	Үндэсний соёл, хэл, түүх, уламжлал, угсаа гарвал	Улс орны тусгаар тогтнол, хөгжил, эв нэгдэл
Үндсэн зорилго	Өөрийн үндэстнийг хамгаалах, соёлыг хадгалах	Улс орныхоо тусгаар тогтнол, хөгжилд хувь нэмэр оруулах
Гол хүчин зүйл	Үндэсний ялгарал, өв соёл	Иргэний оролцоо, улс орныхоо хөгжилд хувь нэмэр оруулах

Гадаадтай харилцах байдал	Зарим тохиолдолд өөр үндэстнээс илүү байгаагаа харуулах хандлагатай	Өөрийн эх орноо хайрлах боловч бусад үндэстнийг хүндэтгэх хандлагатай
Орчин үеийн хэрэглээ	Үндэсний өв соёлоо хамгаалах, түүхээ сэргээх, үндэсний үнэт зүйлсээ дэлгэрүүлэх	Улс орны хөгжил, эрх чөлөө, эдийн засгийн хараат бус байдлыг хангах

Монголын үндэсний үзэл ба эх оронч үзлийг бэхжүүлэх арга зам

Эх оронч үзлийг хөгжүүлэх арга замууд	Монголын үндэсний үзлийг бэхжүүлэх арга зам
1. Боловсролын хөтөлбөрт эх оронч үзлийг түлхүү тусгах – Түүх, соёлын боловсролыг сургуулийн системд түлхүү оруулах. 2. Үндэсний үйлдвэрлэл, эдийн засгаа дэмжих – Дотоодын аж ахуй, бизнес, инновацыг хөгжүүлэх. 3. Соёлын өвийг хамгаалах, түгээх – Монгол хэл, бичиг, өв уламжлалаа залуу үед өвлүүлэх. 4. Иргэдийн улс төр, нийгмийн идэвхийг нэмэгдүүлэх – Сонгуульд оролцох, нийгмийн сайн сайхны төлөө ажиллах. 5. Гадаадад байгаа монголчуудын эх оронч үзлийг сэргээх – Гадаадад сурч, ажиллаж буй монголчуудыг эх орондоо эргэн ирэх боломж бүрдүүлэх.	1. Боловсролын тогтолцоонд үндэсний үзлийг түлхүү тусгах – Монгол хэл, түүх, өв соёлыг гүнзгийрүүлэн судлах. 2. Үндэсний соёлыг хамгаалах бодлого хэрэгжүүлэх – Монгол хэл, бичиг, уламжлалт урлаг, зан заншлаа хадгалах, түгээн дэлгэрүүлэх. 3. Үндэсний үйлдвэрлэл, эдийн засгийг бэхжүүлэх – Дотоодын үйлдвэр, худалдааг дэмжих, үндэсний баялгаа хамгаалах. 4. Гадаад нөлөөллөөс өөрийн соёлыг хамгаалах – Гаднын соёл, хэл, хэв маяг хэт давамгайлахаас сэргийлэх бодлого хэрэгжүүлэх. 5. Монгол хүн бүрийн үндэсний ухамсрыг төлөвшүүлэх – Өөрийн үндэсний үнэт зүйлсээ ойлгох, бахархах сэтгэлгээг хөгжүүлэх. 6. Олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх – Үндэсний үзлийг түгээн дэлгэрүүлэх олон нийтийн санаачилгуудыг дэмжих. 7. Гадаадад байгаа монголчуудыг татах бодлого – Гадаадад амьдарч буй монголчуудын үндэсний ухамсрыг сэргээх, эх орондоо хөрөнгө оруулалт хийх боломжоор хангах.

Эх оронч үзэл ба Үндэсний үзэл – Ялгаа ба Харьцуулалт

Эх оронч үзэл (патриотизм) болон үндэсний үзэл (национализм) нь хоорондоо нягт холбоотой боловч агуулга, зорилго, хэрэгжих хүрээний хувьд тодорхой ялгаатай ойлголтууд юм. Доорх хүснэгтээр тэдгээрийн гол ялгааг харуулъя. Үүнд:

Шинж чанар	Эх оронч үзэл (Патриотизм)	Үндэсний үзэл (Национализм)
Тодорхойлолт	Өөрийн улс, эх орондоо хайртай байх, түүндээ чин үнэнчээр үйлчлэх, улс	Өөрийн үндэстний онцлог, соёл, хэл, улс төрийн эрх чөлөө, бие даасан байдлыг

	орныхоо тусгаар тогтнол, хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулах үзэл.	дээдлэх, үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах үзэл.
Гол анхаарал	Улс орны тусгаар тогтнол, хөгжил, эв нэгдэл, иргэний үүрэг хариуцлага.	Үндэстний соёл, хэл, өв уламжлал, үндэсний дархлаа, угсаа гарвал.
Үндсэн зорилго	Улс орны аюулгүй байдал, нийгмийн сайн сайхан байдал, хөгжил дэвшилд үйлчлэх.	Үндэсний онцлогийг хадгалах, өөрийн соёл, түүхийг хамгаалах.
Оролцоо	Иргэдийн улс төр, нийгмийн идэвх оролцоо, улс орныхоо хөгжилд хувь нэмэр оруулах.	Үндэсний ухамсар, соёлын дархлааг хадгалах, үндэсний эрх ашигт үйлчлэх.
Түүхэн гарал	Ихэвчлэн улс төрийн тусгаар тогтнол, эрх чөлөө, улс орны хөгжилтэй холбоотойгоор үүссэн.	Ихэвчлэн соёлын ялгарал, үндэстний эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын төлөө тэмцлээс үүсэлтэй.
Гадаад улс орнуудтай харилцах байдал	Өөрийн эх орноо хайрлах боловч бусад үндэстнүүдийг хүндэтгэх хандлагатай.	Зарим тохиолдолд бусад үндэстнүүдээс өөрийгөө дээгүүр тавих хандлагатай.
Орчин үеийн хэрэглээ	Улс орноо хөгжүүлэхийн тулд эх орондоо хариуцлагатай байх, эх оронч боловсролыг түгээх.	Үндэстний онцлогийг хадгалах, хамгаалах, үндэсний соёлоо түгээн дэлгэрүүлэх.

**ГУРАВ. ЭХ ОРОНЧ ҮНДЭСНИЙ
ҮЗЛИЙН НӨЛӨӨЛӨЛД ХИЙСЭН
ШИНЖИЛГЭЭ**

“Монгол Улсын Үндсэн хууль”, “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Монгол Улсын Гадаад бодлогын үзэл баримтлал”, “Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого” баримт бичгүүд, “Үндэсний аюулгүй байдлын тухай Монгол Улсын хууль”, “Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай хууль”, “Зэвсэгт хүчний тухай Монгол Улсын хууль”, “Цэргийн албаны тухай хууль”, “Хилийн тухай хууль” зэрэг хууль, тогтоомжууд нь Монгол Улсын газар нутгийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах үйл ажиллагааны эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн хилийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг, зарчим, чиглэлүүдээс гадна нийгмийн ёс суртахуун, сэтгэл зүйн төлөвшил, үнэт зүйлсийн нэгдмэл

байдлыг хангаж эх орон, үндэс угсаа, ололт дэвшлээрээ бахархсан ард иргэд, байгууллагын эх оронч үндэсний үзэлд тулгуурласан үндэсний ашиг сонирхол бүхий хэм хэмжээнүүдийг тодорхойлж өгсөн байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрхэм зорилгод “...Улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг бататган бэхжүүлж...”; “...хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн...”; “...хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс...дээдлэх”; “...эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэх...” гэсэн заалтууд нь эх оронч үндэсний үзлийн агуулгыг бүрдүүлж буй эх орны эрх ашигт үйлчлэхэд чиглэгдсэн үйл ажиллагааны дэг журмыг хүндэтгэх хариуцлагын буюу эх оронч үзлийн, харин “...үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж...”; “...төрт ёс, түүх, соёлынхоо уламжлалыг нандигнан өвлөж...” гэсэн заалтууд нь үндэсний соёл, түүх,

урлагаар бахархах, хайрлан хамгаалах, тээн хөгжүүлэгч байх буюу үндэсний үзлийн чиглэлийг тодорхойлсон, мөн УАБ-ын үзэл баримтлалын 1.2.1 дэх хэсгийн “Эх оронч үндэсний үзлийг дээдлэх” гэсэн заалт нь Монгол Улсын УАБ-ыг хангах, эх оронч үндэсний үзлийг төлөвшүүлэх төрийн бодлогын үндэс, нийгмийн бүхий л салбарын үйл ажиллагааны эрх зүйн хэм хэмжээ, үзэл санаа, нийт ард түмний амьдрал, үйл ажиллагааны зарчмыг тодорхойлсноороо эх оронч үндэсний үзэл төлөвшүүлэх нийгмийн харилцааны үндсэн эх сурвалж болсон байна.

“Монгол Улсын Гадаад бодлогын үзэл баримтлал”, “Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого” баримт бичгүүд, “Үндэсний аюулгүй байдлын тухай, Монгол Улсын хууль”, “Монгол Улсын Батлан Хамгаалах тухай хууль”, “Зэвсэгт хүчний тухай Монгол Улсын хууль”, “Цэргийн албаны тухай хууль “Хилийн тухай хууль”-дад, эх оронч үндэсний үзэл нь УАБ-ын үндэс болохыг, “Боловсролын ерөнхий хууль”; “Сургуулийн өмнөх болон ерөнхий боловсролын тухай хууль; “Дээд боловсролын тухай” хууль, “Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, сургалтын тухай” хууль, “Гэр бүлийн тухай” хууль, “Залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай” хууль” зэрэг хуульд түүх, уламжлал, соёл нь эх оронч үндэсний үзэлд чухал нөлөөтэй болохыг тодорхойлсон агуулгатай байна.

Эх оронч үндэсний үзлийг Монгол Улсын хөгжлийн гарц хэмээн тодорхойлсон “Алсын хараа-2050” урт хугацааны хөгжлийн хөтөлбөрөөр урьд өмнө байгаагүй “Эрдэм судлал-нийгмийн соёл гэгээрэл”, “Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл” гэсэн шинэлэг ойлголтуудыг “Үндэсний бахархал, эв нэгдэл-Төрт ёсны уламжлал, түүх,

соёлын дурсгал, утга зохиол, урлагийн бүтээлээр үндэсний бахархал төлөвшүүлж, эх оронч үзэл, эв нэгдлийг нягтруулна”, “Нүүдлийн соёл иргэншилт монгол-Үндэсний оюун санаа, өв соёл, сэтгэлгээнд тулгуурласан бүтээгч монгол хүн төвтэй нүүдлийн соёл иргэншлийг хадгалсан тэргүүлэх улс болно”, “Монгол хэл, бичиг-Монгол хэл, бичгээ үндэсний үнэт зүйлийн бүрдэл болгон иргэн бүр чанартай эзэмшиж, хэрэглэж хэвшинэ”.

“Хүүхэд, залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөр”-г “...эх оронч үзэл төлөвшүүлэх, улс орны хөгжилд хувь хүн бүрийн оролцоо чухал гэдгийг ойлгуулж... улс орныхоо тусгаар тогтнолын баталгааг нэмэгдүүлж...” гэсэн нь эх оронч үзлийн агуулгад, “...монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах бахархлыг тээгч байх, ... түүх, соёл, шинжлэх ухааны давтагдашгүй үнэт өвийг үе дамжуулан үлдээх...” гэж заасан нь үндэсний үзлийн онолын агуулгад тус тус нийцэж эх оронч үндэсний үзлийг улс орны хөгжлийн гол хүчин зүйл болохыг тодорхойлсон эрх зүйн гол сурвалж болжээ.

Эдгээрээс үзэхэд Монгол Улсын хүүхэд, залуучуудад “Эх оронч, үндэсний үзэл” төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөрийн 4.1.7 дугаарт “...хүүхэд, залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх, соёл гэгээрүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаанд бүх шатны боловсролын байгууллагаас гадна төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, гэр бүл, эцэг, эх, иргэдийн үүрэг, оролцоог тодорхойлсон эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх...” гэж заасанчлан эрх зүйн орчин тодорхой төвшинд бүрдсэн гэж үзэх үндэстэй ч зарим шатны боловсролын зорилгод ерөнхий томьёолсныг эс тооцвол эх оронч

үндэсний үзэл төлөвшүүлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, гэр бүл, эцэг, эх, иргэдийн үүрэг, оролцоо, хариуцлагыг тодорхойлсон хэм хэмжээ бага байна.

ЕБС-ийн 12 дугаар ангийн сурагчдаас авсан эх оронч үндэсний үзлийн хандлага тодорхойлох судалгаа. Уг судалгааг нийслэлийн болон Өвөрхангай, Говь-алтай, Дорноговь, Төв аймгуудын 12 дугаар ангийн 369 сурагчаас 12 асуулгаар эх оронч үндэсний үзлийн хандлага тодорхойлох судалгааг “google forum” программ ашиглан авч дүнг нэгтгэн анхаарал татсан асуудлуудыг тодорхойлсон⁴⁰.

Монгол Улсын ирээдүй болсон хүүхэд залуус маань дунд сургуульд эх оронч үндэсний үзлийн талаар ямар хичээлээр үзэж судалсан нь тодорхой биш, тэдний 85 хувь нь цэргийн алба хаах хүсэл сонирхолгүй, 93 хувь нь гадаадад боловсрол, мэргэжил эзэмших хүсэлтэй, 70 хувь нь төрийн албанд орж ажиллах хүсэл сонирхолтой бөгөөд Монгол Улсын хил, Төрийн цэргийн байгууллагын талаар 20 хувь нь огт мэдээлэлгүй, 35 хувь нь сөрөг үзэл бодолтой байгаа нь хүүхэд залуусын эх оронч үндэсний үзлийн өнөөгийн түвшин хангалтгүйг харуулж байгаа⁴¹ нь уг судалгаанаас харагдаж байна.

ДҮГНЭЛТ

Эх оронч Монгол үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх гэж эх орны эрх ашигт үйлчлэхэд чиглэгдсэн дэг журмыг хүндэтгэн сахих, улс, нийгмийн эрх ашгийг явцуу эрх ашгаас ямагт дээгүүрт тавих хариуцлага, үндэсний үнэт зүйлсийг дээдлэх ухамсар, сөрөн тэсвэрлэх чадавх, үйл

ажиллагаа бүхий ёс суртахууны мэдрэмж юм.

Уг тодорхойлолт дахь “эх орны эрх ашигт үйлчлэхэд чиглэгдсэн дэг журмыг хүндэтгэн сахих, улс, нийгмийн эрх ашгийг явцуу эрх ашгаас ямагт дээгүүрт тавих хариуцлага” нь “Эх оронч үзэл”-ийн, “үндэсний үнэт зүйлсийг бахархан дээдлэх” нь “Үндэсний үзэл”-ийн агуулгад “сөрөн тэсвэрлэх чадавх” нь боловсролын тогтолцоонд хамаарах ба эдгээр агуулга харилцан уялдаатайгаар “Эх оронч үндэсний үзэл” гэсэн ойлголтыг бий болгоно.

Монголчуудын эх оронч үзэл, үндэсний ухамсар нь түүхэн уламжлалтай бөгөөд өнөөгийн нөхцөлд улам хөгжих шаардлагатай байна. Эх оронч үзэл зөвхөн дайн тулаан бус, улс орныхоо хөгжилд бодит хувь нэмэр оруулах үйлдлээр илэрдэг. Монгол хүн бүр эх орныхоо төлөө хариуцлагатай байж, үндэсний эрх ашгаа дээдлэх нь манай улсын хөгжил дэвшил, ирээдүйн баталгааг хангах гол хүчин зүйл юм.

Өөрөөр хэлбэл, эх оронч үзэл нь Монгол Улсын оршин тогтнох, хөгжих үндэс суурь юм. Олон улсын туршлага, нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, боловсрол, эдийн засаг, нийгмийн оролцоо, батлан хамгаалах салбарт эх оронч бодлогыг хэрэгжүүлэх нь зайлшгүй шаардлагатай байна. Энэ нь Монгол Улсын хөгжлийг тогтвортой байлгаж, олон улсын тавцанд өрсөлдөхүйц үндэстэн болоход чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Боловсрол, эдийн засаг, нийгмийн оролцоог оновчтой хөгжүүлснээр эх оронч үзлийг шинэ түвшинд гаргах боломжтой. Дижитал

⁴⁰ Лувсанравдан.Б., “Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл”. Хил судлалын ухааны

докторын зэрэг горилсон бүтээл. 2022. 17 тал.

⁴¹ Мөн бүтээлийн 36 тал.

технологи, үндэсний хөдөлгөөн, залуусыг идэвхжүүлэх шинэ санаачилгуудыг хэрэгжүүлэх нь Монгол Улсын хөгжилд томоохон түлхэц болно гэж дүгнэж байна.

Өнөөгийн даяаршсан ертөнцөд эх оронч үзлийг улам боловсронгуй болгож, шинэ арга хэлбэрээр хөгжүүлэх нь Монгол Улсын ирээдүйд чухал ач холбогдолтой юм. Өөрөөр хэлбэл, эх оронч үзлийг үл хайхарвал улс төр, эдийн засаг, нийгмийн олон сөрөг үр дагаварт хүргэх эрсдэлтэй тул боловсрол, эдийн засаг, нийгмийн оролцоог оновчтой хөгжүүлж, эх оронч үзлийг шинэ түвшинд гаргах нь чухал юм.

САНАЛ

- “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”, “Боловсролын тухай”, “Гэр бүлийн тухай”, “Соёлын тухай”, “Цэргийн албаны тухай”, “Төрийн албаны тухай”, “Монгол хэлний тухай” гэх мэт холбогдох хууль тогтоомжуудад нэмэлт өөрчлөлт оруулах, мөн “Эх оронч үндэсний үзэл төлөвшүүлэх үйл ажиллагааг дэмжих, урамшуулах журам”-ыг шинээр тусган тодотгол оруулах;

- Гэр бүлийн тухай хуулийн 26 дугаар зүйл “Хүүхдээ хүмүүжүүлэх эрх, үүрэг”-т “Хүүхдээ үндэсний ёс заншил, соёл, уламжлал, түүхэн бахархалд тулгуурлан хүмүүншүүлэх”, “Хүүхдээ ёс суртахуунтай хүнлэг энэрэнгүй, хамтач, хөдөлмөрч иргэн болгон төлөвшүүлэх”, “Хүүхдэд боловсрол эзэмшүүлэхэд бүх талын дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх, хүүхдийн хүмүүншлийн асуудлаар боловсролын байгууллагатай байнга харилцан хамтран ажиллах”, “Хүүхдээ улс, эх орны эрх ашгийг өөрийн эрх ашгаас дээгүүрт тавих хариуцлагатай иргэн болгон төлөвшүүлэх”, “Хүүхдийг эх оронч үндэсний үзэл, ёс суртахуунтай

иргэн болоход эцэг, эхчүүд биеэр үлгэрлэгч байна” “Хүүхдээ үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх арга ухаан, сэтгэл зүйн боловсролыг олгох” гэсэн 6 заалтыг тусгах;

- Дээд боловсролын тухай хуулийн 2.1 дүгээр “Дээд боловсролын зорилго нь “Дээд боловсролын зорилго нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах, дэвшилтэт шинэ санаа, судалгаа, инновацыг хөгжүүлэх, бүтээлчээр ашиглах, олон соёлын орчинд ажиллаж, амьдрах чадвартай, ёс суртахуунтай иргэнийг бэлтгэхэд оршино” гэснийг “үндэсний түүх, уламжлал, соёлоо тээн өвлүүлэгч байх, улс орны эрх ашгийг өөрийн эрх ашгаас ямагт дээгүүрт тавих хариуцлага, мэргэжлийн ёс зүйтэй дээд боловсрол бүхий мэргэжилтэн бие хүн бэлтгэхэд оршино” гэж өөрчлөх;

- Монгол Улсын Засгийн Газрын 200 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Хүүхэд, залуучуудад эх оронч үндэсний төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөрийн 4.1.5, 4.2.2 дугаарт заасан агуулгын хүрээнд дунд сургуулийн суурь боловсролын сургалтын хөтөлбөрт Монгол Улсын хил нь эх оронч үзлийн илэрхийлэл болж ирсэн түүхэн агуулгыг тусгах, үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх асуудлыг холбогдох байгууллагатай хамтран шийдвэрлэх зэрэг ажлуудыг төлөвлөн тусгаж оруулах зэрэг болно.

Бодлого хэрэгжсэнээр дараах хүрэх үр дүнд хүрнэ гэж үзэж байна. Үүнд:

1. Монголчуудын үндэсний ухамсар, эх оронч үзэл сайжирна;
2. Үндэсний эдийн засгийн хараат бус байдал нэмэгдэнэ;
3. Олон улсын жишигт нийцсэн үндэсний бодлого хэрэгжиж, Монгол Улсын байр суурь бэхэжнэ;

4. Монгол иргэдийн идэвх, оролцоо сайжирч, үндэсний эв нэгдэл нэмэгдэнэ;

5. Боловсрол, нийгмийн бодлогын чиглэлд эх оронч үзлийг түлхүү тусгаж, урт хугацааны тогтвортой хөгжил хангагдана;

6. Эх оронч үзлийг бодит амьдралд хэрэгжүүлэх боломж нэмэгдэнэ.

Төрийн цэргийн байгууллагууд нь Монгол Улсын тусгаар тогтнол халдашгүй дархан байдлыг хангах чиг үүргийнхээ хүрээнд эх оронч үндэсний үзэл, сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэхээр ажиллаж байгаа ч уг ажилд иргэдийн суурь боловсрол, ёс суртахуун, сэтгэл зүйн төлөвшил хангалтгүй нь хүндрэл, бэрхшээл учруулж байгаа бөгөөд энэ нь эх оронч үндэсний үзэл, сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх нийгмийн тогтолцоо боловсронгуй болоогүйтэй холбоотой байна. Иймд эх оронч үндэсний үзэл, сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх нийгмийн тогтолцоог дараах дөрвөн хэлбэрээр бүрдүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.Үүнд:

1. Эх оронч үндэсний үзэл сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох чиг хандлага;

2. Боловсролоор эх оронч үндэсний үзэл сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх үйл ажиллагаа.

3. Цэргийн албаар эх оронч үндэсний үзэл сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх үйл ажиллагаа.

4. Иргэний цэргийн харилцаагаар эх оронч үндэсний үзэл сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг төлөвшүүлэх үйл ажиллагаа тус тус хамаарна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Нэг. Монгол Улсын хууль, тогтоомж

1. Үндсэн хууль. УБ., 1992.

2. Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль. УБ., 2001.

3. Батлан хамгаалах тухай хууль. УБ., 2016.

4. Зэвсэгт хүчний тухай хууль. УБ., 2016.

5. Цэргийн албаны тухай хууль. УБ., 2016.

6. Боловсролын тухай хууль. УБ., 2002.

7. Сургуулийн өмнөх болон боловсролын тухай хууль. УБ., 2023.

8. Дээд боловсролын тухай хууль. УБ., 2023.

9. Гэр бүлийн тухай хууль. УБ., 1999.

10.Залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай хууль. УБ., 2017.

11.Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010.

12.Соёлын тухай хууль. УБ., 1996.

13.Төрийн цэргийн бодлогын үндэс. УБ., 2015.

14.Батлан хамгаалах бодлогын үндэс. УБ., 2015.

15.Хөгжлийн хөтөлбөр “Алсын хараа-2050”. УБ., 2020.

16.Хүүхэд залуучуудад эх оронч үзэл төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөр. УБ., 2019.

Хоёр. Монгол Улсын Засгийн Газрын тогтоол.

1. “Хүүхэд залуучуудад эх оронч үндэсний үзэл төлөвшүүлэх үндэсний хөтөлбөр” 200 дугаар тогтоол.

Гурав. Монгол хэл дээрх эрдэм шинжилгээний ном бүтээл.

1. Арвай Ш. Аюулгүй байдлыг чандлан хангаваас бидний эх орон мөнх оршино. УБ., 2020.

2. Ганболд Ц.Үндэстнүүдийн ёс заншил,уламжлал, шашин, сэтгэл зүйн онцлогийг улсын хил хамгаалалт,шалган нэвтрүүлэх алба, хилийн төлөөлөгчийн ажиллагаанд ашиглах нь.УБ.,2022.

3. Жалбажав Н. нар. Эх оронч үзэл төлөвшил, уламжлал, шинэчлэл. УБ., 2008.

4. Ганболд Ц. Ардын уламжлал ба эх оронч ухамсар. УБ., 2001.

5. Дашзэвэг Д. Солир Б. Монголчуудын эх оронч үзлийн түүхийн зангилаа асуудал. УБ., 2002.

6. Бат-Очир, Ж. (2009). Монгол үндэсний үзэл ба эх оронч ухамсар. УБ., Соёмбо принтинг.

7. Гонгор, Д. (1987). Монголын түүхийн товчоон. УБ., ШУА-ийн хэвлэл.

8. Монголын түүхэн эх сурвалжууд (XIII-XX зуун)

9. Японы боловсролын тогтолцооны судалгаа (2020). Токиогийн Их Сургууль.

10. Дэлгэрсайхан, Д. (2015). Монгол Улсын тусгаар тогтнол ба үндэсний аюулгүй байдал. УБ., Адмон хэвлэлийн газар.

11. Монгол Улсын түүхэн эх сурвалжууд (XIII-XX зуун).

Дөрөв. Цахим эх сурвалж.

1. www.mongol.cri.cn
2. www.legalinfo.mn
3. <http://books.zntu.edu.ua>.
4. <http://mongoltoli.mn>
5. <https://mongoltoli.mn/>
6. <http://books.zntu.edu.ua>.

**МЭРГЭН БАГШИЙНХАА МЭДЛЭГ ДОР МӨРГӨМ ҮҮ,
ӨЛМИЙ ДОР СӨГД МҮҮ**
(Дурсамж)

Амьд хүнд хайр хэрэгтэй. Үхсэн хүнд алдар хэрэгтэй.
М.Цэдэндорж Багш дор мөргөм
үү. Ном дор мөргөм үү.

Ц.ГАНБОЛД

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн ахлах судлаач, доктор (Ph.D), профессор, хурандаа

Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Үүр сум алдартан гавьяатнуудаараа алдартайсан. Тэдний магнайд уран мэх, ур чадвар, удмын бяраараа гайхагдсан Уйлган голын гурван аварга, улс, аймаг, сумын цолтнууд эрэмбэлэгддэг сэн.

Энэ удаад Уйлан голын эрдэмт хүмүүний төлөөлөл Монгол овогт Гэлгээгийн Давгажамц оюуны бяр заан, өөрийн эрэмбэ дагуу байраа эзэлж байгаа баярт мэдээг сонсон, хилчин бид баярлаж, бахдаж байгааг хүлээн авна уу?

НҮБ-ын болон Дэлхийн мэдээлэл судлалын Парламентад Ерөнхий зөвлөх эрхтэй Олон Улсын Мэдээлэлжүүлэлтийн Академийн жинхэнэ гишүүн (академич), Монгол Улсын Тэргүүлэх профессор, улс төр судлалын ухааны доктор, хурандаа гээд л эрдмийн цол гүншин бол аваргуудтай адил л хөвөрнө шүү дээ.

Хоймор нутаг Хөвсгөл аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын ээлжит 9 дүгээр хуралдаан болж, 2025 оны 12 дугаар сарын 5-ны өдрийн 82 дугаар тогтоолоор, олон намын төлөөллийн 100 хувийн саналаар Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Үүр суманд байрлах Хилийн цэргийн 0257 дугаар ангийн харьяа Хилийн цэргийн 0233 дугаар салбарыг үе дамжсан харуулчин-хилчин Монгол овогт Гэлгээгийн Давгажамцын нэрэмжит болгожээ.

Энэ эрхэм хүний баялаг намтар түүх, туулсан амьдрал, туурвисан бүтээлийг нутаг нугынхан, шавь нар нь байтугай ах, дүүс нь ч сайн мэддэггүй юм билээ.

Ах, дүүгээ мэдэлцдэг 12 дугаар сараа гэж, үнэн бололтой.

Намтар судлал бол нийгмийн шинжлэх ухааны чанарын судалгаа хийхэд ашигладаг чухал аргуудын нэг бөгөөд аливаа хүний тухай дурсамж, хөрөг найруулал журам мэт тухайн хүмүүний намтрын баялаг хийгээд бартаат, адармаат, нугачаат түүхээс эхэлдэг жамтай ажгуу.

Монгол овогт Гэлгээгийн Дагважамцын намтраас товч танилцуулж байна.

1.Төрсөн газар, он, сар, өдөр:

Хөвсгөл аймгийн Цагаан-Үүр сумын нутаг Улиастайн төгөл хэмээх газар 1949 оны 3 дугаар сарын 28-нд төржээ.

2. Төгссөн сургууль:

Бага, дунд сургуулиудад суралцан, 1968-1973 онд Улсын Багшийн Дээд Сургууль, 1982-1985 онд ЗХУ-д (хуучин нэрээр) В.И.Лениний нэрэмжит Цэрэг-Улс төрийн академи, 1990-1995 онд Москва хотод Холбооны хилийн албаны академийн докторантурыг тус тус дүүргэжээ.

3. Эзэмшсэн мэргэжил, боловсрол:

Орос хэл, утга зохиолын багш, улс төрийн ажилтан-түүх, философийн багш. Цэргийн болон сурган хүмүүжүүлэх дээд боловсролтой.

4. Ажилласан газар, албан тушаал:

-1973-1978 онд Хилийн цэргийн 0166 дугаар ангийн зөвлөх мэргэжилтний орчуулагч, ухуулах ажлын зааварлагч, 05 дугаар ангид үзэл суртлын ажлын зааварлагч;

-1978-1986 онд Хилийн ба Дотоодын цэргийн Улс төрийн газрын даргын эвлэлийн ажил эрхэлсэн туслах, Хүүхэд залуучуудын эвлэлийн байгууллагын хэлтсийн дарга;

-1986-1988 онд “Эх орны манаа” сонины хариуцлагатай эрхлэгч;

-1988-1990 онд Хилийн ба Дотоодын цэргийн Улс төрийн газрын орлогч дарга;

-1990-1996 онд Хилийн цэргийн 0243, 0257 дугаар ангийн захирагч;

-1996-1997 онд Монгол Улсын хойд хилийн төлөөлөгчийн газрын дарга;

-1997-1998 онд Удирдлагын академид багш;

-1998-1999 онд Баглан хамгаалахын их сургуульд төрийн гадаад бодлого, Олон улсын харилцааны багш;

-1999-2004 онд Хилийн цэргийн сургуульд багш, нийгэм хүмүүнлэгийн тэнхимийн дарга;

-2004-2018 онуудад Алтан категорийн олон улсын чанарын хаан титэмт, Чингис хааны нэрэмжит "Их Засаг" Их сургуулийн Олон улсын харилцааны "Чингис Соосэ" сургуулийн Олон улсын харилцааны тэнхимийн эрхлэгч, зөвлөх, профессорын багийн ахлагч, мөн Монголын Үндэсний Дээд Сургуулийн олон улсын харилцаа, хамтын ажиллагааны тэнхимийн эрхлэгчээр хавсран ажилласан.

5. Сонгуульт болон олон нийтийн ажил:

1978-1982 онуудад МХЗЭ-ийн Төв хорооны гишүүн, 1985-1990 онуудад Монголын сэтгүүлчдийн холбооны хорооны гишүүн, 1982-1990 онуудад Монгол-Зөвлөлтийн найрамдал нийгэмлэгийн төв зөвлөлийн гишүүнээр сонгогдон ажиллаж байсан.

Мэдээлэл судлалын Монголын Академийн тэргүүлэгч гишүүн, 2000 онд Монголын Хил судлалын үндэсний нийгэмлэг, Монголын Хил судлалын Академийг үүсгэн байгуулсан ба 1997 онд “Хил судлал” сэтгүүлийг үүсгэн байгуулж, эрхлэгчээр олон жил ажилласан.

Монгол Улсад удирдахуйн ухаанаар докторын зэрэг хамгаалуулах зөвлөлийн гишүүн, Хилийн Цэргийн Дээд Сургууль, Их Засаг Их Сургууль, Монголын Үндэсний Дээд Сургуулийн эрдмийн зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж байсан болно.

6. Цэргийн болон эрдмийн зэрэг, цол:

Хурандаа, Улс төр судлалын доктор, Тэргүүлэх профессор, НҮБ болон Дэлхийн Мэдээлэл Судлалын Парламентад Ерөнхий зөвлөх эрхтэй, Олон Улсын Мэдээлэлжүүлэлтийн академийн жинхэнэ гишүүн (академич)

7. Гавьяа, шагнал:

- Байлдааны гавьяаны болон Чингис хааны алдрын одон
- Байлдааны болон ойн медаль
- ОХУ-ын Маршал Жуковын медаль
- Ялалтын медаль
- Монгол Улсын Хүндэт хилчин
- Монгол Улсын Онц хилчин
- Монголын Хувьсгалт Залуучуудын Эвлэлийн болон Иргэний хамгаалалтын тэргүүний ажилтан цол, тэмдгээр шагнагдсан.

8. Бүтээлүүд:

- Хилчдэд улс төр, коммунист ёс суртахууны дайчин чанаруудыг төлөвшүүлэх сэтгэл судлал, сурган хүмүүжүүлэх ухааны зарим асуудал. 2.25 х/х. 1979 он;
- Цэргийн сэтгэл зүйн зарим асуудал. 14.25 х/х. 1980 он,
- БНМАУ-ын хилийг хамгаалах байлдааны үүрэг, хилчдийн улс төр-ёс суртахуун, сэтгэл зүйн бэлтгэл. 4.5 х/х. 1985 он;
- Цэргийн хүмүүжлийн зарим асуудал 5.2 х/х. 1987 он,
- Монгол Улсын хил хамгаалах албаны ёс суртахуун, сэтгэл зүйн хангалт. (I, II боть), 11 х/х. 2002 он;
- Менежмент. 15 х/х. 2004 он,
- Монгол Улс, түүний хөрш түншүүдийн гадаад бодлого. (30х/х);
- Монгол Улсын хөрш гүрнүүд, геополитикийн зарим асуудал. (8х/х). 2008 он;
- Монгол Улс, түүний хөрш түншүүдийн харилцаа, хамтын ажиллагаа. (34х/х);
- Хилийн дипломат ажиллагаа. 2010 он 5х/х
- Г.Давгажамц. Хилдээ итгэж зүтгэсэн он жилүүд. 2017 он зэрэг 10 гаруй сурах бичиг, гарын авлага, ном товхимол, нэг сэдэвт зохиол, 30 гаруй эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, сонины нийтлэлийн төрлүүдээр 200 гаруй өгүүлэл, найруулал, сурвалжилга, тэмдэглэл бичиж нийтлүүлсэн.

В.В.Поповын “Орчин үеийн дипломат ажиллагаа: Онол, Практик ” 43 х/х ном, Н.Феденкогийн “Цэргийн сэтгэл судлал”, И.Даниленкогийн “Зөвлөлтийн хилийн цэрэг”, Б.Липкиний “Василий Гроссманы амьдрал хувь тавилан” номууд, В.Карповын “Цөлд хоёулхнаа”, “Дэслэгчийн хөрөг”, “Хорооны захирагч”, В.Распутиний “Жингийн цуваа” зэрэг туужууд, И.Эренбургийн “Манай таван хошуу”, Г.Ортенбергийн “Фронтын сонин” зэрэг нийтлэлүүдийг орос хэлнээс монгол хэлнээ орчуулж олны хүртээл болгосон.

9.Хамгаалсан сэдэв:

Монголын Улсын хилийн цэрэгт цэргийн сахилгыг бэхжүүлэх талаарх захирагч, штабуудын үйл ажиллагаа улсын хил хамгаалалтын найдвартай байдлыг дээшлүүлэх чухал нөхцөл болсон нь. /1975-1995 он/.

Сэдвийн агуулга:

1-р бүлэгт: Улсын хил хамгаалах зорилтыг шийдвэрлэхэд Монгол Улсын хилийн цэрэгт сахилгыг бэхжүүлэх үүрэг роль, ач холбогдол

2-р бүлэгт: Цэргийн сахилгыг бэхжүүлэхэд хилийн цэргийн захирагчид, штабуудын зохион байгуулах үйл ажиллагааг дээшлүүлэх асуудал

3-р бүлэгт: Цэргийн сахилгыг бэхжүүлэхэд Монгол Улсын хилийн цэргийн бие бүрэлдэхүүнтэй зохиох хүмүүжил, соёл-мэдээллийн ажлыг сайжруулах асуудлыг тус тус тусгажээ.

10. Хаана хамгаалсан он, сар, өдөр:

ОХУ-ын Холбооны Хилийн Албаны Академид 1995-12-26-нд Улс төр судлалын докторын зэрэг хамгаалсан.

11. Удирдаж хамгаалуулсан доктор:

Цагааны Ганболд: “Монгол Улсын хилийн төлөөлөгч, түүний үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох нь”. 2004 оны 10 дугаар сарын 08-ны өдөр.

12. Дүгнэлт:

Г.Давгажамц нь 45 жил Монгол эх орноо, ариун дагшин хилээ хамгаалахад зөвлөх мэргэжилтний орчуулагчаас Хилийн цэргийн ангийн захирагч, Монгол Улсын хойд хилийн төлөөлөгчийн газрын дарга хүртэл өөрийн ухамсарт амьдрал, хүч мэдлэгээ дайчлан ажилласан хилчин офицер юм.

Г.Давгажамц нь Залуу үеийг сурган хүмүүжүүлэх, ёс зүйн төлөвшил олгох, тэднийг эх оронч, хилч үзлээр хүмүүжүүлэх үйлст идэвхийлэн зүтгэсэн залуучуудыг халамжлан хүмүүжүүлэгч-улс төрийн ажилтан байсан юм.

Академич, эрдэмтэн доктор, тэргүүлэх профессор Г.Давгажамц нь Монгол түмний өвөг дээдсээс уламжилж ирсэн ёс заншил, ёс суртахууныг хилчдэд төлөвшүүлэх, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, үндэсний болон хилийн аюулгүй байдал, хөрш орнуудтай тэнцвэртэй харилцах асуудал, олон улсын геополитик, хилийн дипломат ажиллагааны талаар дорвитой бүтээл туурвисан, эрдэм шинжилгээ, судалгааны арга зүйд гаршсан багш-эрдэмтэн-судлаач байсан.

Г.Давгажамц багшийг олон улсын харилцааны нэр хүндтэй мэргэжилтнүүдийн нэг гэж зүй ёсоор

үнэлэх үндэстэй. Хил хамгаалах байгууллагад алба хааж эхэлсэн 1973 оноос дэслэгч цолтой байхдаа л олон улсын асуудлаар лекц уншдаг лектор, улс төрийн тоймч байсан. Тэрээр Хилийн ба Дотоодын цэргийн Улс төрийн газрын шилдэг лекторуудын нэг, Монгол Улсын төрийн гадаад бодлого, олон улсын харилцааг судлан ойлгож, сурталчилдаг олон улс судлалын мэргэжилтэн болтлоо хөгжсөн, Хилийн дипломат ажиллагааг гардан зохион байгуулж, мэргэшиж дадлагажсан хашир туршлагатай цэргийн, тэр тусмаа хилийн дипломатч байсан билээ.

Хурандаа Г.Давгажамцын Монгол Улсын Хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгчөөр ажиллаж байхдаа хилийн төлөөлөгчийн ажиллагаанд хийсэн нэгэн шинэчлэл бол Монгол-Оросын хилийн харилцааг тэнцвэржүүлсэн явдал болой. Монгол Улсын хилийн төлөөлөгчийн газрууд нь ОХУ-ын Хилийн бүс нутгийн удирдах газрууд /хуучнаар хилийн тойргууд/-тай харилцаж байх ёстой. Монгол Улсын Хил хамгаалах ерөнхий газрын дарга, хилийн цэргийн командлагчтай ОХУ-ын хилийн тойргийн дарга нар шууд харилцаж байгаа нь шударга бус, тэнцвэргүй, улс хоорондын харилцааны хэм хэмжээг зөрчиж байгаа асуудал гэдэг байр

суурийг баримталж, төлөвшүүлж байсан юм.

Хурандаа Г.Давгажамц Хилийн отрядын дарга, Монгол Улсын хилийн Хөвсгөл, Булган, Сэлэнгийн хэсгийн бүрэн эрхт төлөөлөгчөөр ажиллаж байхдаа Монгол Улсын халдашгүй дархан хилийг зөрчсөн олон удаагийн асуудлыг хууль зүйн дагуу шийдвэрлэж ирсэн бөгөөд нэгэн жишээ болгоход Хөвсгөлийн отрядын Хирвэстэйн заставын хариуцсан хилийн хэсэгт манай гурван хилчний амь насыг Оросын буриадууд манай хилийг зөрчиж ирээд хөнөөсөн дуулиант хэргийг, Оросын талтай олон удаа уулзалт хийж, гэмт хэргийн эздийг тогтоох явдлыг хурдан, шуурхай, шударга шийдвэрлэж тогтоосон байдаг.

Тухайн үеийн түүний шууд захирах дарга, Хилийн ба Дотоодын цэргийн Улс төрийн газрын дарга, хошууч генерал Ш.Дорж тодорхойлолтдоо: “Г.Давгажамц удирдлагаас өгсөн үүрэг даалгаврыг хугацаанд нь заавал биелүүлдэг. Захирах захирагдах ёс журмыг ёсчлон дагадаг, ажил үйлстээ махруу, гүнзгий мэдлэгтэй ханддаг, хамт олонтойгоо эелдэг, эвсэг, тэдэнтэй нийцтэй, алиа хошин шогийн өндөр мэдрэмжтэй, хүмүүсийг өөртөө татаж чаддаг, шулуун шударга хүн. Г.Давгажамцын нэг онцлог бол асуудал, материал боловсруулахдаа үнэн бодит байдлыг эрхэмлэн сайн нягтлан үздэг. Өөрийн санасан бодсоноо илэн далангүй хэлж чаддаг, зарчимч хүн” гэсэн байдаг.

Манж Чин улсын үед тогтоосон журам дагуу гүний хошуу болох одоогийн Архангай аймгийн Бат-Өлзий сумаас хилд алба хаах харуулын үүрэг гүйцэтгэхээр Уйлган харуулд 1860-аад онд томилогдсон ба өвөг эцэг н.Лүндэнгээс тооцвол эдүгээ 6 дахь

үедээ үр удмаараа харуулчин-хилчний албыг Манж Чин гүрэн, Олноо өргөгдсөн Богд Хаант Улс, Монгол төрийн үед хамгийн даруухнаар тооцоход 185 жил тасралтгүй хааж буй удамт хилчин-хурандаа Монгол овогт Гэлгээгийн Давгажамцын хил хамгаалах үйлст зориулсан хувь нэмэр, гавьяа, зүтгэлийг үнэлж барахгүй юм.

“Шавь нь бэлэн болоход багш нь ирдэг” хэмээх хэлц үг дагуу миний бие эрхэм багшийн шавь болж, эрдмийн ажлаа удирдуулах аз тохиож, заасан сургасан оюуны охиос нь өөрийн чадах чинээгээрээ “халбагадсан” нэгэн.

1984 онд хилийн сургууль төгссөн Хилийн цэрэгтээ ажилласан тэр цаг үеэс “Эх орны манаа” сонины эрхлэгч, лектор гэдгийг нь гадарлах боловч 1998 оноос сургуульд багшлах болсон тэр үеэс ойртон танилцаж, багш шавийн барилдлага тогтоосонсон. Тэр үед юун Хилийн цэрэгт хүлээн зөвшөөрөгдсөн “акул”-уудтай танилцах, хууч хөөрч суух, “конспект, хичээл”-ээсээ илүү гарч чадаагүй “жапак”-ууд байлаа гэж.

Тухайн үеийн улс төр, нийгмийн болон олон улсад өрнөж буй үйл явдлыг соргоогоор мэдрэх өндөр мэдрэмжтэй ба ОХУ-ын Хилийн цэрэгт гарч буй өөрчлөлтийг мэдэрч, 2000 оны 4 дүгээр сард Монголын Хил судлалын үндэсний нийгэмлэгийг анхлан үүсгэн байгуулсан ба “Хил судлал” сэтгүүлийг санаачлан эхлүүлж, эрхлэгчээр нь олон жил ажилласан. “2000 оны 10 дугаар сард Хилийн цэргийн сургууль дээр Монголын Хил судлалын үндэсний нийгэмлэгийн салбар зөвлөл байгуулагдаж, Зөвлөлийн даргаар, Хилийн албаны тэнхимийн багш, ЦШУ-ны магистр, дэд хурандаа Б.Ганхүлэг сонгогдлоо.

Дэд хурандаа Б.Ганхүлэг багштай хилийн албаны 1а анги, дэд хурандаа Ц.Ганболд багштай 1д анги Хил судлалын үндэсний нийгэмлэгийн анхны гишүүнээр ангиараа элслээ” гэсэн мөрүүд “Хил судлал” сэтгүүлийн анхны дугаарын шарласан хуудсанд дурайж л байдаг.

Эрхэм багшийн ганц доктор шавийн хувьд үйл хэрэг, үзэл санааг нь үргэлжлүүлэн ажиллахыг чармайж, Монголын Хил судлалын үндэсний нийгэмлэгийг нь багшийн нэг ангийн анд, нэг нутгийн нь ханагар доктор, профессор, хурандаа Д.Нямдоржийн хамтаар Монголын Хил судлалын Академи болгон өргөтгөн шинэчилсэн. Саяхан өөр хилчин нөхдөдөө шилжүүлсэн болой.

“Хил судлал” сэтгүүлийг надад үлдээсэн итгэлийг тань алдахгүй, чамгүй олон жил хариуцан, ямар ч байсан галыг нь унтраачихгүй сахиж өдий хүргэн, цахимд шилжүүлж, энэ жил ШУА-ийн магадлан итгэмжлэлд оруулан, МУ-ын дотоодын хүлээн зөвшөөрөгдсөн сэтгүүлүүдийн эгнээнд оруулсан ба гадаадад зөвшөөрөгдөх асуудлыг 2019 оноос хөөцөлдөж л байна. Хил судлалын шинжлэх ухааныг Монгол Улсад дэлгэрүүлэх, хилчид төдийгүй өргөн олон нийтийн хүртээл болгоход 2001 онд доктор, тэргүүлэх профессор Г.Давгажамцын үүсгэн санаачилсан онол-арга зүй, танин мэдэхүйн 921 тоот улсын бүртгэлийн дугаар, 14921 тоот индекс, ISBN: 978-99973-41-65-5 код бүхий “Хил судлал” сэтгүүл ихээхэн үүрэг гүйцэтгэж, хилчид, олон нийтэд хил судлалын шинжлэх ухааны шинэ мэдлэг түгээх, оюуны үнэт хөрөнгө оруулж байна.

Доктор Г.Давгажамц бол Хил судлалын ухааныг Монголын хөрсөнд

буулган нутагшуулсан, анхны шанг татсан, хилчин мөр дэстэй хэн ч маргахгүй, мартахгүй “Хил судлалын ухааны Загалмайлсан эцэг” нь юм.

Амьд гэрчүүд нь цөөрч, алсарсаар байгаа энэ цагт нэгэн түүхийг өгүүлмээр санагдав. Энэ бол “Хил судлал”-ын ухааныг цэргийн шинжлэх ухаанаас бие даан тасарсан, түүний бүрэлдэхүүн хэсэг биш гэдгийг нотлон баталгаажуулж, бакалавр, магистр, докторын зэргийн сургалт явуулах эрхийг БСШУЯ-наас авахаар хөөцөлдөж байсан, “Хувьсгалын хэргийг туйлд нь хүргэхийн тулд чөтгөр, шуламтай ч болов нөхөц” гэсэн В.И.Лениний сургаалыг бодит ажил болгохоор тэмцэж, тэлчилж байсан, 2010 онсон.

Тэр жил мөн 48 дугаар сургуулийн 50 жилийн ой тохиож, түүхэн ном нь хэвлэгдэхэд бэлэн болчихсон, тус сургуулийг төгсөгч сайд Ё.Отгонбаатар өмнөх үгийг бичих ёстой хүлээгдээд байдаг, гадаад дотоод яваад олддоггүй, миний гэр бүл номын өмнөтгөл бичүүлэх ганцхан үүргээ биелүүлж чадахгүй шаналчихсан, бас намайг шаналгачихсан хувь, хувьсгалын хоёр ажил зэрэг давхцаад, ёстой газар хатуу, тэнгэр хол болчихсон үесэн.

Манай сургуулийн хятад хэлний багш, гар бөмбөгийн спортын мастер, ахмад С.Цэцэгмаа маань сайд Ё.Отгонбаатартай нийслэлийн 48 дугаар сургуулийг хамт төгссөн, нэг ангийнх нь байж таарч, ёстой л тэнгэрийн юу атгав.

Д.Нямдорж багшдаа энэ нөхцөл байдлыг хэлээд хоёул багш С.Цэцэгмаатай уулзан, өмнө албан ёсоор бичиг цаас явуулсныг сануулж, бүх учир начрыг сайтар ойлгуулан цэнэглэж, сэнхрүүлээд хамаг бичиг

цаасаа өгөөд явуулж билээ. Бас болоогүй ээ, ажлыг амжилттай сайн бүтээвэл шагнахаар амлаж байгаа юм аа, хөөрхийс, юугаар ч юм бүү мэд. Хувь, хувьсгалын хоёр ажил бүтсэн, яг шагнаж харагдаач, муричихсоон. Хувь хүмүүсийн сайн харилцаа хувьсгалын ажил бүтээхэд асар их тус болдгийн учир энэ ажгуу.

Хил судлалын шинжлэх ухааны бүрэлдэхүүн хэсгүүд тодорхойлогдож системчлэгдэн, бүрэн ойлгомжтой мэдлэг хуримтлагдаж, хил судлалын шинжлэх ухаан нь цэргийн шинжлэх ухаанаас ангид, бие даасан шинжлэх ухаан болохыг албажуулан баталгаажуулж, хил судлалын бакалавр, магистр, докторын зэргийн сургалт явуулах эрх олгосон 2010 оны 5 дугаар сарын 20-нд Монгол Улсын боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын “Мэргэжлийн чиглэл, индекс, шинэчлэн тогтоох тухай” 235 тоот тушаал гаргуулан, шинжлэх ухааны улсын бүртгэлд бүртгүүлж мэргэжлийн ангилалд оруулахад, С.Цэцэгмаа багш үнэлж баршгүй тус үзүүлсэн билээ. Үе үеийн хилчид анхдагч болон албажуулахад хүчин зүтгэсэн багш С.Цэцэгмаадаа мэхийн хүндэтгэл үзүүлж байна.

С.Цэцэгмаа багш маань энэ үнэнийг өгүүлсэн үүцээ задлан, үгээ хэлж, дурсамжаа ирүүлэх байх гэж найднам. Түүхэн бодит үйл явдлыг бусдадаа хүргэхгүй байх, гэрч, оролцогчид нь хорвоогийн жам ёсоор ховордохоор онгойсон нүх болгон луу шургах гэсэн овжин оготнууд олширдог жамтай.

Дээр үеийн дарга нар, захирагдагсдаа ямар сайн мэддэг, ямар үнэн зөв тодорхойлдог байсан юм бэ дээ. Хошууч генерал Ш.Доржийн тодорхойлолтод, “Алиа хошин шогийн

өндөр мэдрэмжтэй, хүмүүсийг өөртөө татаж чаддаг” гэх мөр дурайх агаад ХЦ-ийн дээгүүрт орох “онигоочин, шоглох урлагийн мастер”-т тооцогддог нэгэн. Хошин яриа, онигоо ярихыг нь ам руу орчих шахан сонсож, инээлдэн кайф авдагсан.

Мөн “Өөрийн санасан бодсоноо илэн далангүй хэлж чаддаг, шударга, зарчимч хүн” гэсэн байх бөгөөд тухайн нийгэм, байгууллагын бусармаг явдлыг шударгаар шүүмжлэн бичин хяргаж, буруу шийдвэр гаргагчдын зүрхэнд шар ус хуруулдагсан. Шүүмжлэлт өлгөц өгүүллэгийг бичих шиг болох бөгөөд тухайлбал, “Болсон мах, шулсан ясанд тогтохгүй” өгүүллэгтээ тэр үед Хилийн цэргийг Батлан хамгаалах яаманд нэгтгэх үйл ажиллагааг буруушаан, “Хоёр том жигүүртэн нэг үүрэнд багтахгүй” өгүүллэгтээ тэр үеийн ХЦДС-д цэрэг, дарга явсан хүмүүсийг дарга, цэрэг болгоод томилж буй нь албаны үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж буй талаар шүүмжлэлтэй хандаж бичсэн байдаг.

Багш маань, Үнэн гэдэг: “Дэлхийн шороог дээшээ шидсэн ч доошоо, дэнжийн ногоог дээрээс нь дарсан ч дээшээ”-тэй адил гэж ярих дуртайсан.

Г.Давгажамц багш маань бас л гүдэс, шулуун нэгэнсэн. Ажил дээр 100 татсан болон ач холбогдол багатай тестээр авсан шалгалтад “дунд” дүн үзүүлсэн асуудлаар сургуулийн удирдлага баалан, байх, байлгахгүйдээ, зайлуулах, зайлахгүйдээ тулахад, шууд хаяад явчихсан нэг тохиолдол бий. Хамаг цаасаа хар цүнхэндээ чихчихээд, Таван шар луу таваргаж явахад утас нь дуугарч, автал Их засаг их сургуулийн захирал, улаан Ням-Осор ярьж байх юм гэнэ. “Та манайд ажилд орооч,

сургуулийн дэргэд нэг өрөө амьдрах байр гаргаж өгье” гэж байх юм гэнэ. Хөөгдөөд явж байгаа амьтан чинь, за гэлгүй яахав. Удалгүй нэг сонсогч уухирдаж, аахирдсаар араас гүйн ирж, Захирал дуудаж байгааг илтгэхэд, “Очихгүй ээ. Ах нь ажилдаа явж байна” гэж бардмаар хэлж билээ. “Муу хүний заяа завагт” гэж хөөгдөж явах замдаа, амархаан ажил, бүр дээр нь байртай болж, шууд л Чингис Соосэ орж билээ” гэж хуучилдагсан.

Сумынхаа төв дээр зун голцуу ирэхдээ бүтээл туурвилаа хийдэг нэг өрөө жижигхэн байшинтай, энэ нь гал тогоо, унтлага, ажлын, баарны гээд бүхий л зориулалттай, давчуухан талдаа.

Тухайн үед тус салбарын захирагчаар ажиллаж байсан ахмад Б.Батгэрэл хамт олонтойгоо ярьж байгаад нэг өрөө нэмж залгаж барихаар тохироод, 7 хоногийн дотор л як хийсэн ясан байшин барьж өгснийг бас л байнга дуурсах “Энэ танай шавь Батгэрэл манай Цагаан-Үүрийн хамгийн хоншоортой залуу шүү, их хол явна аа” л гэдэгсэн. Энэ ерөөл нь ч биелсэн. Энэ хүнлэг үйлдлийг нь сонсоод, үзээд тухайн үеийн ангийн захирагч, хурандаа Ч.Дэлэг ихэд баярлаж, “Өвгөн багшид өрөө нэмээд бариад өгчихдөг, овоо ш дээ” гээд үгээ олж ядан магтсан юм гэдэг.

Багш, ОХУ-ын Дипломатын Академийн захирал В.В.Поповын “Орчин үеийн дипломат ажиллагаа: Онол, Практик ” 43 хэвлэлийн хуудас сурах бичгийг “...зарим хоногт 23 цаг сууж байгаад 7 сарын хугацаанд орчуулчихсан шүү” гэж хэлж байсан нь, түүнийг ямархуу хөдөлмөрч хүн байсан бэ? гэдгийг нотлох ганцхан жишээ юм.

Энэ чухал номны орос хэлний орчуулгаас маргалдан, ГХЯамныханд “хичээл” заасан тохиолдол бий хэмээн нуг нуг инээх... “Тэрээр, мэргэжлийн биш хүн орчуулга хийх хэцүү юм билээ. Манай Гадаад харилцааны яамны зарим түшмэд миний орчуулгыг уншиж зассан л даа. Бас зөв юмыг буруу болгоод “засчихдаг” юм билээ. Тухайлбал, Напелоны хэлсэн “Дипломатия-политика в роскошном костюме” гэдэг үг байсан. Би болохоор “Дипломат ажилагаа бол тансаг сайхан хувцаслаж, тархиндаа тээсэн улс төрийн бодлого” гэж буулгасан. Мань нөхдүүд: “Дипломат ажиллагаа бол хэтэрхий гоёж гоодсон улс төрийн бодлого” гэж “залсан” юм. Тэгээд би бас өөрийгөө өмөөрч “Цэцгийн сайхныг үхэр мэддэггүй лугаа адил үгийн сайхныг та нар шиг инженерүүд яаж мэдэх вэ дээ. Би муу ч гэсэн хэл бичгийн хүн юмсан” гэж хэлээд “гомдоочихсон” гээд хөхрөөд байсансан. Энэ дашрамд өгүүлэхэд Давгаа хурандаа бас хүнд хэлье гэсэн үгээ хэлчихдэг, тэгснээрээ “бурууддаг” нэгэн.

Дээр зурвасхан дурьдаад орхисон, Хирвэстэйн хилийн хэсэгт болсон учралын талаар тодруулахад, манай тал хэргийн эздийг тогтоочихсон байхад Оросын тал гэмт этгээдүүдээ хаацайлах, манай хилчдийн буруугаас болсон мэт болгох гэж их булзааруулсан гэлцдэг юм. Нэг удаагийн уулзалтад Буриадын талаас олон буриад оролцсон юм гэнэ билээ. Буриадууд улаан цайм булзаад байхаар нь хурандаа тэдэнд хандаж: -Та нар архи уух болохоороо” үсэрсэн цус минь, тасарсан мах минь” гэж байгаад уудаг, буудаж алах болохоороо юу гэж хэлж бууддаг юм дээ” гэж хэлж бас нэг “буруудаж” байсан гэж ярилцдаг.

2010 онд санагдана, багшийн итгэлийг хүлээсэн, мөн олон хүнд хэлэхээс ичмээр нэг явдал болсон юм. Багш нь 5 х/х “Хилийн дипломат ажиллагаа” ном бичлээ, “Эрхэм шавь та таалан болгоож, төгсгөлийн үг бичиж өгөөрэй” гэхэд нь “Өө багш аа. би яаж чадах юм, тэгээд таны номонд шүү” гэж бултахад, “Ши хилийн төлөөлөгчөөр доктор хамгаалаа биз дээ. Бич ши” хэмээн тулгахад нь “За” гээд бичээд өгөхөд “Ингээл биччихгүй, болж л байна ш дээ. Нэрэлхээд, үнэрхээд” гэж билээ.

Энэ зуны 8 дугаар сарын сүүлчээр Хөвсгөлийн Цагаан-Үүрт

амьдардаг, энэ сумын уугуул, 2000 оны төгсөгч, эрхэм шавь, дэд хурандаа Б.Батгэрэл маань утасдаж, Давгажамц хурандаагийн ах, дүү нар “Ахын жаал ном, бүтээл гражад байгаад байдаг. Ус цасанд ч норж, үрэгдэх нь. Бидэнд мэдэх юм алга. Таныг ирж нэг учир зүйг нь олж өгөөч гэж байна” гэсэн мэдээг аваад, амарч байсан юм чинь хэдэн цаасан хайрцаг цуглуулж аваад л уухайн тас ухасхийв. Брезент дэвсэж байгаад л бүх ном, цаасыг гарган, тоос

шороог нь арилган, жинхэнэ ялгалт хийн, дахин хайрцаглаж, бөхлөн, өөрийн машиндаа Приуст багтах, даах хэмжээгээр нь ачин, багтаагүй 6 хайрцаг номыг араас явуулаарай хэмээн үлдээсэн болой.

Гэртээ ирэн дахин задлан уншиж, бүтээл туурвилаас нь сонгон саяхан нээлтээ хийсэн Хилийн музейд гардуулан өгсөн ба мөн 1986-1989 оны “Эх орны манаа” сонины хавтаслан үдсэн бүрэн дугаар, хамгаалсан докторын ажлын нь гар бичмэл зэргийг ХЦ-ийн төв архивт “Хувийн хадгаламжийн сан” нээлгэн хүлээлгэн өгсөн билээ. Нэрэмжит болсон баярт мэдээг сонсоод, салбарт нь байрлуулах ном, товхимол, гар бичмэлийг сонгох нөр их ажилд шумбан ороод л байна. Ямар баялаг ном, гар бичмэл цуглуулсан хүн бэ?. “Доктор Давгажамц судлал”-ыг ч хөгжүүлмээр санагдах болов.

Номон дунд умбасан намрын энэ нарлаг өдрүүдэд Ангийн захирагч, хурандаа Б.Баасансүрэн хилээр явж байгаад тааралдсан бөгөөд шавь нартайгаа халуун яриа өрнүүлэх явцад эрхэм хурандааг, багшийгаа алдаршуулах сэдэл хамт төрж, улмаар ажил үүргээ хуваарьлан авч зүтгэсний, зүтгэсний ч юу байхав дээ, тэртэй тэргүй сум, аймаг, улсдаа, ХЦ-тээ хүлээн зөвшөөрөгдсөн алдартан, буянтан юм чинь хууль, журмын дагуу жаахан санаа, сэдэл өгөхөд л сэл хийгээд л бүтэж байх юм.

Дэд хурандаа Б.Батгэрэл маань орон нутгаа, хурандаа Б.Баасансүрэн, дэд хурандаа Д.Идэрбат нар маань аймгаа, албажуулах үйл явцыг, миний бие намтар, тодорхойлолт дээр ажиллах ажил хариуцсан билээ. Нэр төртэй, бүтээлтэй, сайхан хүний ажил цаанаасаа л бүтэх нигууртай нь энэ

ажгуу. Одоо бид нээлтийг нь нижгэр хийнэ гээд л ажлаа дахин хуваарьлан аваад байна өө. Багшдаа барьж буй

хилчдийн, бидний сэтгэлийн бэлэг болой.

Төрсөн дүү, бэлтгэл дэд хурандаа Г.Загд, ахлах ахлагч Г.Доржжамц, Г.Эрдэнэдаваа /нас барсан/ нар нь цэргийн тэтгэвэртээ гараад орон нутагтаа амьдарч байгаа бол, хүү, дэд хурандаа П.Чулуун-Эрдэнэ, хүргэн, дэд хурандаа Л.Оюунболд, охин, ахмад Д.Отгонтөгс ач, ахлах ахлагч З.Батбаяр нар ХЦ-тээ албаа нэр төртэй хаасан бол, одоо удмынхаа хилчин албаны буухиаг хүү, дэд хурандаа Д.Отгонбаатар, ач, ахлах ахлагч З.Баттөмөр, дэд хурандаа З.Төмөрчөдөр, ахлах ахлагч Д.Төмөрхуяг, ач охин, ахлагч-шалгагч Ч.Номин-Эрдэнэ, зээ хүү, ахлах дэслэгч О.Оргилбаатар нар нь үргэлжлүүлэн, хилээ хамгаалж явна.

Төрсөн ах, дүү дөрвийн алба хаасан хугацааны нийлбэр гэхэд л хамгийн багаар тооцоход 125 жил болж байгаа бөгөөд өвөг дээдэс, үр хүүхэд, ач, зээ нарын нь алба хаасан, хаах хугацааны нийлбэр мянга мянган жилээр тооцогдох болно.

Хилчний удам тасрахгүй. Хилийн харгуй бүдгэрэхгүй байг ээ.